

Jaroslav Malina a kolektiv

KRUH PRSTENU

SVĚTOVÉ DĚJINY SEXUALITY, EROTIKY A LÁSKY
OD POČÁTKŮ DO SOUČASNOSTI

V REÁLNÉM ŽIVOTĚ,
KRÁSNÉ LITERATUŘE,
VÝTVARNÉM UMĚNÍ A DÍLECH ČESKÝCH MALÍŘŮ A SOCHAŘŮ
INSPIROVANÝCH OBSAHEM TĚTO KNIHY

1

„Celý svět“ kromě euroamerické civilizace

AKADEMICKÉ NAKLADATELSTVÍ CERM
NAKLADATELSTVÍ A VYDAVATELSTVÍ NAUMA
BRNO

Adolf Born, *Kruh prstenu*, 1999, tuš na papíře, 14,5x10 cm; grafický emblém projektu *Kruh prstenu* (uvnitř knihy a na zadní desce).

Ilustrace na přebalu: Jiří Kolář, *Vyhánění z ráje*, 1985, koláž z reprodukcí slavného obrazu italského malíře Masaccia (1401–asi 1428), zakladatele rané renesance v Toskánsku a tvůrce lidské postavy jako individualizované bytosti, 26,5x33,5 cm.

Ilustrace na přední předsádce: Anonym, *Čtvrti zábavy a prodejné lásky v Kjótu*, 17. století, tuš, barvy a zlato na papíře, poslední tři pole šestidílného paravánu, 140,3x358,2 cm (celý obraz).

Ilustrace na zadní předsádce: Isoda Korjúsai, „*Milování pána a kmána*“, asi 1770, barevný dřevořez, 19x25 cm.

Ilustrace na straně 4: Lefteris Joanidis, *Kruh prstenu I*, 2003, náramek a prsten, kovaná a tepaná měď, postříbřeno, průměr náramku 7 cm, průměr prstenu 2,5 cm.

Text © Jan Filipický, Helena Honcoopová, Blahoslav Hruška, Josef Kandert, Oldřich Kašpar, Josef Kolmaš, Miroslav Králík, Adéla Křikavová, Olga Lomová, Miriam Löwensteinová, Klára Macúchová, Giuseppe Maiello, Jaroslav Malina, Jakub Maršálek, Jaroslav Oliverius, Lucie Olivová, Jaroslav Skupník, Jiří A. Svoboda, Hana Třísková, Břetislav Vachala, Václav Vančata, Marina Vančatová, František Vrhel, Jaroslav Zvěřina, 2007.

Editor © Jaroslav Malina, 2007.

Obálka, vazba a grafická úprava © Jan Jordán, 2007.

Sazba Martin Čuta – Tomáš Mořkovský, 2007.

Ilustrace © Jiří Anderle, Nikos Armutidis, Tomáš Bím, Adolf Born, František Burant, Tomáš Císařovský, Olga Čechová, Karel Demel, Vladimír Drápal, Oldřich Eichler, Jaromír Gargulák, Kurt Gebauer, Stanislav Hanzík, Jiří Hlušička, Helena Hlušičková, Ladislav Hodný, Zdena Höhmová, Miroslav Hudeček, Petr Jedlička, Josef Jíra, Boris Jirků, Lefteris Joanidis, Jiří Kašpar, Igor Kitzberger, Daniel Klose, Milan Knížák, Jiří Kolář, Vladimír Komárek, Valér Kováč, Jaroslav Krátký, Oldřich Kulhánek, Sylva Lacinová, Josef Liesler, Zdeněk Lindovský, Zdeněk Macháček, Zdeněk Makovský, Jaroslav Malina, Miroslav Malina, Jiří Marek, Dana Marková, Zdeněk Mézl, Alois Mikulka, Jiří Netík, Miroslav Netík, Ladislav Novák, Hana Novotná, Peter Orišek, Petra Orišková, Eduard Ověčáček, Jan Antonín Pacák, Arnošt Paderlík, Josef Paleček, Veronika Palečková, Jaroslava Pešicová, Vladimír Preclík, Vladimír Renčín, Michael Rittstein, Ludmila Seefried-Matějková, Jaromír Skřivánek, Jiří Slíva, Vladimír Suchánek, Jiří Suchý, Jan Svoboda, Jaroslav Svoboda, Vladimír Svoboda, Jiří Šalamoun, Jaroslav Šerých, Jan Šimek, František Štorek, Libuše Šuleřová, Marta Tabery, Marta Taberyová, Josef Vajce, Aleš Vašíček, Jindra Viková, Antonín Vojtek, Roman Wenzel, Vlastimil Zábranský, Olbram Zoubek, 2007.

Fotografie © Irena Armutidisová, Pavel Baňka, Michal Bartoš, Miloslav Bouška, British Library, Jan Filipický, Jitka Havlová, Olga Hudečková, Eva Krásenská, Kyoto National Museum, Jiří Marek, Mita Arts Gallery, Tomáš Mořkovský, Museum of Fine Arts, Nadace Universitas, Národní galerie v Praze, Karel Neubert, Radek Plíhal, Martin Polák, Kamil Voděra, Miroslav Vojtěchovský, Milan Zemina a archiv autorů, 2007.

Translation © Nora Obrtelová (francouzština), Alena Opletalová (němčina), Ivo Pospíšil (angličtina), 2007.

Vydaly © Akademické nakladatelství CERM v Brně, Nakladatelství a vydavatelství NAUMA v Brně, 2007; 1. vydání.

Tisk Tiskárna Expodata-Didot, spol. s r. o., Výstaviště 1, 648 75 Brno.

Tato kniha ani jakákoli její část nesmí být přetiskována, kopírována či jiným způsobem rozšiřována bez výslovného povolení vydavatele.

ISBN 978-80-7204-494-8

ISBN 978-80-7204-493-1 (soubor) (Akademické nakladatelství CERM)

ISBN 978-80-86258-71-3

ISBN 978-80-86258-70-6 (soubor) (Nakladatelství a vydavatelství NAUMA)

SEXUÁLNÍ CHOVÁNÍ PRIMÁTŮ

A JEHO VÝZNAM PRO VZNIK SEXUALITY
V EVOLUCI HOMINIDŮ

Václav Vančata – Marina Vančatová

OBSAH

Sexualita primátů	22
Sexuální chování a sexualita v kontextu chování a sociální struktury primátů	27
Sexuální chování, sexualita a sociální struktura	28
Sexuální chování a sexualita primátů	34
Sexuální chování primátů a jeho význam pro vznik sexuality v evoluci hominidů	66
Literatura	69

Sexualita primátů

Pohlaví a sexualita člověka i jejich kořeny a archetypální základy – hledané zejména mezi jeho živočišnými příbuznými ve společném řádu *Primates* – jsou častým tématem vědeckých pojednání z oblasti biologie, zejména etologie, sociobiologie a behaviorální ekologie, lékařských věd, věd o člověku sociálně a psychologicky zaměřených, ale také populárních článků v novinách a časopisech, bulvární tisk nevyjímaje. Objevují se informace nejrůznější kvality i rozsahu, mnohé z nich spekulativní a v rozporu s naší každodenní zkušeností. Zdravý rozum proto nabádá k opatrnosti, i když se zdroj informací předem zaštiťuje svou korektností. Na druhé straně je třeba přiznat – alespoň pokud jde o vědecké studie –, že autoři publikují podle svého nejlepšího vědomí a svědomí a že z hlediska dané specializace jsou tyto práce metodicky a odborně správné. Co je tedy příčinou tohoto rozporuplného stavu?

Hlavním důvodem je štěpení problematiky pohlaví a sexuality na jednotlivé úzké problémy a jednostranné pohledy vědních oborů, které se touto problematikou zabývají dílčím způsobem. Je zkoumána řadou disciplín a vyjadřuje se k ní takřka každý odborník. Příkladem z české produkce může být kniha Radima Uzla a Ladislava Hesse *Člověk je živočich sexuální* (1998), z cizí produkce pak obsáhlá kapitola trojice autorů Clifforda Bishopa, Shahruckha Husaina a Pierse Vitebskyho *Origins – The Evolution of Sexual Culture* v jedné z nejnovějších a nejkompaktněji pojatých monografií o lidské sexualitě – *Sexualia: From Prehistory to Cyberspace* (Bishop – Osthelder 2001). V obou publikacích je vedle zajímavých a relativně správných údajů o sexualitě primátů uvedena celá řada

údajů zastaralých, nepřesných, a dokonce i scestných; jsou často výsledkem vytváření nepodložených paralel mezi lidskou (postmoderní) a primátí (archetypovou) sexualitou.

V prvé řadě bychom si měli ujasnit, co jsou primáti, neboť i lidská sexualita se musí koneckonců odehrávat v biologickém rámci daném obecnými charakteristikami tohoto řádu savců.

Podrobnější údaje o ekologii, chování, evoluci a systematice primátů lze nalézt ve specializovaných monografiích a učebnicích věnovaných primátům (například Fleagle 1998, Gaisler 2000, Rowe 1996, Vančata 2003a, b).

Co jsou primáti

Primáti (řád *Primates* – primáti, starším názvem nehetnatci) jsou řádem savců, do něhož patří jako biologický druh také člověk. Současná systematika primátů vymezuje více než 250 druhů. Jedná se o skupinu býložravých, všežravých, výjimečně hmyzožravých savců žijících převážně v tropickém a subtropickém pásmu Země. Většinou jsou to středně velcí čtyřnozí savci (od 1 do 50 kg) žijící sociálním způsobem života, často vázaným na stromy nebo lesní ekosystémy. Je to jeden z nejstarších, dodnes žijících řádů savců, jehož evoluce započala zřejmě v nejstarším období třetihor – paleocénu (zhruba mezi 80–60 miliony lety).

Primáti se od ostatních savců liší polouzavřenou nebo uzavřenou orbitou, chrupem s vyčnívajícím špičákem a zubním vzorcem 2–1–(4)3(2)–3, chápavou pětiprstou končetinou s nehty (nikoliv

Řád: *Primates* – primáti

- podřád: Prosimii – Poloopice
 - nadčeleď: Loroidea
 - čeleď: Lorisidae – outloňovití
 - čeleď: Galagonidae – kombovití
 - nadčeleď: Lemuroidea
 - čeleď: Cheirogaleidae – makiovití
 - čeleď: Megaladapidae (Lepilemuridae)
 - čeleď: Lemuridae – lemurovití
 - podčeleď: Lemurinae – lemuři
 - podčeleď: Hapalemurinae – hapalemuři
 - čeleď: Indridae – indriovití
 - čeleď: Daubentoniidae – ksukolovití

- podřád: Tarsiiformes – Nártouni
 - nadčeleď: Tarsioidea
 - čeleď: Tarsiidae – nártounovití

- podřád: Anthropoidea – vyšší primáti
 - infrařád: Platyrrhina – širokonosí primáti
 - nadčeleď: Ceboidea
 - čeleď: Callithricidae – kosmanovití
 - podčeleď: Callimiconinae – kalimikové
 - podčeleď: Callithricinae – kosmani
 - čeleď: Cebidae – malpovití
 - podčeleď: Aotinae – mirikiny
 - podčeleď: Callicebinae – titiové
 - podčeleď: Cebinae – malpy
 - čeleď: Atelidae – chápanovití
 - podčeleď: Pitheciinae – chvostani
 - podčeleď: Atelinae – chápani
 - infrařád: Catarrhina – úzkonosí primáti
 - nadčeleď: Cercopithecoidea
 - čeleď: Cercopithecidae – kočkodanovití
 - podčeleď: Cercopithecinae – kočkodani
 - tribus: Papionini
 - tribus: Cercopithecini
 - podčeleď: Colobinae – hulmani
 - tribus: Colobina
 - tribus: Presbytina
 - nadčeleď: Hominoidea
 - čeleď: Hylobatidae – gibbonovití
 - čeleď: Hominidae – hominidé
 - podčeleď: Ponginae – orangutani
 - podčeleď: Paninae – šimpanzi
 - podčeleď: Homininae – lidé

drápky), stereoskopickým nebo alespoň částečně stereoskopickým viděním, relativně velkým a rozvinutým mozkem s redukováným čichovým lalokem a dobře rozvinutou mozkovou kůrou a mozečkem. Hlavním smyslovým orgánem je zrak, důležitý je i sluch. Čich má většinou doplňkový význam. Primáti mají vynikající prostorovou orientaci. Příslušníci řádu *Primates*, s výjimkou lidoopů a lidí, mají nespécializovanou čtyřnohou lokomoci. Charakteristická je velká vnitrodruhová i mezidruhová biogeografická, ekologická, potravní a sociální diverzita.

Primáty spojuje řada společných znaků. Kromě sociálního způsobu života jsou pro ně charakteristické nehty na prstech ruky i nohy, vyspělý mozek a podobnosti ve stavbě lebky, částečné či úplné stereoskopické vidění, výrazný podíl zraku na percepci, malý počet (1–2) málo zralých mláďat a vyspělá forma placenty. Existuje také analogický zubní vzorec 2–1–(4)3(2)–3, podobnosti ve stavbě zubů, zvláště stoliček a zubů třenových, a (s výjimkou člověka a pokročilých australopitéků) zvětšený, viditelně přechýlující špičák. Všichni primáti mají neredukovanou klíční kost, pohyblivý palec na ruce i (s výjimkou člověka) na noze. V celém řádu *Primates* existuje rozvinutá uchopovací a manipulační schopnost ruky. Společná je řada znaků genetických, biochemických a fyziologických. Primáti mají rovněž podobné pohlavní orgány, ale existuje u nich značná variabilita. Někdy jsou barevné a výrazné, jindy jsou malé a nevýrazné. Samci mnoha druhů mají os penis, jiní nikoli. Velmi se liší velikost varlat a také délka a tvar penisu. U některých druhů u samic duří vnější pohlavní orgány, u jiných nikoli.

Současní primáti tvoří homogenní skupinu, kterou lze rozdělit na dvě jasně definované skupiny: poloopic (*Prosimii*) a vyšší primáty – antropoidy (*Anthropoidea*).

Ploopic

Ploopic, *Prosimii*, se od vyšších primátů odlišují v celé řadě důležitých znaků, jež souvisejí jak s rozdílnou fylogenezí obou skupin, tak s různými adaptacemi a ekologickým postavením. Ploopic jsou obvykle malé až středně velcí stromoví savci. Jejich mozek je relativně malý, s nepatrnou gyrifikací a dobře vytvořeným čichovým lalokem kon-

cového mozku, čemuž také odpovídá velká délka obličejového skeletu (splanchnokrania) v čichové části a stavba kosti nosní, čichové a horní čelisti. Ploopic mají vyvinuté *rhinarium* (vlhký „čumáček“) a poměrně dobrý čich; mají rovněž vytvořeny různé pachové žlázy, jimiž značkují své teritorium. Oči ploopic mají speciální odrazovou vrstvu *tapetum lucidum*, která je adaptací na noční vidění. Stereoskopické vidění není dokonalé, osy očí nejsou paralelní. Očnice je v zadní části otevřená. Stavba kostěného ucha ploopic se vyznačuje řadou starobylých znaků. Ušní boltce jsou pohyblivé. Zuby ploopic se liší od zubů vyšších primátů. Dolní řezáky jsou specializované a tvoří zubní hřebínek, špičáky jsou poměrně malé a mohou i chybět. V souvislosti se zubním hřebínkem se vytváří podjazykový orgán, druhý jazyk, který slouží k čištění zubního hřebínku. U ploopic nacházíme výrazné specializace zubů, v mnoha případech je počet zubů redukován. Mandibula ploopic má starobylou stavbu a v symfýze není srostlá. V orbitě ploopic pak schází kost slzní a kost čelní zůstává nesrostlá. Žijící ploopic mají výrazně delší zadní končetiny než končetiny přední. Zadní končetiny jsou u skákavých druhů mnohdy používány pro odraz i pro přistávání. Palec na ruce je schopen výrazné opozice. Ukazováček na noze má pseudodrápek, který slouží k čištění srsti společně se zubním hřebínkem.

Vyšší primáti

Vyšší primáti, *Anthropoidea*, jsou většinou středně velcí savci s hmotností mezi 3 a 30 kg. Výjimku tvoří čtyři skupiny (podčeledi): malí Callithricinae a velcí Ponginae, Paninae a Hominidae, tedy všechny skupiny velkých lidoopů a lidí. Vyšší primáti mají většinu základních znaků, s výjimkou pohybového aparátu, poměrně podobných člověku. Mozek je vždy dosti velký a rozvinutý, má zřetelnou gyrifikaci a malý čichový lalok. Zraková kůra mozková je rozsáhlá, mozeček plně rozvinutý, *rhinarium* není nikdy vytvořeno. Vyšší primáti nemají specializované pachové žlázy a mají poměrně špatný čich. Orbita je zezadu plně uzavřena a obsahuje kost slzní. Orbyty jsou blízko sebe a optické osy obou očí jsou paralelní. Vyšší primáti mají dokonalý zrak a ve většině případů barevné vidění. *Tapetum lucidum* není nikdy vytvořeno.

Ušní boltce jsou umístěny po stranách lebky. Mají typickou antropoidní stavbu a možnosti jejich pohybu jsou velmi omezené. Stavba kostěného ucha je progresivní a v základních rysech je u všech vyšších primátů podobná. Zuby vyšších primátů jsou poměrně konzervativní a zubní vzorec je vždy 2.1.3.3 nebo 2.1.2.3. Řezáky jsou ve vertikální poloze. U vyšších primátů, s výjimkou člověka, je vždy výrazně přečnávající špičák, dobře vyvinutý. Třenové zuby i stoličky mají stavbu specifickou pouze pro vyšší primáty. Mandibula je v symfýze vždy srostlá a relativně robustní, vysoká a spíše vertikální. Kost čelní vždy srůstá. Až na vysloveně stromově specializované druhy se délka předních a zadních končetin výrazně neliší. Nehy jsou u antropoidních primátů na všech prstech ruky i nohy, u drápkatých opic jsou na většině prstů přeměněny do tvaru drápků. Horní končetiny jsou jako celek velmi pohyblivé, ruce mají výrazné manipulační schopnosti. Palec ruky není větší schopen dokonalé opozice, může být v různé míře redukován. Vyšší primáti jsou výraznou složkou ekosystémů, v nichž žijí. V mnohých ekosystémech jsou totiž primáti výraznými rozšiřovači semen, a dokonce i opylovači rostlin.

Pohlavní orgány, jak jsme už zmínili, jsou u různých skupin a různých druhů primátů různé, ale mluvíme-li o lidoopích, pak v jejich stavbě i tvaru nacházíme mnohé podobnosti, zvláště pak u šimpanzů.

Některé mýty o sexu a sexualitě primátů

O sexuálním chování primátů, především opic a lidoopů, existuje mnoho mýtů, které je často staví do světla jakýchsi strojů na sex, ovládaných pouze základními živočišnými pudy. Velmi rozšířený je například názor, že pro sexuální chování je rozhodující „patriarchální“ chování samců, kteří kopulují kdykoli, kdekoli a s kýmkoli se jim zamane. Submisivní samice se automaticky podřizují, protože takový alfa-samec má nejlepší fitness (genetické přizpůsobení), tedy tvoří „elitu národa“. Nepřipomíná to poněkud způsob rozmnožování nadčlověka, jaký zkoušeli nacističtí pohlaváři v Třetí říši? Dalším mýtem je, že vysoce postavený samec má právo kopulovat se všemi samice-

mi, jimž je také jasně nadřazený, a ostatní samci prostě „zajdou na úbytě“, zůstanou opičími paníci, pokud náhodou nebudou mít štěstí a nestanou se alfa-samci.

Tyto „mýty“ vycházejí zřejmě z přežívající falešné představy o někdejší barbarství nejstarších lidských předků, která se objevuje například ve vtipcích o neandertálcích táhnoucích své družky za vlasy do jeskyně. Takové situace neexistovaly ani u neandertálců a neexistují ani u primátů. Samice mají ve skupině vždy významné postavení, u některých druhů jsou dokonce samice samcům nadřazené. A v případě rozmnožování má samice vždy svá práva, která mnohdy velmi důsledně uplatňuje. To platí zejména u těch primátů, kde existuje vyspělé a složité chování. Samice primátů hodnotí samce podle mnoha znaků, z nichž některé mají *de facto* kulturní nebo společenský charakter.

S novými poznatky se objevily i pobouřené reakce některých feministek, především severoamerických, které ze samců primátů, ergo i člověka, udělaly jakési přívazky se spermatem potřebné především k rozmnožování. Mnohé ženy ve Spojených státech reagovaly neadekvátně a chtěly odstranit všechny znaky nijak nepodloženého mužského šovinismu, a tak navrhly například změnit název *seminary* (seminář) na *ovulatory* (ovulář) ...

Dalším mýtem je „primitivnost“ či jednoduchost sexuálního chování primátů, které se údajně omezuje jen na kopulaci, postrádá i ony romantické znaky dvoření některých ptačích druhů. A protože podle těchto soudů non-humánní primáti „nemají orgasmus, případně ženská prsa a poзадí“ ani jiné výhradně lidské atributy, nemají a také nemohou mít lidskou sexualitu. To je ovšem nesmysl – logický i faktický: některé druhy primátů orgasmus mají a kopulace, případně i masturbace, je pro ně pozitivním, příjemným zážitkem. Existuje rovněž dvoření před kopulací, které může být někdy dosti dlouhé, komplikované a sofistické. Prokázalo se také, že někteří orangutani a šimpanzi bonobo se věnují sexu rádi a dlouho – a jejich nápaditost a vynalézavost si nezadá se slavnou *Kámasútrou*.

Popularizace sexu u bonobů dala vzniknout opačnému mýtu: vytvořila z nich jakési lidoopí hippies řídicí se heslem „Make love not war“. Zapomnělo se přitom, že samice řídí skupinu bono-

bů, ať už přímo či nepřímo, právě pomocí sexuální kontaktů a kopulace má mnohdy význam podání ruky nadřízenému. Specifické hypersexuální chování bonobů, které připomíná nekončící orgie ve starém Římě, je ovšem mezi primáty právě tak vzácné jako obrovský nos kahaua nosatého.

Tyto i jiné mýty přímo či nepřímo ovlivnily mnoho sexuologů, psychologů, sociobiologů, a dokonce i tak velké badatele, jakým je například Desmond Morris. Vedle chybných názorů vedly také k formulaci jednostranných, úzce zaměřených hypotéz, které sexualitu omezovaly na jeden nebo několik málo jejích aspektů.

Fenomén sexuality primátů

Sexualita však představuje komplexní fenomén, zvláště pak u člověka a jeho nejbližších příbuzných – *nehumánních primátů*. Je to biosociální komplex, v němž se prvky biologické snoubí a prolínají s prvky sociálními, etologickými a kulturními. Mnohé z vlastností a projevů lidské sexuality jsou starobylé a můžeme je najít u primátů, zejména u lidoopů, tedy u primátů nám nejbližších.

V otázce lidské sexuality se často zdůrazňuje osobnostní stránka jedince, méně pozornosti se věnuje důležitým vlivům sociálním. U člověka mohou být sice překryty nánosem tradic, zvyklostí, rituálů i „obyčejných“ šminek a šatů, ale nako-

nec se vždy najde biosociální základ daného rysu sexuality, který má překvapivě shodnou podobu u našich nejbližších příbuzných – primátů. To ovšem neznamená, že se lidé a jiní primáti chovají jako sexem posedlí roboti.

Tento fakt si již mnozí badatelé z oblastí věd biologických i sociálních uvědomili, a proto vyhledávají vhodné modely a situace, které byly popsány u primátů, a využívají je při analýzách vlastních badatelských výsledků a tvorbě hypotéz, modelů a explanací. Mnohdy jsou však výsledky takového přístupu zavádějící. Primatologie je totiž dynamicky se rozvíjející věda, která se jako ostatní biologické obory počátku 21. století soustřeďuje především na řešení konkrétních dílčích problémů. O sexu a sexualitě primátů byly v posledních letech publikovány tisíce dílčích prací v pohledu různých disciplín – od genetiky až po chování; mnohé z nich přinášejí poznatky, jež zásadně mění některé dosavadní názory. Existuje bohužel jen velmi málo prací, jež by integrovaly a syntetizovaly ony tisíce dílčích poznatků, oddělily zrna od plev a podaly ucelené relevantní informace. Navíc ne každý primatolog či jiný biolog zabývající se sexem a sexualitou pojmá tuto problematiku tak, aby byly poznatky jeho studií použitelné v oblasti věd o člověku. Dochází pak často k tomu, že badatel „sáhne vedle“ a násilně roubuje sexualitu paviánů, goril nebo orangutanů na sexualitu lidskou; výsledek bývá tristní ...

Sexuální chování a sexualita v kontextu chování a sociální struktury primátů

V současné době máme již dostatek poznatků o sexu a sexualitě primátů a jejich stručný polemický přehled je také hlavním předmětem kapitoly o sexualitě primátů. Sexualitu se pokusíme zasadit též do širšího sociálního kontextu, který, jak se zdá, má mnoho podobných rysů u nehumánních primátů a člověka. Takové poznatky nám mohou dobře posloužit i při rekonstrukci vzniku lidské sexuality u předků člověka.

Sexualita daného druhu i dané populace je výrazně ovlivněna charakterem a mechanismy sociální struktury. Jedním z axiomů sexuality primátů je právo samice zvolit si samce. Samec u primátů nikdy nemůže kopulovat za použití brutálního násilí a samice vždy volí místo, čas a často i délku dvoření nezbytného k akceptování samce jako partnera ke kopulaci. Dvoření může být velmi komplikované a trvat i několik dnů. Jedinou známou výjimkou jsou samci bornejských orangutanů, u nichž se při kopulaci poměrně pravidelně objevují některé prvky agresivního chování.

Stejně jako u člověka, i u primátů mohou samice „klamat“ svého stabilního sociálního partnera a samci podvádět své „nadržené“. Vlastní re-

produkce, jak prokázaly genetické výzkumy, často neodpovídá charakteristikám dané sociální struktury. Samci i samice vyhledávají partnery mimo centrální sociální strukturu, jako je pár, harém nebo jednosamcová skupina; tyto praktiky jsou zvláště složité a komplexní u všech velkých lidoopů – orangutanů, goril a zvláště u šimpanzů.

Je velmi pravděpodobné, že podstata sexuality má u primátů spíše sociální charakter a důležitou roli hrají pohlavní hormony, případně další, nepohlavní hormony. Většina samic, respektive samic u většiny druhů, neprožívají při pohlavním styku orgasmus. S výjimkou člověka nebyl orgasmus jednoznačně prokázán u žádného z lidoopů. Podle některých autorů lze uvažovat o orgasmu u šimpanzů bonobo (de Waal 2001). Je však třeba poznamenat, že orgasmus v užším slova smyslu nebyl fyziologicky a neurologicky prokázán ani u bonobů a ani u jiného druhu lidoopů. Naopak sexuální kontakty mají zejména u šimpanzů podle všeho větší sociální význam než u člověka. U všech hominidů může samice pomocí nabídky nebo odmítnutí sexuálního styku vědomě manipulovat se samcem – a tím i se skupinou, v níž žije.

Sexuální chování, sexualita a sociální struktura

Pro charakter sexuálního chování i sexuality obecně má velký význam funkce a dynamika sociální struktury. Ta totiž určuje způsob výběru partnerů opačného pohlaví a často vytváří i přirozené mechanismy proti příbuzenskému páření. Vytváří také typický vztah mezi samci a samicemi, který ovlivňuje výběr partnera a charakter kompetice mezi oběma pohlavími.

Z hlediska funkce a dynamiky sociální struktury existují u každého druhu příznačné charakteristiky migrace samců a samic z mateřské skupiny a mezi sousedními skupinami. Je obvyklé, že buď samci nebo samice zůstávají na místě, kde daná skupina žije – jsou tedy *filopatričtí*; příslušníci opačného pohlaví migrují do jiných skupin, případně vytvářejí mimoskupinové monosexuální jednotky – jsou tedy *alopatričtí*. V ojedinělých případech mohou zčásti migrovat obě pohlaví nebo se skupina štěpí na více částí.

Pro pochopení funkce a vytváření sociální struktury primátů, a tím i základních charakteristik sexuálního chování, je velmi důležité definovat životní historii dané populace a daného druhu primátů obecně. Životní historii (*life history*) skupiny nebo druhu můžeme vymezit jako realizaci adaptivního potenciálu organismu, včetně aspektů behaviorálních, v souvislosti s růstem, přežíváním v obecném slova smyslu, reprodukci, vychováváním potomstva, až k nezávislosti a vyhýbání se situacím ohrožujícím život. Životní historie má (a to i u člověka) zásadní význam pro pochopení významu a variability biologické a sociální pohlavní zralosti u jednotlivých druhů primátů. Kromě sexuálního chování v úzkém slova smyslu předurčuje daná životní historie, kdy se mládě na-

rodí (tedy sezonnost reprodukce), kdy je obvykle odstaveno (a samice je připravena na pravidelný sexuální styk s možností oplodnění), kdy se ukončuje růst, kdy se jedinec, samec nebo samice, může začít reprodukovat a kdy jeho reprodukční možnosti končí.

Charles Jansen a Carl van Schaik (1993) vytvořili v teorii „vyhýbání se ekologickému risku“ rozšířenou verzi teorie životní historie obohacenou o ontogenetickou populační dimenzi, přičemž ontogenetický vývoj, včetně ontogeneze chování a sociální struktury, slouží jako specifický nárazníkový mechanismus, jakýsi doladovací mechanismus, který může podstatným způsobem snížit nebezpečí vlivu „náhlých“ ekologických změn při fluktuálních nebo periodických změnách v ekosystémech. Z hlediska vývoje sexuálního chování a sexuality obecně vysvětluje tato hypotéza důvody rozdílnosti biologické a sociální pohlavní zralosti a význam učení se rodičovskému i sexuálnímu chování v širokém slova smyslu, tedy včetně dvoření a způsobu výběru partnera.

Ukazuje se, že v sexuálním a sociosexuálním chování, a zřejmě i v sexualitě jako takové, hraje velmi významnou roli sociální struktura. Ta je totiž určující pro stanovení pravidel „hry sexu“. Sociální struktura je ve svých základních rysech určena velikostí skupiny a jejím věkovým i pohlavním složením, typem sociálních kontaktů a vztahem samců a samic, způsobem migrace a emigrace samců a samic, charakterem potravních zdrojů a základními charakteristikami životní historie. Pro definici určité sociální struktury je také důležitá definice základních sociálních jednotek a nosné struktury. Elementární sociální

jednotkou může být například jedinec nebo monogamní pár, rodinná struktura (rodiče a děti) nebo harém (samec s několika samicemi a dětmi) – u pavíánů aj. Tyto elementární sociální jednotky se často formují při sběru potravy nebo v určitých částech dne. Nosnou strukturou jsou obvykle filopatriční jedinci nebo rodinné klany. Primáti nejsou nikdy solitérní, u všech druhů naopak nalézáme určité socializační prvky. Primáti a skupiny primátů spolu pravidelně komunikují, i pokud žijí v párových teritoriálních strukturách, jako například giboni. Byly popsány tyto základní typy sociálních struktur:

Rezidenční sociální struktura (noyau systém) – samci i samice mají nečetné, ale pravidelné vzájemné sociální kontakty, mnohdy zde existují i prvky hierarchického uspořádání. Jeden rezidenční samec má velké teritorium, většinou je v tomto území dominantní. Ostatní samci a zejména pak samice mají menší teritorium, které obvykle zasahuje i do teritorií jiných rezidenčních samců, a často se také překrývá s teritorií dalších jedinců. Typické je, že samice migrují poměrně málo, nerezidenční samci se mohou pohybovat po teritoriích několika rezidenčních samců. Samci mohou vytvářet se samicemi konsortní (dočasné partnerské) páry, samice pak žijí a případně i cestují s mláďaty. Někdy se také kontaktují s jinými samicemi nebo adolescentními samci. V některých případech je popisována matrilineární hierarchie. Noyau systém mají podle všeho bornejští orangutani a mnohé poloopice, například komby. Sexuální chování má specifický charakter, vždy jsou zvýhodněni rezidenční samci, ale v některých případech je ovlivňuje i hierarchické uspořádání mezi samicemi. Součástí sociosexuálního chování bývají předkopulační rituály a dvoření.

Párová neboli monogamní sociální struktura – pár zůstává po dlouhou dobu pohromadě ve společném teritoriu, kde vychovává potomstvo a získává potravu. Nezřídka je tato sociální struktura spojena s teritorialitou a specifickými rysy sociosexuálního chování. Giboni společně zpívají, titiové si zase při odpočinku ovíjejí ocasy – zkrátka „rodinná idyla“. Poslední výzkumy však ukazují, že tato struktura není reprodukčně izolovaná a samci i samice mohou mít potomky s jinými jedinci opačného pohlaví, a to buď sériově (je-li monogamie časově omezena), nebo v době, kdy oba jedinci

žijí v páru (je-li monogamie dlouhodobá). Monogamní strukturu mají giboni, titiové a některé další opice. Párová struktura se může dočasně nebo i trvale vyskytovat u některých populací primátů také v případě nízkých a roztržitých potravních zdrojů – jako reakce na silnou predaci, případně jako elementární sociální jednotka ve fission-fusion struktuře, kde dochází k pravidelnému spojování malých sociálních jednotek do větších skupin a jejich opětovnému štěpení na menší, až elementární sociální jednotky. Vždy je ale základní příčinou vzniku a existence párové sociální struktury získávání potravy nebo různé ekologické faktory, nikoli reprodukce sama o sobě.

Jednosamcová sociální struktura – ve skupině je výhradně jeden plně dospělý samec důrazně hájící teritorium skupiny. Pozici alfa-samce získává většinou agresivním konfliktem s původním alfa-samcem skupiny. Tuto sociální strukturu můžeme považovat za jakousi variantu párové struktury. Jednosamcovou strukturu mají některé druhy vřesťanů, kočkodanů, gueréz a hulmanů. Typická jednosamcová struktura je vzácná a vyskytuje se *sensu stricto* ve většině populací druhu pouze u hulmana posvátného a u některých dalších hulmanů a guerézy pláštíkové. Nejnovější výzkumy nicméně ukazují, že i v této sociální struktuře hrají velmi důležitou úlohu samice, a to zejména v případě sociosexuálního chování. Kočkodani například vytvářejí mezidruhové komunity, rezidenční samec se často ani ve své skupině nereprodukuje a v sociální struktuře jsou dominantní samice, které také hájí teritorium skupiny. Sexuální partneři jsou pak vybíráni mimo vlastní skupinu. Jednosamcová sociální struktura se může, stejně jako párová struktura, vyskytovat u některých populací primátů také v případě málo bohatých a roztržitých potravních zdrojů, a to jako reakce na silnou predaci, případně jako elementární sociální jednotka ve fission-fusion struktuře. Tento typ štěpení sociální struktury je velmi častý, a ve starší literatuře jsou proto některé druhy, jež žijí ve skutečnosti ve fission-fusion struktuře nebo mnohosamco-samicové struktuře, uváděny jako druhy s jednosamcovou strukturou.

Mnohosamco-samicová sociální struktura – nejběžnější sociální struktura u vyšších primátů, v čeledi poloopic, vyskytuje se především u lemuru a sifak. Základním znakem této struktury je, že

ve většině případů jsou samice filopatrické a samci migrují mezi skupinami nebo emigrují do jiných skupin. Tato sociální struktura má řadu variant, které jsou mimo jiné určovány také charakteristickým sexuálním chováním, a dokonce i sexualitou, přesněji řečeno významem, který má sexuální chování pro udržování sociální struktury. Sociální struktura se obvykle formuje na základě principu dominance a podřízenosti, případně socializace mezi samci a samicemi za existence egalitářských struktur. Důležitou roli však také hraje vztah pohlaví, jejich strategie při získávání partnera a výchově mláďat. Tento typ sociální struktury se vyskytuje v různých formách i velikostech skupiny – od deseti jedinců do několika set. Obvykle je ve skupině větší počet samic než samců, páření není ve většině případů libovolné, nýbrž je ovlivněno postavením jedince ve skupině. V každém případě je to samice, kdo rozhoduje o tom, zda a s kým se spáří. V době říje se mohou vytvářet konsortní páry. Dominance ve skupině může být u obou pohlaví oddělená.

Harémová sociální struktura – základem této sociální struktury je jeden samec a několik samic, které se dobrovolně připojily k samci a které se s ním také páří. Ve skupině tedy existuje trvalá monopolizace samic jedním samcem (ve skutečnosti je to však spíše monopolizace samce skupinou samic). Na rozdíl od jednosamcového systému je harém součástí vyššího sociálního celku, samci navzájem komunikují a jsou spolu s ostatními samci začleněni do hierarchické sociální struktury; to znamená, že existuje alfa-samec dominantní vůči všem ostatním samcům ve skupině, ale je přímo dominantní pouze vůči samicím ze svého harému. Dominance vůči všem samicím se projevuje výjimečně, například v případě rozsáhlých konfliktů ve skupině, ale nikdy se neprojevuje v reprodukci. Se samicemi vždy kopuluje vedoucí samec daného harému. Jeho existence jako vůdce harému je přímo závislá na sociální podpoře samic, a to zejména v soutěži s mladými samci, kteří chtějí harém převzít. Samice se většinou pohybují po teritoriu harému, mláďata se pohybují volně na území skupiny. Harémová sociální struktura může přecházet do mnohosamco-samicové silně hierarchické struktury (paviáni) a je možno ji považovat za modifikaci mnohosamco-samicové struktury; v mnoha případech se však ukazu-

je, že harém je základní sociální jednotkou fission-fusion struktury. Harémové sociální struktury mají například paviáni a dželady.

Věkově odstupňovaná (age graded) sociální struktura – specifická struktura, která se vyskytuje u části populací goril, zvláště u gorily horské. Ve skupině je jeden plně dospělý samec (stříbrohřbetý), který je zcela dominantní, jeden až dva adolescenti (synové, případně bratr) a větší množství samic a mláďata. Ve skupině mohou být i dva dospělí samci, což bylo popsáno v případě gorily horské zhruba u jedné třetiny pozorovaných skupin. V této sociální struktuře je nevýrazná teritorialita, samec hájí především samice, které však mezi skupinami migrují. Pro samice je důležité hájení potravních zdrojů a zejména mláďat. Sociální kontakty mezi skupinami jsou běžné, nikoli však intenzivní. Podle všeho jde buď o specializovanou mnohosamco-samicovou sociální strukturu nebo, což se v současné době zdá pravděpodobnější, může jít o elementární sociální jednotky fission-fusion struktury, které mají v extrémních vysokohorských podmínkách s omezenými potravními zdroji tendenci k izolaci.

Fission-fusion sociální struktura – velmi adaptabilní sociálně pružný typ sociální struktury, v němž dochází pravidelně k štěpení struktury na elementární sociální jednotky s malým počtem jedinců a jejich následnému spojování do vyšších sociálních skupin s větším počtem samců a samic ve skupině, případně i do megastruktur s několika sty jedinci. V některých typech fission-fusion struktur, například u šimpanze východního a do jisté míry i chápanů, žijí obě pohlaví po určitou část dne nebo i několik dnů odděleně a vyskytují se v různých částech teritoria. Samice se většinou pohybují spolu s mláďaty ve větších skupinách, samci pak jednotlivě nebo ve skupinách samců. U jiných primátů se vyvíjejí elementární sociální jednotky typu harémů nebo rodin (například paviáni nebo šimpanz hornoguinejský), které se podle okolností spojují do větších skupin a pak se zase rozdělují, třeba na potravní sociální jednotky, jako je pár, nebo dokonce i soliterní jedinec – například u sakiů. Jedním z velmi rozšířených znaků fission-fusion struktury je přinejmenším částečná sexuální promiskuita a filopatrickost samců v sociální struktuře. Teritorialita je různá u různých druhů a (stejně jako velikost skupiny) závisí zřej-

mě výrazně na konkrétní sociální struktuře, na počtu říjných samic, dostupnosti potravy, charakteru potravních zdrojů a dalších ekologických parametrech. Sociální meziskupinové kontakty jsou v tomto typu sociální struktury běžné. Mohou mít jak socializační, tak agonistický nepřátelský charakter. Hájeny bývají potravní zdroje, samice i samotná teritoria. Poslední výzkumy v případě fission-fusion sociální struktury ukazují, že se zřejmě jedná nikoli o specializovanou mnohosamco-samicovou strukturu, jak se původně předpokládalo, ale o zcela samostatný a poměrně běžný typ sociální struktury vyšších primátů. Tak jako mnohosamco-samicová sociální struktura, je i fission-fusion struktura založena na principu dominance a podřízenosti, jsou v ní však mnohem silnější prvky konsenzuality, tedy shody většího počtu jedinců na dané akci nebo uznání postavení příslušného jedince. Zásadní roli v ní hraje vytváření koalic a aliancí, rodinných klanů a dalších kolektivních vnitroskupinových struktur, což se týká i sexuálního chování a sexuality. Sexuální, sociální a agonistické chování vytváří jeden dynamický celek, který se výrazně podílí na utváření sociální struktury i hierarchie ve skupině. Fission-fusion struktura má ve srovnání s jinými sociálními strukturami mnohem větší dynamičnost. Primáti s touto sociální strukturou mají vždy velmi vyspělé a sofistikované chování s řadou rituálů a také relativně rozvinutý CNS (zejména v oblasti kůry mozkové), což se projevuje také v dobrých schopnostech učení a velmi dobrých schopnostech přizpůsobovat se různému typu prostředí. Typickou fission-fusion sociální strukturu mají například šimpanzi, chápani a pavián pláštíkovi. Moderní etologické studie ukazují, že fission-fusion struktura může být původní sociální strukturou velkých lidoopů. Lze ji totiž prokázat v elementární podobě i u některých populací orangutanů (orangutan sumatránský) a goril (zejména u gorily nížinné). Pro tento typ sociální organizace je typické, že některé prvky sexuálního chování se výrazně ritualizují a stávají se součástí sociálního nebo agonistického chování. Význam samců a samic je u různých druhů a poddruhů různý: u některých jsou jasně dominantní filopatričtí samci, u jiných mohou hrát velmi důležitou roli samice. Typické je, že nikdy není jednoznačně znám otec daného mláděte.

Pro skutečnou formu sociální struktury jsou podstatné zejména konkrétní mechanismy a podmínky, v nichž se vytváří daná sociální struktura, tedy faktory ovlivňující její stabilitu, reprodukční parametry a populační dynamiku. Důležité jsou také konkrétní formy chování, které hrají klíčovou roli při jejím fungování v dané populaci: vztahy samců a samic, vymezení a způsob hájení teritoria, filopatričnost jednotlivých pohlaví a způsob migrace jedinců mezi skupinami, vytváření mimoskupinových sociálních struktur – bakalářské skupiny, konsortní páry atd.

Pro fungování sociální struktury jsou důležité i formy uplatňování dominance a podřízenosti, struktura hierarchického uspořádání skupiny, klimatické a ekologické faktory, dostupnost potravních zdrojů a počet říjných samic a mláďat ve skupině. Proto mohou existovat u jednoho druhu i různé formy sociálních struktur.

V neposlední řadě je pro určitou formu sociální struktury primátů významná také životní historie dané populace, včetně takových faktorů, jako je délka jednotlivých fází ontogenetického vývoje, forma a termín odstavu a délka biologického a sociálního dospívání jednotlivých pohlaví. Například u některých druhů hulmanů může sociální struktura podle podmínek prostředí a intenzity vlivu člověka na danou populaci kolísat od mnohosamco-samicové přes jednosamcovou až po párovou sociální strukturu.

Pro sexuální chování a vývoj sexuality jsou zásadně důležité pouze některé typy chování (samozřejmě kromě vlastního sexuálního chování), které se pokusíme popsat zejména z hlediska jejich vztahu k sexuálnímu chování a sexualitě primátů.

Sexuální chování – veškeré chování bezprostředně související s kopulací dospělých jedinců. Závažným problémem je zařazení heterosexuálního chování v období, kdy je samice evidentně mimo říji, tzv. nereprodukčního sexuálního chování, a také některých forem sexuálního chování mezi příslušníky stejného pohlaví, jakož i autosexuálních aktivit s prokazatelným orgasmem. Je třeba poznamenat, že u většiny druhů primátů nebyl orgasmus nikdy bezpečně prokázán. Proto se u samců bere jako kritérium dovršeného sexuálního chování ejakulace, u samic podobné kritérium nemáme, i když někteří etologové tvrdí, že výraz tváře u některých samic při sexuálním kon-

taktu ukazuje na orgasmické prožitky. Výzkumy z poslední doby prokazují, že u vyšších primátů, zvláště velkých lidoopů, existují i nereprodukční sexuální aktivity, například kopulace mimo ovulační periodu. Podrobné analýzy chování samic ukázaly, že přinejmenším některé z nich jsou si vědomy, že nejsou ve vrcholné říji. Základní problém je, že kritéria sexuality u člověka a ostatních primátů nemusí být v mnoha ohledech podobná. Například nevíme, zda u primátů je homosexuální chování determinováno podobně jako u člověka, nebo má spíše sociosexuální charakter. Podobně je obtížné definovat i autoerotické aktivity primátů.

Sociální chování se vztahuje k udržování pozitivních nebo neutrálních sociálních vztahů ve skupině. Konkrétně se jedná o sociální kontakty, skupinové chování jedinců včetně groomingu (původně komfortní chování, které zahrnuje různé typy viskání, probírání a čištění srsti a další typy manipulace se srstí jednoho z jedinců) a prezentace anogenitální krajiny jedincům stejného nebo opačného pohlaví při formování a potvrzování hierarchie ve skupině. Patří sem tedy všechny dostředivé nespécifické typy chování, jako například grooming, vyjadřování přátelství, objímání, usmířování, utěšování, komfortní chování, tetičkovské chování, agregační chování, sociální kopulace a podle všeho i přinejmenším některé formy homosexuálního chování. Součástí sociálního chování je též takzvané protekční nebo obranné chování zahrnující i chování tetičkovské.

Sociosexuální chování představuje sexuální chování nereprodukčního typu nebo jiné typy chování založené na prvcích či rituálech sexuálního chování, které má jasně vymezený sociální kontext. V některých případech pak může jít i o sociální chování založené na ritualizovaném chování, jehož původní význam byl sexuální, například když dominantní samec naznačuje kopulaci (obvykle bez jakékoliv intromise) na samci podřízeném. Sociosexuální chování má u některých druhů primátů, například šimpanzů či paviánů, zásadní význam pro udržování sociální struktury a může do jisté míry nahrazovat grooming nebo postkonfliktní chování.

Pro sexuální chování má specifický význam také *agonistické chování*, které do značné míry determinuje způsob volby partnera i význam se-

xuálních aktivit v daném typu sociální struktury. Jeden z nejznámějších světových etologů Frans de Waal (1996, srov. též de Waal 1991, 2001) ve své studii *Conflict as Negotiation (Konflikt jako dohoda)* zdůrazňuje komunikativní zpětnovazebnou funkci agonistického chování, na niž navazuje celá řada forem sociálního chování, které vymezují a harmonizují vztahy ve skupině po konfliktu jedinců nebo skupin, včetně chování sexuálního i vymezení rámce sexuality primátů. Podle de Waala právě agonistické chování sehrává významnou roli při udržování optimální dynamiky a vývoje sociální struktury v konkrétních podmínkách. Agonistické chování také pomáhá udržovat optimální hierarchickou strukturu ve skupině v konkrétních sociálních, věkových a ekologických podmínkách, a to především tím, že vymezuje momentální postavení každého jedince ve skupině nejen podle jeho schopností obstát při konfliktu či získat vhodné spojení a sexuálního partnera, nýbrž také podle toho, jak se skupina coby sociální jednotka ke konkrétnímu konfliktu postaví. Tímto způsobem se v sociální struktuře dané populace udržují dynamické, ale zároveň i harmonické vztahy, aniž by kompetiční vztahy přerůstaly v konkurenci a agresi, aniž by hrozila dezintegrace sociální struktury. Je to jeden z nejvýznamnějších mechanismů umožňujících samicím volbu či odmítnutí určitého samce a také, paradoxně, omezujících agresivní formy chování samců, jež samice považuje za nevhodné nebo je přímo odmítne.

Agonistické chování zahrnuje tedy všechny formy chování, jejichž účelem je: prosadit rezolutním způsobem zájmy jedince, vymezit nebo obhájit osobní teritorium daného jedince, udržet trvalý vztah k jinému jedinci, nebo naopak jiného jedince či skupinu odradit od kontaktu s daným jedincem, vyjádřit nadřazenost jedince k jinému jedinci nebo skupině jedinců, hájit nebo získat pro sebe či pro skupinu potravní zdroje, hájit či monopolizovat samici a také hájit příslušného samce, hájit vlastní nebo jiná mláďata ve skupině, hájit teritorium skupiny nebo říjné samice ve skupině, bránit se napadení, útočit na predátora nebo na jinou skupinu primátů a další potenciální konkurenty, kteří ohrožují životy, zájmy nebo teritorium skupiny. Do uvedeného typu patří nikoli pouze agresivní či brutální formy chování, ale rov-

něž velmi široká škála projevů – jako jsou hrozby, předvádění, odpuzovací rituály, teritoriální chování, honičky a zápasení, agrese a záměrné zranění, kanibalismus, ale i zabíjení mláďat (infanticida). Agonistické chování je v mnoha případech úzce propojeno s chováním sociálním a je nezřídka přísně kontextuální. Znamená to tedy, že i typicky sociální formy chování mohou v daném kontextu mít agonistický význam, například mohou být výzvou či konfrontací. V souvislosti se sexuálním chováním hrají nejčastěji roli ritualizované formy agonistického chování, agrese se zde uplatňuje jen zřídka, a to obvykle mezi jedinci stejného pohlaví (většinou samci).

Tetičkovské chování zahrnuje nemateřské formy péče o mládě, kdy samice, někdy i samci (existuje-li ve skupině otcovské rodičovské chování), pečují o mládě, podobně jako jeho matka, případně otec. Velmi často a intenzivně se tetičkovské chování projevuje u mladých i nedospělých samic a výrazné je u starších sester daného jedince. Zdá se, že v některých případech může být součástí dvoření nebo může sloužit k získání tolerance vysoce postavených jedinců. V jiných případech může souviset i s dalšími faktory spojenými s reprodukcí. Péče o mládě je zejména pro samice velmi atraktivní a toto chování může někdy být pro mládě nebezpečné, pokud vysoce postavená samice mládě nevrátí včas k nakrmení nebo s ním nešetrně zachází. U tetičkovského chování, které u samic začíná již při porodu mláděte, však převažují pozitivní prvky: sledování porodu a poporodní péče jsou důležité pro získání základních návyků, když se mladá samice stane matkou. Pokud samice nemá možnost tuto fázi ontogeneze sledovat a tetičkovským chováním se na ní podílet, odkládá mláďata často již po porodu, odmítá o ně pečovat, a může dojít i k zabíjení mláděte. V ur-

čitých situacích se objevují také poruchy v sexuálním chování a obecně zvýšená agresivita samic. Tetičkovské chování je důležité jak pro získávání správných návyků při péči o mláďata, pro učení a výchovu mláďat, tak i pro jejich elementární ochranu. Ojedinele se stává, že tetičkovské chování je demonstrací nadřazeného postavení určité samice nebo samce, při které může být mládě zraněno, nebo může dokonce uhynout.

Protekční chování se objevuje častěji u samců, případně u dominantních samic. Jedná se o striktní ochranu mláděte před vnitroskupinovou agresí, nešetrným chováním nebo napadením mláděte jiným druhem či predátorem. Buď jsou vysoce postaveným samcem chráněni kojenci, kteří mohou být odlišně a nápadně zbarvení, nebo i odrostlejší mláďata (například u goril). Způsob ochrany dominantním samcem je razantní a také v případě ztráty vizuálního kontaktu může samec reagovat velmi agresivně. Podobně reaguje při napadení mláděte. V situaci ohrožení mláděte může reagovat více členů skupiny, například matka nebo jiní vysoce postavení samci. Protekční chování je samci často vysoce hodnoceno a může být i jedním z hlavních důvodů výběru určitého samce jako sexuálního partnera; například samice toleruje dvoření takového samce. V některých případech, například u gorily horské nebo paviána pláštikového, chrání taková mláďata po určitou část dne výhradně dominantní samci. Zajímavé jsou případy protekčního chování u mladých samců, kteří někdy přejímají péči o odrostlejší nebo osiřelé mládě, čímž na straně jedné toto mládě výrazně chrání před možnou agresí nebo infanticidou, na druhé straně získávají toleranci a někdy i ochranu dominantního samce, případně přízeň vysoce postavené nebo říjné samice, a mohou tak postoupit v hierarchii skupiny.

Sexuální chování a sexualita primátů

Hodnotíme-li sexualitu primátů, zjistíme, že existují kvalitativní rozdíly nejen mezi poloopicemi a vyššími primáty, ale také mezi opicemi a velkými lidoopy. Poloopice jsou v sexuálních aktivitách podobné řadě ostatních skupin savců (už proto, že v jejich percepci hraje velmi důležitou roli čich, včetně vnímání pachu sexuálního partnera). Jejich nervová soustava má totiž relativně omezenou mozkovou kůru (zejména neokortex) a je ve srovnání s vyššími primáty podstatně méně pokročilá. To je také jeden z nejdůležitějších důvodů, proč mají podstatně méně komplexní chování než opice nebo lidoopi.

Poloopice

U poloopic hrají v rozmnožování významnou roli čichové podněty. Samci značkují teritorium stejně jako samice. Sexuální chování je vzácné, protože samice jsou zpravidla říjné jednou za rok. Sociosexuální chování a různé formy dvoření jsou však nanejvýš významné; je to jeden z nejvýznamnějších rysů, podle nichž si samice vybírá partnera ke kopulaci. Ovulace samic je spojena jak se změnou chování, tak s pachovými podněty. Při soubojích o samice využívají samci u některých druhů pachové podněty, například někteří lemuři si parfémují ocas, samci intenzivně značkují teritorium – bez ohledu na to, zda jsou v souboji o samici vítězi či poražení. I u poloopic však samice mohou samce přijmout nebo odmítnout. Poslední výzkumy například ukazují, že významnou roli v sociální organizaci komb (která je typu noyau) hraje matriarchát. Zdá se, že i u poloopic existuje další systém, který určuje charakteristiku sexuálního

chování, tedy jakousi elementární sexualitu. Přesto není samotné sexuální chování poloopic příliš pestré a nápadité a pro pochopení kořenů lidské sexuality nemá příliš velký význam, proto uvedeme pouze několik ilustrativních příkladů.

U komb je získání samice provázeno poměrně komplikovaným dvořením. Většina samců má několik víceméně stabilních partnerek, takže toto dvoření hraje nejvýznamnější roli při prvním kontaktu. Vlastní sexuální chování je v podstatě omezeno na krátkou kopulaci.

Lemur kata (*Lemur catta*), poloopice nejlépe prozkoumaná z hlediska sexuálního chování, je nejsociálnějším druhem poloopic (obr. 1). Žije v mnohosamco-samicových skupinách, v nichž mají výrazně dominantní postavení samice v čele s jednou dominantní samicí. Samice jsou v podstatě filopatrické, ale není-li samice dominantní, musí svou skupinu často opustit. Boj o dominantní postavení mezi samicemi začíná již od stadia mládeže. Tato sociální struktura má určité velmi specifické rysy: samice ani samci mezi sebou nemají stabilní hierarchické vztahy, dominantní samice uplatňuje takzvanou cílenou agresi, při níž demonstruje dominanci vůči některým vybraným jedincům skupiny. Samice jsou říjné pouze jeden den v roce, což významně ovlivňuje sexuální a sociosexuální chování samců. Samci podnikají pachové i nepachové souboje, ať už o to, kdo z nich se bude dvořit samicí, či při vlastním dvoření. Samotné dvoření může být zkomplikováno i tím, že samice není rozhodnuta, kterému samci dát přednost. S výjimkou krátkého časového úseku při úspěšném dvoření a kopulaci jsou samice ve vztahu k samcům vždy jednoznačně dominantní. Pře-

sto však představuje sociosexuální chování lemuru vrchol sexuálního chování poloopic.

I z těchto několika málo příkladů je zřejmé, že sexuální chování poloopic (i sexualita samotná) je zcela odlišné od chování člověka. Samice jsou receptivní pouze jednou za rok a bývají (přímo či nepřímo) výrazně dominantní. Sociální struktura je většinou volná a sociosexuální chování se vyskytuje pouze krátkodobě v souvislosti se vzrůstající receptivitou samic. Nervová soustava poloopic, jak jsme se již zmínili, je méně vyspělá a jejich chování se řídí poměrně jednoduchými pravidly. Vždyť pouze jediný druh, lemur kata, má výrazně rozvinuté sociální a agonistické chování a relativně pokročilou sociální strukturu.

Jihoamerické opice

Jihoamerické opice představují skupinu primátů s rozvinutým sexuálním chováním a také s určitými prvky sexuálního, sociosexuálního a sociálního chování, které bychom mohli označit jako sexualitu.

Kosmanovití

Zvláštní skupinu v tomto ohledu představují kosmanovití, u nichž je pachová, a dokonce i feromonová komunikace velmi důležitou součástí sexuálního chování. Vlivem miniaturizace jsou kosmanovití nejmenšími vyššími primáty vůbec (jejich hmotnost se pohybuje od sta do sedmi set gramů). Jejich sexuální chování i reprodukce jsou ovlivněny zvláštními charakteristickými znaky morfologické i jiné povahy.

Kosmanovití mají zvláštní jednorohou dělohu (*uterus bipartitus*) a specifickou placentaci. Dnes se soudí, že se jedná nikoli o znak starobylý, ale o přizpůsobení se malé velikosti těla a specifickému způsobu rozmnožování. Kosmanovití rodí totiž (s výjimkou kalimiků – obr. 2) dvě menší mláďata, jimž je věnována intenzivní rodičovská péče.

V sociální skupině vládne u mnoha druhů funkční polygynie, nebo dokonce monogamie. Vůdčí reprodukční samice „sterilizuje“ pomocí feromonů ostatní podřízené samice ve skupině. Na základě současných výzkumů můžeme u některých druhů předpokládat podobné fyziologické mechanismy i u samců. V sociální struktuře, kte-

1 Lemur kata (*Lemur catta*). Lemuři kata jsou nejsociálnější poloopice, ke komunikaci jim slouží dlouhý pruhovaný ocas. Samice jsou jednoznačně dominantní, až na jediný den v roce – den říje. V tomto dni využívají lemuří samci ocas nikoli jen jako prostředek komunikace (například k vyjádření dominance nad jiným samcem), ale také k takzvanému pachovému souboji. Při boji o samici s jiným samcem naparfémují ocas výměšky svých pachových žláz a soutěží nejen o to, kdo je silnější a dovednější, ale také o to, kdo má „lepší“ pach. Zdá se, že pach naparfémovaného ocasu má také význam pro březí samici, protože ne každého vítězného samce samice přijme jako partnera.

rá je nejčastěji mnohosamco-samicová, migrují mezi skupinami samci i samice (obr. 3).

Gravidita trvá od 130 do 155 dnů. Samec ob-

2 Kalimiko goeldi (*Callimico goeldi*) je jediným zástupcem drápkatých opic, který má tři moláry a jedno mládě. Samice drápkatých opic často blokují pomocí feromonů reprodukci u ostatních samic, které pak spolu se samci pomáhají při péči o mláďata. Hlavní péče o mláďata však náleží především samci-otci, jenž přebírá péči těsně po porodu.

vykle asistuje u porodu, který je poměrně obtížný a dlouhý, i proto, že samice rodí dvě mláďata. O potomstvo se starají samice i samec, který obvykle přebírá (s výjimkou krmení) péči o mláďata, na níž se podílejí i další členové skupiny. Samice mláďata pouze krmí.

Malpovití

Malpovití mají rozvinuté sexuální i sociosexuální chování. Vyznačují se také dobře rozvinutou dynamickou sociální strukturou; v některých případech existuje oddělená hierarchie u samců a samic, což vede k specifickým projevům v sexuálním chování. Výjimku tvoří mirikiny a titiové, kteří žijí v monogamních párech s poměrně omezenou teritorialitou.

Mirikiny (jediný noční rod vyšších primátů) žijí v přísně vymezených monogamních párových

3 Tamarín vousatý (*Saguinus imperator*), jeden z nejznámějších a nejpůvodnějších druhů tamarinů. Mnozí tamariní a kosmani se pyšní nápadnými barvami, vousisky nebo štětkami na uších. Žádný z druhů drápkatých opic však nemá tyto znaky sexuální dimorfické.

skupinách s velmi vzácným kontaktním chováním během aktivní periody. Mají jedno mládě, o které se brzy po porodu stará převážně otec, matka mládě pouze krmí. Rod *Aotus* má zvláštní vokalizaci, která připomíná houkání sov. Tímto zvukem láká samice samce. Zajímavé je, že tento rys sexuálního chování je natolik zafixovaný, že u populací mirikin žijících v otevřených pampách došlo k změně způsobu života z nočního na denní (vzhledem k možnému nežádoucímu přilákání pozornosti velkých sov), nikoliv však k změně způsobu lákání samců typickou houkavou vokalizací.

Titiové žijí vždy v monogamní párové sociální struktuře. Teritoria jednotlivých skupin se překrývají jen málo. Pokud má samice laktaci, zaujímá dominantní postavení. Mimo laktaci má dominantní postavení spíše samec. Samice rodí jedno mládě, o které začíná záhy pečovat samec. V rodinném páru je významnou součástí chování gro-

4 Vřešťan černý (*Alouatta caraya*) je jedním z mála druhů jihoamerických opic, který je bichromatický (stabilně odlišná barva samců a samic). Pro všechny vřešťany jsou typické značné velikostní rozdíly mezi samcem a samicí. Samci jsou vždy výrazně větší a také jednoznačně dominantní. Tomu odpovídá i fakt, že se u vřešťanů vyskytuje i jednosamcová sociální struktura a že většina druhů vřešťanů má velmi malé teritorium.

oming, který může trvat i více než dvě hodiny. Pro titie je příznačné, že při odpočinku nebo ve spánku si samec a samice obtočí ocasy. Pro mnoho biologů představuje ikona tohoto chování jakýsi symbol harmonické nekonfliktní rodiny. Titiové mají také výraznou vokalizaci, která má za úkol vymezit páru určité teritorium nebo přilákat samce.

Malpy a kotulové žijí naopak vždy ve větších skupinách s více samci i samicemi s typickým složitým chováním. Ani u nich však není sexuální a sociosexuální chování příliš komplikované.

Kotulové žijí v mnohosamco-samicové sociální struktuře. Vždy je u nich přísně uplatňován princip dominance, konkrétní mechanismy však jsou u různých druhů zřejmě dosti odlišné. Samci jsou dominantní a mají výraznou hierarchii buď jen v období páření, načež přebírají dominantní úlohu (včetně hierarchických struktur) samice, nebo u jiných populací jsou samci dominantní stále a samice mají relativně volné vztahy. U některých druhů jsou filopatrické samice, u jiných

pak samci. Rovněž teritorialita je různá: u některých druhů je poměrně rozvinutá, u jiných slabá. Typickým znakem sociální struktury je vysoký stupeň socializace s velkými rozdíly mezi pohlavími.

Samice rodí jedno mládě, o něž se pak stará. Samci kotulů se výchovy mláďat nezúčastňují. Péči o mláďata mohou přebírat také ostatní členové skupiny. Ve skupině se uplatňuje matrilineární hierarchie mezi samicemi a striktní dominance mezi samci, případně jsou samci dominantní pouze v období páření, jinak jsou dominantní samice.

Sociální struktura a chování malp se příliš neliší od kotulů. Sexuální kontakty malp jsou většinou promiskuitní. Samice rodí jedno mládě, o které se starají také ostatní členové skupiny. Například u malpy plačtivé je v mnohosamco-samicové skupině obvykle jeden reprodukční samec, samci mají mezi sebou striktní hierarchii, sociální struktura samic je matrilineární. Samci zápo-

lí spíše o postavení v reprodukční skupině (někdy může být i jednosamcová) než o konkrétní samice, přičemž tento souboj může nabýt i velmi agresivních forem. Dominantního samce samice obvykle respektují. V určitých případech ale nového dominantního samce mohou i odmítnout, případně se před ním skrývat, dokud se starý vůdce znovu nekonfrontuje s novým dominantním samcem.

Sakiové, vřešťani a chápani

O sexuálním chování sakiů, chvostanů a uakari máme jen velmi neúplné informace. Samice sakiovitých rodí jedno mládě, o které se také starají. Často se pohybují v páru s jedním samcem. V některých skupinách by mohl být jen jeden rozmnožující se pár, podobně jako u drápkatých opic, ale toto tvrzení není zatím dostatečně doloženo. Žádné nápadné formy dvoření nebo jiného sociosexuálního chování nebyly doposud popsány.

Chápani a vřešťani se dosti liší sociální organizací, velikostními rozdíly mezi samci a samicemi i sexuálním chováním. Chování převážně listožravých vřešťanů je ve srovnání s plodožravými chápany poměrně málo pestré, včetně chování sexuálního.

Zástupci rodu vřešťan (*Alouatta*) žijí obvykle v malých, jednosamcových, ale také ve dvou nebo vícesamcových skupinách (obr. 4). Domovské území je většinou malé, obvykle od pěti do deseti hektarů. Mezi skupinami mohou buď migrovat obě pohlaví nebo je jedno z pohlaví filopatrické. Mají výraznou vokalizaci, která označuje domovské území, ale nejsou výrazně teritoriální. Při příchodu nového samce do skupiny dochází někdy k infanticidě, tedy k zabíjení mláďat předchozího samce. Samci jsou vůči samicím výrazně dominantní a sexuální chování se omezuje převážně na vlastní populaci. Žijí v jednosamcových nebo mnohosamco-samicových skupinách, kde je mezi samci zřetelná hierarchie. Dominantní samci mají přednostní přístup k samicím v říji. Samice rodí jedno mládě a pečovat o ně mohou i někteří další členové skupiny (včetně samců).

Chování i sociální struktura chápanů je podstatně složitější a pestřejší, a to i díky vyšším schopnostem učení a analýzy prostředí, jež souvisejí s podstatně větším mozkem. Sociální struktura chápanů je buď typu fission-fusion nebo

5 Chápan středoamerický (*Ateles geoffroyi*) je jediný druh chápanů ve střední Americe. U samic chápanů se vyskytuje velký klitoris, často větší než penis samců. U samic chápana středoamerického je tento znak velmi dobře patrný. Samice chápanů, které mají sociální postavení přinejmenším rovnocenné samcům, jej používají k značkování teritoria.

mnohosamco-samicová s rysy fission-fusion. Ve skupině obvykle žije více než deset jedinců a samice jsou promiskuitní. Samci jsou ve skupině dominantní a často putují samostatně nebo v samčích skupinách. Samci mohou také vytvářet obranné a jiné koalice. Samci jsou filopatričtí, samice migrují. Samice jsou v některých případech méně sociální, hrají ale podstatně aktivnější roli jak v sexuálním, tak v sociosexuálním chování. Typický je velký klitoris u samic (mnohdy viditelně větší než samčí penis), kterým samice značkují teritorium (obr. 5). (Z hlediska „lidských“ zkušeností je velikost klitorisu samic některých druhů chápanů doslova neuvěřitelná.) Uvedme si několik typických příkladů.

Chápan hnědohlavý žije ve fission-fusion sociální struktuře, kde se mohou samice před pářením sdružovat se samcem i po několik dnů nebo mohou být promiskuitní. Chápan vlnatý žije v mno-

hosamco-samicových skupinách s některými rysy fission-fusion struktury. Samice mají velký pohyblivý klitoris. U tohoto druhu existuje poměrně rozvinutá socializace a v sociální struktuře se uplatňuje princip dominance. Vytvářejí se koalice samců a dominantní samec po určitou dobu chrání samice s novorozenci mláďaty. Chápan pavoučí je největší z chápanů s poměrně výrazným sexuálním dimorfismem. Váha samců může přesahovat i dvanáct kilogramů. Chápání pavoučí žijí ve fission-fusion sociálních strukturách a jejich chování je poměrně složité. Samci jsou filopatričtí, samice jsou výrazně promiskuitní a migrují mezi skupinami. Mají poměrně rozvinuté jak sociosexuální, tak sexuální chování. Samice mohou být dominantní vůči samcům.

Úzkonosí primáti

Sexuální chování úzkonosých primátů je poměrně pestré a vždy je propojeno se sociální strukturou a reprodukční strategií typickou pro danou populaci. To je také důvodem častých rozdílů v sexuálním chování nejen mezi příbuznými druhy, ale i mezi populacemi jednoho druhu. Nejčastějším typem sociální struktury úzkonosých primátů je různě modifikovaná mnohosamco-samicová sociální struktura, vyskytuje se však i jednosamcová sociální struktura a fission-fusion sociální organizace, výjimečně i monogamie. V sociálních vztazích je většinou uplatňován princip dominance a subordinace a vytváří se různě pevná hierarchická struktura platná pro obě pohlaví. Tyto principy se uplatňují i u jiných sociálních struktur úzkonosých primátů, tedy v jednosamcových skupinách, fission-fusion struktuře šimpanzů, noyau struktuře orangutanů a díky vyspělé vokalizaci pravděpodobně i u párově žijících gibonů.

Pro většinu úzkonosých primátů je typický zjevný menstruační cyklus a pravidelná receptivita samic ve zhruba měsíčních intervalech. Receptivita je často spojena s viditelnými změnami v anogenitální oblasti a dalšími znaky signalizujícími připravenost samice k páření. Tyto signály výrazně ovlivňují chování samců i samic ve skupině a jsou také základem pro různé behaviorální rituály úzkonosých primátů, například prezentace podřízenosti daného jedince.

Samice úzkonosých primátů mají vždy jedno-

komorovou dělohu s progresivní placentací, ale typ placentace u opic (cerkopitekoidů) a lidoopů a lidí (hominoidů) je odlišný. U kočkodanovitých opic se v graviditě objevuje placenta se dvěma diskami, u lidoopů a lidí existuje velká, strukturálně komplikovanější placenta jednodisková.

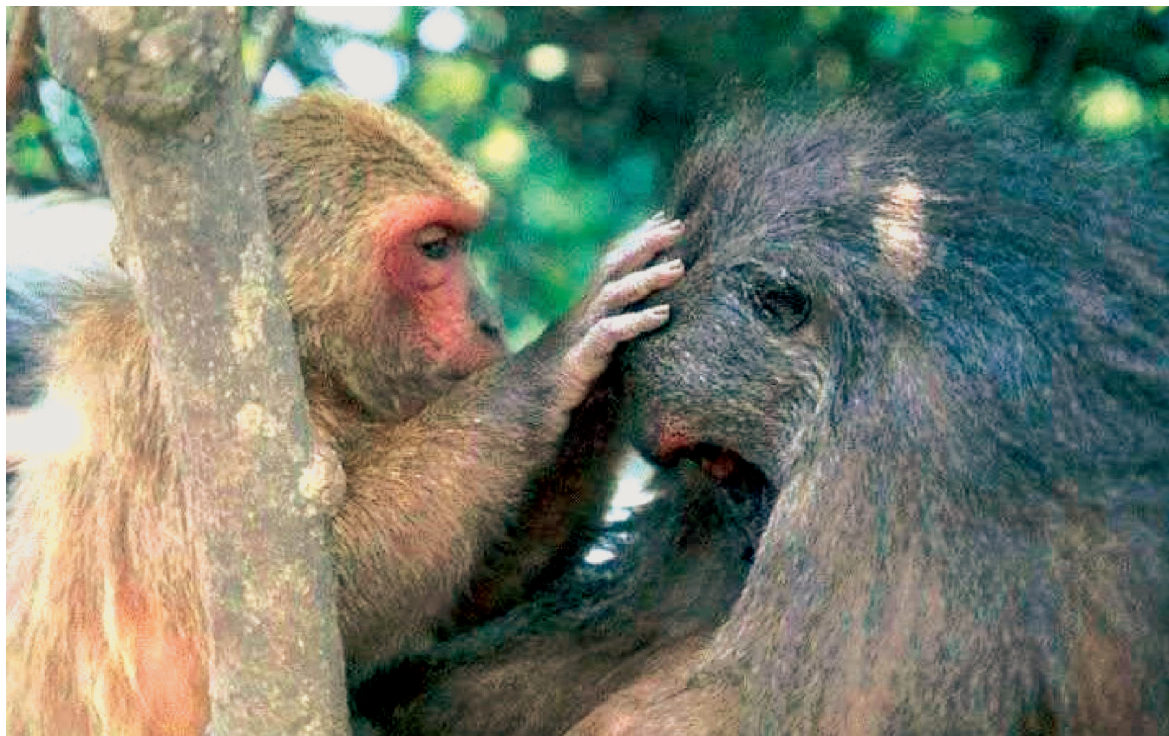
Úzkonosí primáti mají jeden pár prsních bradavek a jedno mládě, o které vždy primárně pečuje matka. Plně dospělí samci o mládě prakticky nikdy nepečují v plném rozsahu, a to ani po krátkou dobu. Někdy však mohou mladší samci dočasně pečovat o cizí osiřelé mládě, které již není výrazně závislé na mléčné potravě a mateřské péči.

V posledních letech je popisováno stále více podobných znaků z oblasti hormonální regulace, například do značné míry se u všech úzkonosých primátů shoduje funkce hormonů pohlavních a růstových, funkce a úroveň hladiny steroidních glukokortikoidů z hlediska sociální struktury, biochemických faktorů krevních i orgánových.

Úzkonosé opice

Tuto skupinu tvoří plodožravé kočkodanovité a listožravé hulmanovité opice. Mezi oběma skupinami existuje řada důležitých rozdílů, které se odrážejí i v mnoha aspektech sociální struktury a chování. Hulmanovití s méně vyspělým mozkem mají jednodušší, často jednosamcovou sociální strukturu a nepřiliš pestré chování. Jejich sexuální chování se omezuje především na vlastní kopulaci a sociosexuální chování je velmi málo rozvinuté, i když u některých hulmanů existují některé zajímavé sociosexuální prvky chování. Kočkodanovití jsou ve všech ohledech výrazně vyspělejší, jejich sociosexuální chování zahrnuje řadu rituálů a často i dvoření. Samice má v sexuálním chování daleko aktivnější úlohu, včetně iniciace a vytváření konsortních párů.

U kočkodanovitých jsou nejčastějším typem sociální organizace různé modifikace mnohosamco-samicové struktury, charakteristická je pro ně filopatrie samic. Mnohosamco-samicové skupiny jsou variabilní, plastické a adaptabilní a velmi dobře se přizpůsobují daným ekologickým i sociálním podmínkám. Jejich charakter se může měnit jak v závislosti na ekologických, tak i sezónních podmínkách. Samci jsou většinou dominantní, ale samice hrají v sociální struktuře důležitou a často

6 Makak medvědí (*Macaca arctoides*), nejrozšířenější a nejznámější ze všech druhů makaků žijících v jižní a jihovýchodní Asii; velmi důležitou roli v socializaci hraje grooming mezi samci a samicemi (nahore), dalším typickým znakem jsou mléčně zbarvení kojenci (dole). Samice prožívají při kopulaci orgasmus. Samci mají specifický tvar penisu, který jim neumožňuje odpoutat se od samice před zakončením kopulace. Délka kopulace u tohoto druhu makaků je mírně delší než u ostatních druhů.

7 Pavián pláštíkový (*Papio hamadryas hamadryas*), jediný zástupce afrických úzkonosých primátů, který žije také mimo Afriku. Vyznačuje se výrazným velikostním sexuálním dimorfismem (nahore). Samec je mnohem větší než samice a v dospělosti vyniká krásnou stříbrnou hřívou. Žije ve velmi komplikované a pružné sociální struktuře typu fission-fusion, jejímž základem je harémová jednotka. Samci mají mezi sebou přísnou hierarchii a počet samic v harému se řídí podle jejich postavení v hierarchii skupiny. Samice mají v rámci harému vlastní hierarchii, samec je sice dominantní a samice ho respektují i při říji jako přednostního partnera, ale jsou schopny prosadit si v harému i vlastní zájmy. Samec má již od mládí trvalou erekci, kterou může dočasně ztratit působením velkého stresu. Při kopulaci stojí mnohem větší samec na lýtkách samice a rukama se opírá o její hřbet.

i zásadní roli. Samci se mohou pářit pouze v případě, že jim to samice dovolí, a to i v tak přísné hierarchických strukturách, jaké mají paviáni.

Nejčastější sociální strukturou u makaků, kočkodanů a paviánovitých opic je klasická mnohosamco-samicová nebo harémová struktura. Jeden typ sociální struktury se může měnit v jiný podle konkrétních podmínek. Mnozí badatelé dnes uvažují o určitých formách fission-fusion struktur u paviánů, protože například dominantní samci paviánů se mohou pohybovat mezi několika stády. Samice často vytvářejí koalice, někdy matrilineární, a to i v harémových systémech. Harémy se za určitých podmínek seskupují do větších celků, takže se mohou tvořit stáda až mnoha set jedinců. Velikost harému jednotlivých sam-

ců závisí mimo jiné také na postavení příslušného samce v hierarchické struktuře skupiny. Páření a znaky samic signalizující připravenost k páření hrají u kočkodanovitých primátů velmi důležitou roli. Samci soutěží o přízeň samic a mnohdy vytvářejí i konsortní (dočasně monogamní) páry. Pro ilustraci si uvedme, jak vypadá sexuální chování u několika nejlépe prozkoumaných druhů kočkodanovitých opic.

Makak rhesus patří mezi nejdůkladněji prozkoumané primáty i z hlediska sexuality a sexuálního chování. Skupinu makaků rhesus vytváří obvykle několik desítek jedinců, počet se však může blížit i ke stu. Sociální struktura je mnohosamco-samicová s několika specifickými rysy. Ve skupině vládne striktní, na samice vázaná matrilineární

8 Pavián anubi (*Papio hamadryas anubis*) je nejrozšířenějším a nejlépe prozkoumaným poddruhem paviánů. Sociální struktura a sociosexuální chování mají pevný řád, v němž hrají důležitou roli samice. V období říje předvádějí samice vybraným samcům svou zduřenou anogenitální krajinu a samci takovou samici groomingují, případně dotekem zkoumají zduření, které signalizuje barvou, velikostí a pachem stupeň říje.

hierarchie a existují silné rodinné vazby. Pokud se skupina rozštěpí, rodinné klany zůstávají vždy pohromadě. Samice makaků rhesus jsou filopatrické. Samci jsou vůči samicím dominantní, žijí však většinou na periferii skupiny a vždy po několika letech migrují mezi sousedními skupinami. Vazby jsou v sociální struktuře udržovány především na bázi agonistického chování, a proto se ve skupině často projevují nejrůznější formy agresivity, v níž hrají často významnou úlohu adolescentní jedinci. Dospělí samci totiž tolerují juvenilní a adolescentní jedince zhruba do čtyř let věku a mohou je v agonistické akci podpořit, pokud to důsledně vyžadují. Signály agonistické, hrozby, prokázání podřízenosti nebo dominance jsou u rhesusů velmi pestré a jasně definované. Dominantní jedinci mají přednostní přístup ke kvalitnější potravě, což se výrazně projevuje (a to již od juvenilních jedinců) i u skupin žijících v zajetí. Mladí dominantní jedinci mohou prokazovat své vysoké postavení různými projevy sociosexuálního chování připomínajícího kopulaci, a to i u nízko postavených dospělých samic. Sexuální chování je poměrně složité a obsahuje i mnoho specifických signálů. V době maximální sexuální receptivity samice dává přednost kopulaci s jedním samcem. Během dne dochází k četným krátkým kopulacím,

ale samec ejakuluje až po sérii krátkých kopulací, ne po každém páření. Důležitou úlohu hraje u makaků rhesus fotoperiodicita a pohlavní hormony – testosteron a estrogeny. Vyšší hladina testosteronu přispívá zároveň i k vyšší soutěživosti a agresivitě samce.

Sociální struktura makaků červenolících je také mnohosamco-samicová, ale sexuální chování a sexualita je u nich mnohem vyhraněnější. Samice jsou filopatrické a je jich ve skupině asi třikrát více než samců. Samci emigrují do jiné skupiny každé dva až čtyři roky. Samice mají přísnou matrilineární hierarchii a dítě dědí postavení matky. U samců není hierarchie, vzhledem k jejich častým migracím, tak přísná jako u samic. Samci vytvářejí koalice a mladší samci hlídkují v periferní části teritoria skupiny. Chování makaků červenolících je pestré a adaptabilní. U tohoto druhu byly již v šedesátých letech minulého století zjištěny také tradice v chování a nalezeny příčiny jejich vzniku. U samic byl prokázán orgasmus a také masturbace vedoucí k orgasmu. Během říje byly mezi samicemi pozorovány homosexuální interakce.

Makak vepří žije v mnohosamco-samicových strukturách, v nichž výrazně převažují samice. Na jednoho samce připadá 5–8 samic. Samice mají mezi sebou výraznou matrilineární hierarchii a jsou filopatrické. Samci emigrují, často žijí na periferii skupiny nebo mezi skupinami. Jak upozorňují někteří badatelé, jedná se tedy spíše o sociální strukturu typu fission-fusion. Chování makaků vepřích je velmi rozvinuté i díky tomu, že při komunikaci používají specifické výrazy tváře. Grooming je silně vázán na rodinné vztahy a postavení jedince v hierarchii. Samci groomingují pouze říjné samice. Některé formy postkonfliktního chování mají charakter sociálně sexuálního chování, a to i mezi samicemi. Objevuje se i jakási forma líbání, podřízené samice „líbají“ samici nadřízenou. Samice vytvářejí koalice a mohou i atakovat samce.

Makak kápovery důsledně brání své teritorium a skupina se přemísťuje vždy jako celek. Níže postavení samci se často sdružují s juvenilními jedinci, což snižuje pravděpodobnost útoku ze strany vysoce postavených samců. Dominantní samice občas násilím odebírají podřízeným samicím mláďata-samičky, s nimiž zacházejí poměr-

ně nešetrně; v důsledku toho bývají samičky často zraněny. Může se jednat o určitou formu soutěže mezi samicemi.

Chování makaků medvědích je velmi rozvinuté a důležitou roli v něm hrají agonistické, postkonfliktní a sexuální chování (obr. 6). Zvláštní pozornosti ve skupině se těší sexuální chování. Samec může kopulovat až desetkrát denně. Alfa-samec je při kopulaci běžně (a často i nevybíravým způsobem) obtěžován. Totiž mezi samčím penisem a samičí vaginou se při kopulaci vytváří jakýsi „zámek“, takže se samec při aktu nemůže od samice „odtrhnout“, a tudíž nemůže ani jedince, který ho při kopulaci obtěžuje, nijak potrestat. Předpokládá se, že samci i samice mají výrazný orgasmus. K ejakulaci u samců dochází prakticky při každém páření. Samec se samicí pojídají často po páření zbytky ejakulátu.

Pro rod paviánů (*Papio*) je typická mnohosamco-samicová struktura, ale na rozdíl od mnohosamcové struktury makaků paviáni často vytvářejí elementární jednosamcové skupiny (obr. 7), harémy, s hierarchickými vztahy mezi samci. Mnohosamcové struktury paviánů se pak mohou sdružovat ve větší sociální celky. Mnohdy se objevují znaky fission-fusion sociální struktury, které mají zřejmě souvislost s určitými ekologickými a sociálními podmínkami.

Teritorialita skupiny je u paviánů sice poměrně výrazná, ale skutečně funkční bývá pouze v době reprodukce. Spíše se však jedná o hájení říjných samic dominantními samci než o ochranu vlastního teritoria. V nepříznivých podmínkách může mezi skupinami vzniknout výraznější soutěž o potravní zdroje. Charakter sociální struktury umožňuje bezproblémovou migraci samců a také samic mezi sousedními skupinami, a to včetně dominantních samců.

Samci mají v sociální struktuře formálně dominantní roli, ale samice zaujímají ve skutečnosti přinejmenším stejně důležité postavení jako samci. U většiny skupin paviánů existuje matrilineární hierarchie a samice jsou filopatrické. V sociální struktuře paviánů se vždy výrazně uplatňuje princip dominance a podřízenosti a hierarchická struktura skupiny je zjevná. Agonistické chování je výrazně ritualizované, skutečně agresivních projevů je ve skupině poměrně málo.

Samice mají v době říje výrazné zduření ano-

9 Pavián dželada (*Theropithecus gelada*) obývá nehostinné oblasti Afriky – náhorní roviny Etiopie. Pro tento rod paviánů je typické časté pojídání travních semen a kořínek trav (viz samice na snímku), které je u nich také jedním z důvodů pro existenci harémové sociální struktury. Harémová struktura dželad byla dlouhou dobu považována za jakýsi patriarchální systém, v němž jednoznačně vládou samci, které čas od času vystřídají mladší samci. Ukazuje se však, že ve skutečnosti jsou nejdůležitější součástí skupiny samice, které rozhodují o tom, zda daný samec jako vůdce setrvá či nikoli. Při ztrátě podpory samic je samec v průběhu několika dnů vystřídán jiným samcem. Nový samec toleruje přítomnost svého předchůdce ve skupině v případě jeho neagresivního chování, ale samice již nemají zájem se s ním pářit.

genitální oblasti (pohlavní orgány a jejich okolí) vyznačující se načervenalou až výrazně červenou barvou; tyto projevy spolu s odlišným chováním a dalšími změnami jsou pro samce signálem pro páření (obr. 8). Samice se zduřelými pohlavními orgány jsou předmětem všeobecného zájmu dospělých i nedospělých členů skupiny – nejen samců, ale také samic. Předvádění zduřelé anogenitální oblasti je u paviánů výrazně ritualizováno a může být součástí sexuálního, sociosexuálního i sociálního chování. Samice se starají o mláďata; v některých případech je popisováno rodičovské chování i u samců, vůdců harému. Časté je tetičkovské chování, které se vyskytuje u samic a někdy i u mladších dospělých samců. Nejmladší mláďata s odlišným zbarvením srsti se mohou sice v ojedinělých případech stát objektem infanticidy, ale většinou jsou velmi důsledně hájena dominantními samci.

U dželad v ovulační fázi říje dochází nejen k zduření anogenitální krajiny, ale i neosrstěných částí kůže v hrudní části, což v době maximální-

10 Pavián mandril (*Mandrillus sphinx*) je největší opice, která obývá pralesní formace. Pro mandrila jsou typické značné velikostní i barevné rozdíly mezi samci a samicemi. Samci mají extrémně dlouhé čelisti a pestrě zbarvený obličej, genitálie a anogenitální krajinu. Původně se soudilo, že podobně jako u dželad je samec vládcem autonomního harému, a že proto je také výrazně větší a pestrě zbarvený. Ukazuje se, že mandrilové žijí v daleko komplikovanější sociální struktuře. Vytvářejí totiž velké sociální skupiny tvořené po většinu roku pouze samicemi s mláďaty, zatímco harémy vznikají pouze jednou za rok v době říje samic. Samci žijí po většinu roku jako sociálně marginální jedinci a pestré zbarvení zřejmě vzniklo jako důsledek tvrdé soutěže mezi samci o přístup k harému samic a možnost páření.

ho zduření připomíná jakýsi náhrdelník (obr. 9). Dželady mají velmi sofistikované sociosexuální a sexuální chování. V harému, ve kterém žijí, je formálně dominantní samec, případně i další samec, který se však nikdy na reprodukci nepodílí (většinou bývalý vůdce harému). Samice jsou vůči samci většinou velmi vstřícné a samci se podřizují, avšak ve skutečnosti má jejich chování vůči samci velmi jasná a přísná „skrytá“ pravidla: 1. Čím je samec starší, tím více se na rozhodování podílejí samice, které však také poskytují samci větší faktickou podporu při konfliktech. 2. Samice jsou tolerantní a podporují samce pouze v případě, že samec je schopen ochránit mláďata a sám je ne napadá. V případě, že samec pravidla poruší, ztrácí podporu samic i možnost reprodukce. Obvykle do několika dnů ztratí také postavení vůdce harému.

Mandrillové žijí v mnohosamco-samicových skupinách harémového typu, avšak (jak prokázaly poslední výzkumy) pouze v době páření. Sdrů-

11 Kočkodan husarský (*Erythrocebus patas*) je největším z kočkodanů a nejrychlejším ze všech žijících primátů. Žije v jednosamcových skupinách tvořících složitější sociální skupiny, v nichž jsou dominantní samice. Samci se pohybují na periferii skupiny a jejich hlavní úloha spočívá v hlídání teritoria.

žují se v mnohasetčlenných stádech, která mohou přesahovat i tisíc jedinců – ale ta jsou tvořena po většinu roku pouze samicemi a mláďaty. Mimo dobu páření mají samci velmi nízké sociální postavení: v podstatě žijí soliterně mimo hlavní stádo (obr. 10).

Sociální struktura kočkodanů (kromě kočkodana zeleného) nepředstavuje nikdy typickou mnohosamco-samicovou sociální strukturu. Velmi často je elementární sociální jednotkou jednosamcová skupina, která je však zpravidla součástí vyšší sociální jednotky, nebo dokonce společenství. Mezidruhová i mezirodová společenství – s guerézami a mangabeji – jsou pro kočkodany typická. Vztahy mezi rezidenčními samci jsou spíše antagonistické, na rozdíl od harémů dželad či paviánů to však vůbec neznamená, že samci mají na samice ze své skupiny výlučné prá-

12 Kočkodan zelený (*Chlorocebus aethiops*) je nejrozšířenější a nejpřizpůsobivější z kočkodanovitých opic. Stejně jako u mnoha jiných druhů opic, mají i samci kočkodanů zelených nápadně zbarvený penis a skrotum (penis je červený a šourek modrý), které v případě potřeby předvádějí jak při sexuálním, tak i agonistickém chování.

vo. Často se samci páří se samicemi z jiných skupin.

Kočkodan talapoin žije ve zvláštní sociální struktuře, která se dá sice v době páření označit jako mnohosamco-samicová, avšak po většinu roku žijí obě pohlaví odděleně. Samci komunikují pouze se samci a samice se samicemi. V době páření pak někteří samci infiltrují skupinu samicí a naopak. U talapoinů jsou samice agresivní.

Kočkodan husarský žije v sociální struktuře, kterou lze označit jako jednosamcovou, ale s řadou charakteristik spíše připomínajících fission-fusion systém (obr. 11). Ve skupině totiž nemají vedoucí postavení samci, ale samice, které také hájí skupinu. V době páření se ke skupině často připojují další samci. Mimo dobu páření rezidenční samec hlídá před predátory a ostatními samci. Nerezidenční samci pak žijí v jednopohlavních periferních skupinách. Některé rysy sociální struktury je obtížné pozorovat, protože tento druh má obrovské teritorium (v průměru 5 000

13 Kočkodan Brazzův (*Cercopithecus neglectus*) je nejkrásnější (podle vyjádření mnoha badatelů), největší a nejagresivnější kočkodan. Obývá tropické pralesy střední Afriky. Je jediným zástupcem kočkodanovitých, který často žije i v párové sociální struktuře, a jedním z mála z úzkonosých primátů s kryptickým chováním. Tento druh kočkodanů je jediný, který důrazně chrání život samice a mláďat. Při útoku samec zastrašuje predátora nejprve třesením větvemi a vokalizací, poté je schopen i velmi agresivně útočit, dokud predátor neustoupí nebo dokud se samice bezpečně neskrýje v podrostu.

hektarů), což je bezkonkurenčně největší teritorium mezi primáty. Hojně je tetičkovské chování, mnohem častěji pečují cizí samice o mláďata ženského pohlaví než o samečky.

Kočkodan zelený má jako jediný kočkodan typickou mnohosamco-samicovou sociální strukturu, která v některých rysech připomíná makaky (obr. 12).

Sociální struktura kočkodanů rodu *Cercopithecus* je založena na elementárních jednotkách, v nichž je jeden rezidenční samec a větší množství samic (podle některých autorů jich může být i podstatně více než deset), jež jsou vůči samci dominantní a hájí teritorium skupiny. V této matri-

14 Hulman ebenový (*Trachypithecus auratus*) – matka s mláďaty. Velmi dobře patrné je odlišné zbarvení (v tomto případě oranžové) mláďat, které je charakteristické pro všechny druhy podrodu hulmanů *Trachypithecus*.

fokální sociální struktury jsou samice filopatrické, samci migrují mezi skupinami nebo žijí odděleně od samic. V době páření přicházejí do skupiny i další samci a rezidenční samec dočasně odchází za říjnými samicemi od své skupiny k jiným skupinám.

Kočkodan Brazzův tvoří, jako jediný z kočkodanů, také jednosamcové skupiny a někdy i monogamní páry (obr. 13). Je to jediný kočkodanovitý primát, u něhož byla popsána stabilní monogamní sociální struktura. Důvodem je možná i to, že samec poskytuje samici výjimečně účinnou ochranu. Vývoj mláďat je urychlený, dospívají dříve než většina pralesních kočkodanů. Vysoce rozvinuté je antipredační chování: samec rychle vybíhá do koruny stromu, kde třese větvemi, hlasitě volá a přitahuje na sebe pozornost, zatímco samice s mláďaty se ukrývá v podrostu; v případě nutnosti samec agresivně napadá predátora, na-

příklad dravé ptáky, čímž poskytuje samici dostatek času, aby se mezitím skryla.

Hulmanovití mají nevýrazně rozvinuté sexuální chování, disponují jen jednoduchými rituály a teritorium většinou hájí vokalizací. V některých případech si samice vybírají partnera; u jednoho druhu hulmanů může být nový dominantní samec přijat až po několika měsících. Vlastní sexuální chování se většinou omezuje na kopulaci. Přestože u většiny druhů není výrazné sociosexuální chování, nepostrádají údaje o sexuálním chování této skupiny zajímavosti pro studium sexuality primátů (obr. 14–15).

Guerézy černé obývají relativně velké teritorium a vytvářejí mnohosamco-samicové skupiny, v nichž jsou nanejvýš tři samci. Samici v období receptivity topoří klitoris.

Guerézy červené tvoří početnější, většinou mnohosamco-samicové skupiny. Přinejmenším některé druhy gueréz červených a gueréza zelená

15 Samice hulmana černochocholátého (*Presbytis melalophos mitrata*) s mláďetem, které je u podrodu hulmanů *Presbytis* zbarveno podobně jako dospělí jedinci – liší se pouze drobnými vzory na hřbetě

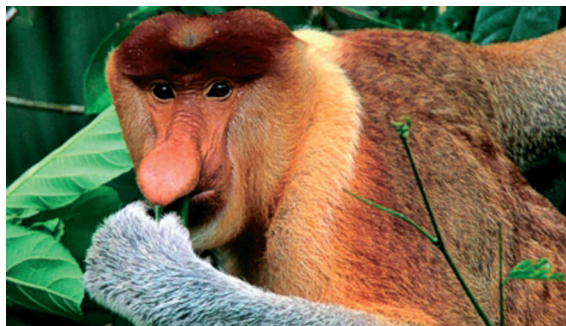
jsou patrilineární. Samci jsou filopatričtí a samice migrují mezi skupinami.

Velikost skupiny u hulmanů posvátných, nejlépe prozkoumaného druhu hulmanovitých opic, i počet rezidenčních samců závisí na typu ekosystému, množství dostupné potravy a zřejmě i na sociálních tradicích. Ve skupině totiž samec brání fertilitu samic, samice se starají o potravní zdroje. Samice jsou filopatričké. Samci se pravidelně v průběhu dvou až tří let střídají, někdy za poměrně dramatických okolností. Většinou se jedná o samce ze sousedních bakalářských skupin. Chování hulmana posvátného není, podobně jako u ostatních hulmanovitých, nijak zvlášť komplikované. Samec má většinou agonistické projevy, samice více sociální; u tohoto druhu je běžné tetičkovské chování. U mnoha populací bylo popsáno velmi agresivní chování nového rezidenčního samce vůči mláďatům, které často končilo jejich smrtí. Podrobné studie některých populací prokázaly, že se mnohem častěji jednalo o samečky než o samičky, a že by tedy mohlo jít o specifickou reprodukční strategii rezidenčních samců. Přestože tento jev byl u některých populací exaktně prokázán, hypotézy, které se ho pokoušejí objasnit, jsou nejednoznačné, mnohdy protichůdné. V mnoha případech je totiž infanticida buď příliš nízká, nebo samec zabíjí i vlastní mláďata, jinde jsou zabíjeni samečci i samičky a někdy se jedná o agresivní přenesenou ze samice na mláďe, které stojí před ní. Je však třeba zdůraznit, že u hulmana posvátného nemusí být nový samec mnoha samicemi přijat jako sexuální partner, což přirozeně zvyšuje jeho agresivitu. Ojediněle vytvářejí samice proti takovému samci obranné koalice.

Hulman kaštanový tvoří jednosamcové skupiny, jejichž teritoria se překrývají. Samci brání receptivní samice, ale nikoliv potravní zdroje. Emigrují samci i samice. Pokud do skupiny imigruje nový samec, skupina se rozštěpí.

Hulman mentawajský je jedním z několika druhů vyšších primátů, kteří žijí v monogamních párech, a je jedinou párově žijící guerézovitou opicí. Socializace v páru je velmi nízká. Samci migrují, samice mohou migrovat v dospělosti.

Langur duk žije v mnohosamcových sociálních skupinách, v nichž je uplatňována hierarchie, ale odděleně pro samce a pro samice. Penis samců je červený, skrotum bílé. Ve skupině je

16 Kahau nosatý (*Nasalis larvatus*) je největší a také nejbizarnější hulmanovitá opice. Obývá mangrové pralesy Bornea. Dospělý samec je dvakrát větší než samice a má obrovitý chobotovitý nos, proporčně mnohem větší než samice (nahore). Samci kahaů mají velký temně červený penis (dole), který předvádějí při sexuálním a agonistickém chování.

zhruba dvakrát tolik samic než samců. Migrují jak samci, tak samice. V chování existuje řada rituálních hrozeb a je také rozvinuto sociální a tetičkovské chování. Někdy mohou samci (podobně jako například u pavíánů) převzít péči o osiřelého jedince.

Kahau nosatý je zřejmě největší hulmanovitou opicí (samci mohou vážit téměř 30 kilogramů). Vyznačuje se výrazným sexuálním dimorfismem: samec je více než dvakrát větší než samice a má, na rozdíl od samic, obrovský chobotovitý nos (obr. 16). Kahau nosatý žije v jednosamcových skupi-

17 Gibon zlatolící (*Hylobates gabriellae*) je jedním ze zástupců podrodu *Nomascus*, pro něž jsou typické barevné, nikoliv však velikostní rozdíly mezi samci a samičkami. Samec je vždy tmavý a samice světlá.

nách (které se mohou dočasně spojovat do větších skupin), jejichž teritoria se překrývají. Mladí samci také vytvářejí bakalářské skupiny. Emigrují samci a někdy i samice. Bylo popsáno tetičkovské chování.

Kahau mentawajský má díky silným vlivům vnějšího prostředí velmi plastickou a proměnlivou sociální strukturu – od monogamních párů až po klasickou mnohosamco-samicovou strukturu.

Lidoopi

Lidoopi mají ve srovnání s opicemi, díky rozvinutému a relativně velkému mozku, mnohem

složitější formy chování. Výjimkou není ani jejich sexuální chování, jež má mnoho různých forem, zahrnuje řadu rituálů a specifických typů chování. Sexuální chování lidoopů je také značně variabilní a přizpůsobivé, a tak se v sexuálním a sociosexuálním chování některých lidoopů (šimpanzů a orangutanů) objevují prvky, které bychom mohli nazvat počínající sexualitou, u jiných pak (gorily, giboni) je sexualita omezená a daleko důležitější roli hraje sociosexuální chování, zejména různé formy exhibice samců (například hlasové projevy gibonů). Sexuální chování velkých lidoopů je mnohem rozvinutější a komplikovanější než u gibonů.

Giboni

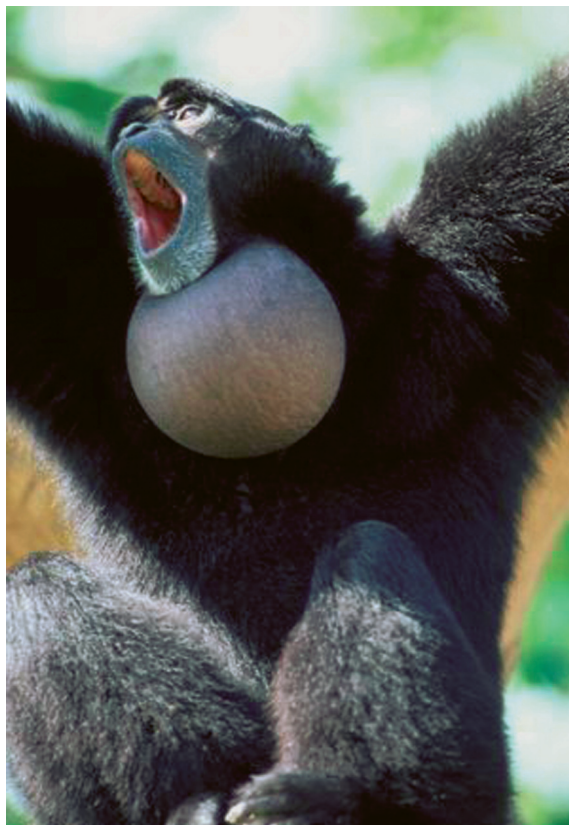
Jedinou sociální strukturou současných gibonů je zřejmě monogamní pár, i když některé výzkumy gibona černého a příbuzných druhů naznačují, že původní sociální strukturou gibonovitých mohla být i mnohosamco-samicová sociální struktura s párovými nebo jednosamcovými sociálními jednotkami (obr. 17). Genetické výzkumy prokázaly, že monogamie gibonů má čistě sociální a ekologický, nikoli však reprodukční charakter. Ukazuje se totiž, že jak samec, tak samice mají poměrně běžně (přinejmenším u některých druhů) mládě s jedincem z jiné sociální skupiny. Dospělý syn může zůstat nějakou dobu s rodiči.

V době říje samici prakticky nezduří anogenitální oblast a výrazně nemění ani barvu. Giboni mají zpravidla jedno mládě, avšak jejich reprodukční tempo je ve srovnání s velkými lidoppy, zejména se sympatricky žijícím orangutanem, podstatně vyšší. Rychlost reprodukce v populaci gibonů podporuje také vyhledávání partnerů mimo monogamní pár. Velmi důležitým znakem gibonů je bohatě rozvinutá druhově specifická vokalizace, která slouží k označování teritoria i k přilákání partnera. Častěji vokalizují (zpívají) samci. Většina druhů gibonů je charakterizována také takzvaným „velkým zpěvem“, tedy společným duetem samce a samice (tento duet je ale mnohem vzácnější než samčí nebo samičí vokalizace). I když se to na první pohled nezdá, existují i u gibonů velké rozdíly v sexuálním a sociosexuálním chování. Uvedme si proto několik zajímavých příkladů.

Gibon hulok žije v monogamních párech, kde má vedoucí postavení samice. Běžně se vyskytují solitérní samci a také poměrně hojně jsou mimopárové kopulace, ať už se solitérními nebo sousedními samci.

Gibon stříbrný žije v monogamních párech. Má pestrou vokalizaci a solitérní samci lákají samice zpěvem. Vokalizace však slouží nejen k lákání sexuálního partnera a k označování a hájení teritoria daného páru, ale též k ohlášení přítomnosti predátora (například levharta).

Gibon malý žije v monogamních párech, kde emigrují z rodiny jak samci, tak samice, ale až ve věku zhruba osmi let. Potomci daného páru obvykle zůstávají v okolí místa pobytu rodičů. Vo-

18 Gibon siamang (*Hylobates syndactylus*), největší z gibonů, pro něhož je typický ozvučný vak u samců (viz snímek) a žádné rozdíly ve zbarvení mezi samci a samicemi. Skrotum samců má válcovitý tvar, připomínající krátký ocas.

kalizace není příliš bohatá, například chybí vokalizační duet samce a samice. Samice vokalizuje občas asi hodinu před soumrakem a vokalizaci často doprovází, je-li samec na dohled, různými formami předvádění (třesení větvemi a podobně). Samci zpívají asi sedmkrát častěji než samice.

Gibon černý žije v monogamních párech, ale u některých populací nelze vyloučit ani existenci skupin se samcem a několika samicemi. Je možné, že k vytváření větších skupin dochází pouze v období sucha, kdy se snižuje teritoriálnost skupin. Samec částečně přejímá péči o mláďata, což je mezi úzkonosými primáty dosti výjimečné. Zajímavá je také vokalizace: duet se musí samec a samice učít a občas se k jejich zpěvu přidávají také mláďata, která se však nikdy neúčastní celého duetu.

U samců i samic gibona siamanga se vytvářejí zřetelné ozvučné vaky šedé barvy (obr. 18). Vokalizace je velmi hlasitá, dobře slyšitelná na mno-

19 Orangutan sundský (*Pongo pygmaeus*) – plně dospělý samec, pro něhož jsou typické nejen dobře patrné velké ozvučné vaky a věnec adipózní tkáně kolem obličeje, ale také dvakrát větší velikost těla než u samic, jíž dosahuje až v průběhu adolescence působením pohlavních hormonů a glukokortikoidů.

ho kilometrů, ale není nijak zvláště sofistikovaná.

Současné studie u několika druhů gibbonů nezávisle na sobě potvrdily, že mimopárové kopulace jsou poměrně běžné a že předmětem sexuálního zájmu jsou jak nepřibuzné samice ze sousedních teritorií, tak solitérní samice. Bylo také prokázáno, že solitérně žijící samci se pokoušejí pářit se samicemi žijícími v páru. Zdá se tedy, že představa o věrně žijících monogamních gibonech je chybná; všechny současné poznatky ukazují, že původní sociální strukturou byla nepárová sociální struktura.

Velcí lidoopi

Sexuální a sociosexuální chování některých druhů velkých lidoopů se v mnoha ohledech vymyká z rámce běžného u ostatních primátů, a v některých rysech nacházíme dokonce určité podobnosti s člověkem. Sexuální náruživost mladých orangutanů a bonobů je mezi primáty unikátní, právě tak jako nevybíravé zacházení se samicemi ze strany plně dospělých orangutanů.

Egalitářské chování gorilích samic i matriarchální tendence samic bonobů by našly jisté analogie i v lidském sociosexuálním chování (feministky nebo matrony rodin na Sicílii). Zdá se tedy, že jsme si s velkými lidoopy velmi blízcí nejen geneticky, ale i v mnoha rysech chování a že kořeny lidské sexuality jsou mnohem starší, než jsme předpokládali.

Orangutani

U orangutanů je sexuální chování i sexualita pravděpodobně mnohem složitější, než jsme si vůbec dovedli představit, takže na mnohé otázky odpoví až budoucí výzkumy. Původní představa o individualistických rezidenčních samcích s patriarchálním chováním vůči samicím, které se musí spářit se samcem, ať již dobrovolně nebo proti své vůli, byla zřejmě velmi zjednodušující a do jisté míry i naivní.

Kontakty samic s plně sociálně dospělými samci (samci s plně vytvořenými druhotnými sexuálními znaky a vysokou hmotností) jsou vzácné

20 Orangutan bornejský (*Pongo pygmaeus pygmaeus*) – dospělá samice Nuninka s mládětem ze Zoo Ústí nad Labem.

21 Orangutan sundský (*Pongo pygmaeus*) – samice s kojencem a dospělejším mládětem v prostředí současného pralesa na Borneu. Když samice odkojí mládě, může po určitou dobu vytvářet konsortní páry s adolescentními jedinci, což je poměrně časté u orangutanů na Sumatře.

22 Orangutan bornejský (*Pongo pygmaeus pygmaeus*) – dospělá samice s kojencem. Na snímku jsou patrná zvětšená prsa u kojící samice.

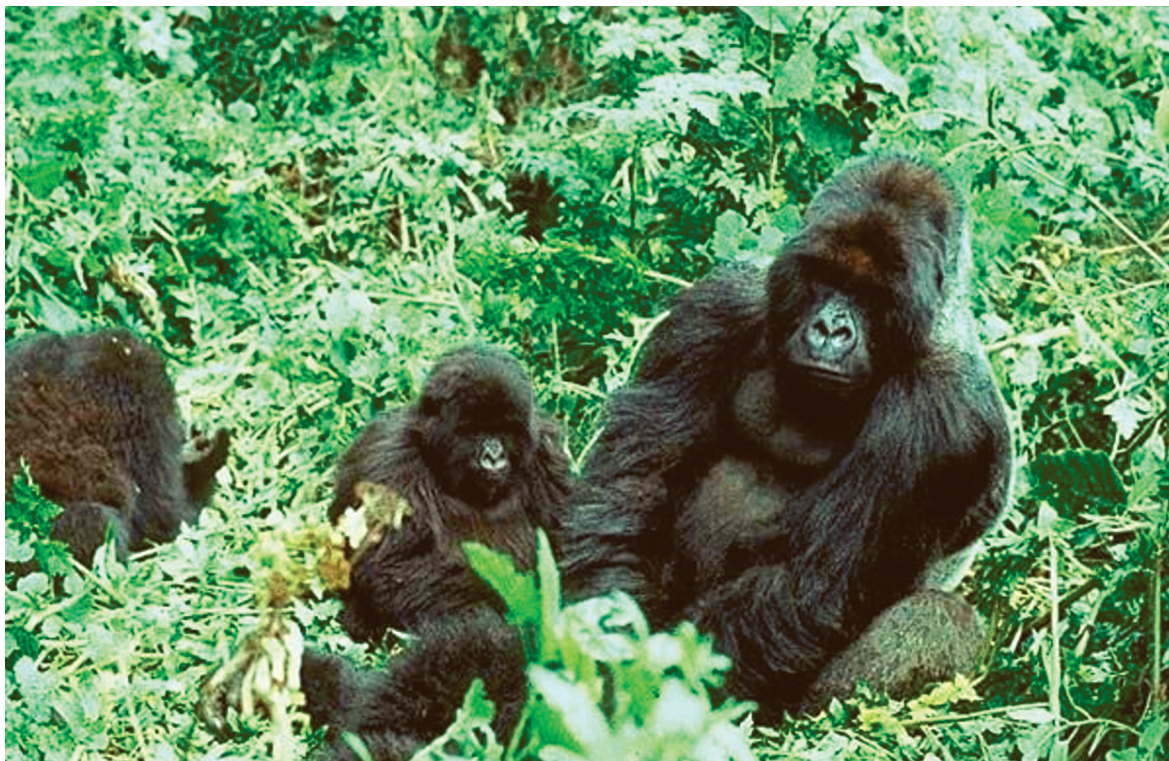
a podle všeho se z větší části omezují na sexuální chování. Nižší sociabilita a vyšší agresivita samců může být způsobena vysokou hladinou testosteronu a kortisolu u plně dospělých samců (obr. 19). Samice jsou podstatně sociálnější a občas putují i ve dvojicích (obr. 20). Zvláštním rysem jsou již zmíněné konsortní páry s adolescentními samci, u nichž je možno pozorovat velmi pestré sociální i sexuální chování orangutanů (obr. 21).

Při popisu sexuálního chování samců někteří autoři zdůrazňují násilnost sexuálního aktu, jenž někdy označují jako „znásilnění samice“. Většina moderních studií tuto hypotézu nepotvrdila a ukazuje, že jednou z příčin tohoto projevu může být i velký váhový rozdíl mezi samcem (jeho hmotnost může přesahovat i sto kilogramů) a mnohem menší samicí, u níž může jít naopak o specifickou kopulační vokalizaci. Dalším velmi důležitým argumentem proti hypotéze o znásilnění je, že samice zná většinu samců ze svého teritoria, možná i z konsortních svazků, a pokud chce, může se mu poměrně snadno vyhnout. Plně dospělý samec totiž samice příliš aktivně nevyhle-

dává. Faktem zůstává, že samice orangutanů (zejména bornejských) tolerují (ze zatím neznámých důvodů) dosti nešetrné zacházení ze strany plně dospělých samců při kopulaci, přestože je aktivita při vyhledávání partnera spíše na jejich straně (obr. 22). Je možné, že vyšší agresivita u sociálně plně dospělých samců souvisí s vyššími hladinami pohlavních a steroidních hormonů, tak jak bylo prokázáno u šimpanzů.

Některé popularizující studie tvrdí, že po aktu „znásilnění“ samice požívá toxické rostliny, aby potratila. To je spekulativní, naprosto nesmyslné tvrzení, a navíc je v rozporu se současnými poznatky, které nepotvrzují ani takzvaný akt znásilnění ani požívání léčivých rostlin.

Situace se ještě více komplikuje tím, že byly zjištěny zásadní rozdíly v sexuálním, sociosexuálním a sociálním chováním mezi bornejskými a sumaterskými orangutany. Socializace má u populací sumaterských orangutanů mnohem vyšší intenzitu. Subadultní samci a dospělé samice běžně vytvářejí dočasné sociální struktury. Sociální skupiny převyšující počet dvou jedinců různého

23 Gorila horská (*Gorilla gorilla beringei*) – plně dospělý stříbrohřbetý samec, který hlídá mláďata ve věku zhruba od dvou do pěti let. Samice goril jsou egalitářské a nemají mezi sebou žádnou výraznou hierarchii. Proto musí stříbrohřbetý samec řešit rozbroje mezi samicemi svou autoritou – nepochybně přitom využívá téměř dvojnásobně velikostní převahy ve srovnání se samicí.

pohlaví byly popsány i u dospělých jedinců. Nejsou však normou ani u sumaterských orangutanů. V sexuálním chování a vyhledávání partnera hrají u sumaterských orangutanů mnohem aktivnější roli samice, přičemž samci se jen výjimečně chovají při kopulaci násilnicky. To je další závažný argument proti teorii znásilňování.

Poslední výzkumy prokazují další překvapující zjištění: zdaleka ne všichni takzvaní adolescentní samci (tedy samci s nižší hmotností a slabě vytvořenými sekundárními pohlavními znaky) jsou skutečně pohlavně nedospělí. Jistá část samců totiž nade vší pochybnost dosáhla úplné pohlavní zralosti, ale tito jedinci nemají ani příslušné sekundární pohlavní znaky a ani velikost těla biologicky i sociálně plně pohlavně zralých samců.

Fyziologické výzkumy orangutanů žijících v zajetí prokázaly, že se jedná o specifický stav hladiny hormonů, zejména kortikoidů a testosteronu, která je u menších dospělých samců orangutana podle všeho nižší než u samců s plně vyvinutými sekundárními pohlavními znaky i velikostí. Toto

vývojové „příbrzdění“, které se označuje jako „vývojové vězení“, však podle všeho nebrání těmto samcům v reprodukci. Paradoxně mohou být tito samci pro dospělé samice sexuálně přitažlivější a vytvářejí s nimi déletrvající konsortní páry s bohatým a nápaditým sexuálním chováním. Některé studie dokonce naznačují, že sociálně dospělí samci s plně rozvinutými sekundárními pohlavními znaky tyto znaky ztrácejí, pokud ztratí sociální postavení nebo pokud se dostávají za reprodukční optimum. Je nepochybné, že tento jev také prokazuje vliv sociálních faktorů na „sexualitu“ orangutanů; je však otázkou, nakolik platí obecně. Nepochybně je ovlivněn také genetickými předpoklady daného jedince.

Gorila

Gorila má ve srovnání s orangutanem poměrně málo pestré sexuální chování a nenalzáme ani náznak nějaké rozvinuté sexuality. Výraznější sexualitě „nepomáhá“ ani specifická sociální struktura.

24 Samice gorily nížinné (*Gorilla gorilla gorilla*) kojící mládě. Samice gorily nížinné jsou relativně menší než samice gorily horské. U kojící samice jsou zřetelně zvětšená prsa, podobně jako u ostatních velkých lidoopů.

U plně dospělých jedinců gorily horské jsou stříbrohřbetí samci filopatrickí, samice příležitostně migrují mezi skupinami (obr. 23). Obecně mají filopatrické tendence někdy spíše samci, jindy samice. Filopatrie samců však neznamená jen setrvání v „mateřské“ skupině, ale i v jejím nejbližším okolí, kde jsou dominantními samci sousedních skupin. Sexuální chování se omezuje především na vlastní, nijak nápaditou kopulaci.

V sociosexuálním chování pak stříbrohřbetý samec chrání samice proti bakalářským samcům bez vlastních samic nebo proti konkurenčnímu sousednímu samci, který se snaží odlákat samici, případně s ní kopulovat. Jediným znakem určité sexuality u goril je, že některé mladší samice povzbuzují mladé bakalářské samce ke kopulaci a snaží se přitom stříbrohřbetého samce obelstít, ostentativně předstírajíce nezájem o bakalářského samce.

25 Kojící samice gorily nížinné (*Gorilla gorilla gorilla*). Kojence a kojení pozorují mladší samice, které se od dospělé samice učí, jak zacházet s novorozencem a jak ho kojit. Gorila nížinná žije daleko více sociálním způsobem života než gorila horská a má také mnohem pestřejší potravu, v níž převládá ovoce.

Nejnovější srovnávací výzkumy však prokázaly, že některé samice jsou zřejmě filopatrické ve větší míře než samci, protože reprodukčně úspěšné samice mají tendenci nemigrovat. Nicméně více než polovina sledovaných samic gorily horské měla potomky postupně ve dvou i více skupinách (obr. 24).

I když pro ostatní poddruhy nemáme dostatečně podrobné dlouhodobé údaje, dá se předpokládat, že migrace samic mezi sousedními skupinami bude mnohem větší, než se uvádělo, protože jejich sociální struktura je výrazně otevřenější než u gorily horské. Samci například tráví velmi mnoho času s mláďaty ve věku od tří do pěti let, která pečlivě chrání (obr. 23, 25). Právě tak není vyloučeno, že sexualita a sexuální chování například u daleko sociálnější gorily nížinné je rozmanitější, ale vyvrácení nebo potvrzení tohoto předpokladu zůstává na budoucích výzkumech.

Šimpanzi

Většina tělních soustav šimpanzů je velmi podobná soustavám lidským. Podobné jsou také mužské pohlavní orgány: šimpanzi mají velký penis a mohutná varlata, která jsou dokonce relativně mnohem větší než lidská. Samičí pohlavní orgány jsou však dost odlišné, a to především v období sexuální receptivity; u šimpanzích samic dochází totiž v tomto období k výraznému zvětšení a změně barvy vnějších pohlavních orgánů a přilehlé anogenitální oblasti (obr. 26). Tímto znakem se šimpanzi liší také od goril. Obecně jsou člověku podobnější pohlavní orgány šimpanze bonobo než pohlavní orgány šimpanze učenlivého. Někteří badatelé se domnívají, že tato podobnost je zapříčiněna obecně vyšší sexuální aktivitou bonobů. Problémem však je, že bonobové jsou z lidského hlediska, jak ukážeme v další části, hypersexuální. Ostatně i průměrný šimpanz učenlivý je pravděpodobně sexuálně aktivnější než průměrný muž (obr. 27).

26 Plně dospělá samice šimpanze učenlivého (*Pan troglodytes*), která je v říji – projevující se mimo jiné výrazným zduřením v anogenitální oblasti. Říjné samice jsou předmětem zájmu dospělých samců i samic. To se projevuje i agresivním chováním některých z nich a odráží se v mimice – například na tomto snímku je vidět patrný výraz strachu. Samice v plné říji se snaží již zduřelou anogenitální oblast prezentovat samcům.

Velmi důležitým faktorem pro sociální strukturu šimpanzů, její dynamiku a stabilitu je vytváření koalic a aliancí, které jsou mnohdy ovlivněny právě příbuzenskými vztahy zprostředkovanými matkou. Vzhledem k tomu, že samice se páří v období říje s větším množstvím samců, existuje jediný rodičovský vztah: matka – syn a matka – dcera. Prostřednictvím tohoto vztahu se udržují i sourozenské vztahy. Při vysokém stupni socializace v sociální struktuře šimpanzů se tím vlastně vytváří matrilineární struktura, která může přetrvávat i v případě, že matka migruje do jiné skupiny nebo zemře.

Zajímavým a specifickým rysem fission-fusion struktury šimpanzů je i to, že jedno z pohlaví vytváří vždy kohezní jednopohlavní skupiny. Příslušníci této skupiny se s druhým pohlavím kontaktují většinou separátně na párové heterosexuální bázi nebo na základě příbuznosti jedinců, nikoliv ve skupinách, jak je to obvyklé u mnohosamco-samicových skupin.

Pohlavní cyklus u samic šimpanzů je o ně-

27 Dospělý samec šimpanze učenlivého (*Pan troglodytes*) v typickém sexuální postojí, při němž prezentuje penis v erekci. Na snímku je dobře patrná značná velikost samčích pohlavních orgánů, ale také tvarem poněkud odlišný, štíhlejší penis samců šimpanze učenlivého.

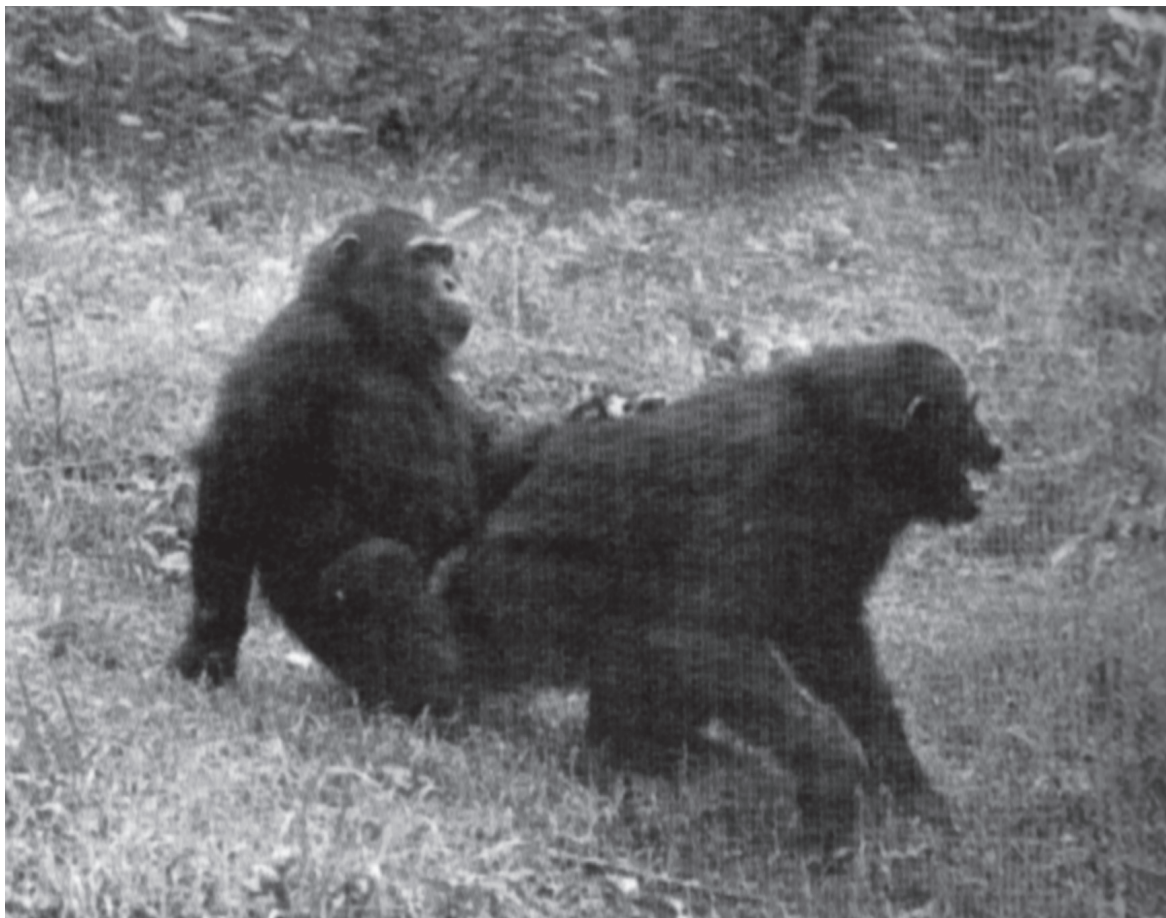
co delší než u člověka (trvá 35–40 dnů), u bonoba je delší než u šimpanze učenlivého. Gravidita pak v průměru dosahuje u obou druhů šimpanze 240 dnů. Reprodukce šimpanzů má pomalé tempo, což nepochybně souvisí i s relativně dlouhou ontogenezí. Interval mezi jednotlivými porody může být i sedm let, obvykle se pohybuje mezi pěti až šesti lety. Jako u ostatních lidoopů, přichází sociální dospělost i u šimpanzů minimálně dva až tři roky po dospělosti pohlavní, zpravidla po desátém roce u samic a po třináctém roce u samců. Podle všeho dosahují šimpanzi sociální pohlavní zralosti ze všech velkých lidoopů nejdříve. Poslední výzkumy také ukazují, že sociální pohlavní dozrání může do jisté míry záviset na sociálním postavení daného jedince, případně jeho sourozenců nebo matky.

Se sexuální chováním souvisí také tetičkovské chování, které má u šimpanzů mnoho forem. Důležité je zejména pro rozvoj chování mladých a dospívajících samic, nejčastěji sester nebo příbuzných matky. U samic, které neprojevují tetičkovské chování, se mohou objevovat jak patologie

v sexuálním i rodičovském chování, tak i zvýšená agresivita, která může být spojena se zabíjením mláďat mladých matek. Začíná porodem samice, jehož se mladé samičky vizuálně účastní. Bezprostředně po porodu se o mládě intenzivně zajímají, a jakmile jim to matka dovolí, s novorozencem se kontaktují. V průběhu času roste tolerance matky a samičky mohou zčásti přebírat péči o mláďata.

Výzkumy šimpanzů v zajetí ukazují (a potvrzují to i některé výzkumy v přírodě), že pokud samička z nějakých důvodů tímto procesem neprojde, může být deprivovaná a také agresivní vůči vlastním nebo cizím mláďatům, může mít potíže s porodem a odmítat jakoukoli péči o mláďata. Tetičkovské chování se může vzácně vyskytovat i u samic šimpanzů.

Pro sexuální chování šimpanzů je příznačná vysoká promiskuita samců i samic a zároveň i výrazně rozvinuté a komplikované formy sexuálního chování, které jsou pak zvláště zřetelné u šimpanzů bonobo. Přestože promiskuita u obou druhů šimpanzů je nejčastější formou sexuálních kontaktů, nejsou v mnoha populacích šimpanzů výjimkou ani konsortní páry, které se v období receptivity samice vzdalují od skupiny i po dobu několika dnů. V některých případech „povoluje“ vznik takového páru v koalici vysoce postavený samec „výměnou“ za loajalitu či podporu. Sexuální chování mohou některé samice v říji využívat též k svému prospěchu – k získání málo dostupné potravy (například masa) nebo k zlepšení svého sociálního postavení. Současné výzkumy prokazují, že sexuální chování není jednoznačně spojeno s ovulací, že samice obou druhů šimpanzů vykazují výraznou sexuální aktivitu i mimo vrchol ovulačního cyklu, a dokonce i mimo periodu sexuální receptivity. Příčiny tohoto chování nejsou zcela jasné, protože u šimpanzů nebylo jednoznačně prokázáno výrazné sexuální uspokojení (orgasmus v pravém slova smyslu). Možná právě tento typ chování je základem pro lidskou sexualitu, která zdaleka není spojena pouze s orgasmem při koitu, ale i s celou řadou ritualizovaných typů nereprodukčního chování. Vlastní kopulace je u šimpanzů ve srovnání s člověkem poměrně velmi krátká (zhruba kolem deseti sekund), četnost kopulace však průměrné lidské možnosti výrazně převyšuje, protože šimpanzi mohou běžně kopulovat častěji než desetkrát za den.

28 Typická dorzoventrální kopulace dospělého samce a dospělé samice šimpanze učenlivého (*Pan troglodytes*), při níž samec zaujímá různé pozice od sedu (na snímku) až po téměř úplný bipední postoj.

Šimpanz učenlivý

Sexuální chování je u šimpanze učenlivého, vzhledem k převažující promiskuitě samic a socializaci rituálů předcházejících vlastnímu sexuálnímu chování, poměrně chudé. V zásadě se příliš neliší od toho, co známe například u paviánů nebo makaků. Kopulace je ve většině případů dorzoventrální, může se několikrát opakovat nebo několik samců může s jednou samicí kopulovat v poměrně rychlém sledu za sebou (obr. 28). U druhu *Pan troglodytes* odmítají dospělí samci kopulaci s adolescentními samicemi, i když jsou ve vrcholné říji. Iniciativa ke kopulaci může přicházet jak od samce, tak od samice. Tento jev je v různých populacích různý. Samice jsou v době říje při vyhledávání samců a vybízení ke kopulaci velmi aktivní, a pokud jsou ve vrcholné říji, může mezi nimi docházet i k soupeření o dominantní samce.

Kopulace bývá buď spontánní, a to v závislosti na stupni říje buď s nahodilým partnerem, případně s vysoce postaveným samcem (je-li samice ve vrcholné říji), nebo v konsortním páru. Za jistých okolností může nedominantní samec kopulovat i se samicí ve vrcholné říji, pokud mu to dominantní samec dovolí, například výměnou za koaliční podporu. Podobně se i konsortní pár často vytváří s vědomím dominantního samce. První fáze vytvoření konsortního páru jako specifického sexuálního chování je vlastně fáze dvoření. Samotná kopulace se může uskutečnit až po uplynutí několika dnů od vytvoření konsortního páru. Tento typ sexuálního chování se mezi jednotlivými populacemi různí. U některých komunit silně převládá promiskuitní sexuální chování, u jiných probíhá kopulace v konsortních párech téměř v polovině případů.

29 O kopulaci s adolescentními samicemi se u šimpanze učenlivého (*Pan troglodytes*) pokoušejí i mladí samečci (na snímku je samec Goblin a samice Fifi) a v případě vyššího postavení matek těchto jedinců jsou samicemi akceptováni.

30 Některé adolescentní samice šimpanze učenlivého (*Pan troglodytes*) prezentují anogenitální krajinu i velmi mladým samečkům a vyzývají je tím ke kopulaci.

31 Samice šimpanze bonobo (*Pan paniscus*) s mládětem (Zoo Apenheul, Nizozemsko). Na snímku je velmi dobře patrné výrazné zduření anogenitální oblasti.

Zdá se však, že i u šimpanze učenlivého má vlastní kopulace jistou atraktivitu, protože pozorování říjných šimpanzích samic v přírodě i v zajetí ukázalo, že výměnou za kopulaci může samice od samce dostat například kus uloveného masa či jinou oblíbenou potravu, nebo dokonce ochranu a podporu v rámci komunity (obr. 29). Tento jev byl jednoznačně prokázán i v rámci dlouhodobých studií. Zároveň se však také ukázalo, že samec si vybírá a že není ochoten kopulovat a realizovat takovýto „výměnný obchod“ s každou samicí.

U některých populací šimpanze *Pan troglodytes verus* jsou vazby mezi samci a samicemi poměrně silné a v sociální struktuře výrazně převládají heterosexuální párové nebo větší smíšené skupiny. Současné výzkumy ukazují, že přinejmenším u některých populací šimpanze hornoguinejského jsou sociální vazby mezi samicemi silnější než vazby mezi samci. Není vyloučeno, že

32 Portrét samice šimpanze bonobo (*Pan paniscus*) s malým kojencem. Na snímku jsou velmi dobře patrné velké prsy kojící samice.

sociální struktura tohoto poddruhu je významně ovlivněna typem ekosystémů, protože párové vazby převládají především u pralesních populací, zatímco silné vazby dominují mezi samicemi v otevřenějších ekosystémech.

Samice hrají důležitou roli jak v sociálním, tak agonistickém chování a mohou pro samce za jistých podmínek představovat rovnocenného partnera (obr. 30). Při konfliktu samice se samcem mohou samice do jisté míry kooperovat a navzájem se podpořit. Nejde však o stabilní koalice.

Šimpanz bonobo

Výzkumy šimpanze bonobo ukazují, že u tohoto druhu existuje řada prvků sociální struktury podobných například šimpanzi hornoguinejskému: navzdory intenzivní socializaci samic jsou totiž jejich kontakty v průměru daleko krátkodobější, než jsou vztahy samic se samci (obr. 31). Nejedná se však pouze o vztahy matky a syna, ale i o vztahy k nepříbuzným samcům. U bonobů se častěji vytvářejí skupiny heterosexuální než monosexuální, které, pokud existují, jsou ve většině případů tvořeny samicemi. U bonobů se formují také koaliční skupiny, zvláště u samců, ale jejich

33 Dospělí samci šimpanze bonobo (*Pan paniscus*) se v určitých situacích předvádějí – týká se to i pohlavních orgánů (často v bipedním postoji, kdy jsou lépe viditelné). Ze snímku je patrné, že velikosti jsou pohlavní orgány také u šimpanze bonobo srovnatelné s lidskými.

výskyt je poměrně vzácný, stejně jako formování konsortních párů v době říje samic. Výskyt aliancí nebyl popsán ani u jiných dlouhodobých sociálních struktur a nebyl prokázán ani u sociálních struktur na bázi příbuzenských vztahů, například sourozenců nebo matky a potomků (obr. 32).

Typickým rysem chování bonobů je nízká agresivita a relativně vysoký podíl sociosexuálního a sexuálního chování. Sexuální (a ještě více sociosexuální) chování často postrádá reprodukční kontext, a to jak heterosexuální, tak i sexuální kontakty mezi stejným pohlavím. Podobně jako u šimpanze učenlivého, mohou prakticky všechny formy chování snadno přecházet v chování agonistické a sociální, u bonoba přechází potravní, agonistické nebo sociální chování často do různých forem chování sexuálního. Vysoký výskyt sexuál-

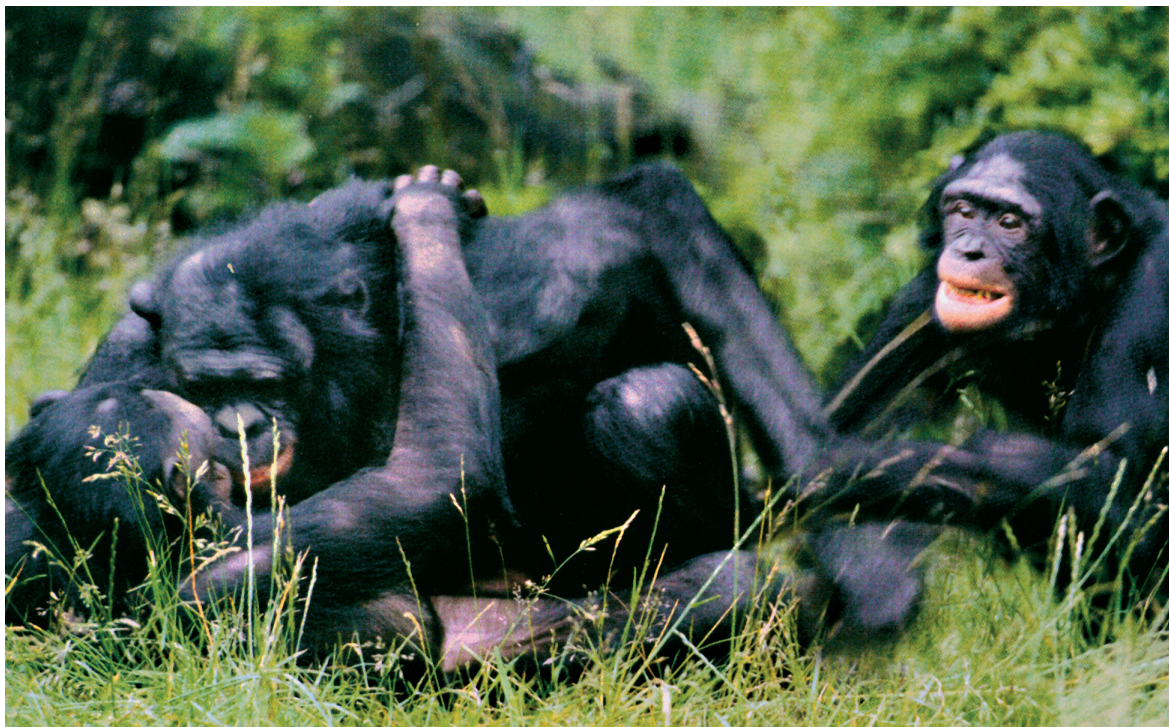
ních forem chování však rozhodně neznamená, že by bonobové byli nějaký náruživí „milovníci sexu“. Jejich sexuální chování má totiž většinou jasný sociální kontext nebo motiv (například snižuje napětí ve skupině, vyjadřuje dominanci jednoho jedince vůči druhému, přátelství nebo usmíření) a také se vyskytuje mimo říji nebo (zvláště u samic) mezi stejným pohlavím. Navzdory názorům některých odborníků (de Waal 2001) není ani jednoznačně prokázáno, zda mají bonobové vůbec orgasmus.

Sexuální chování je u bonobů velmi pestré a (s výjimkou člověka a adolescentních orangutanů) vykazuje mezi primáty největší množství forem. Kopulace je rozmanitá a výrazně se liší mezi bonoby žijícími v zajetí a v přírodních podmínkách. V zajetí je kopulace nejčastěji ventroventrální, ale může být i dorzoventrální a jiná. V přírodě převažuje kopulace dorzoventrální. Ventroventrální (tedy „misionářská pozice“) nepřesahuje jednu třetinu pozorovaných kopulací.

Sexuální chování je možno rozdělit na reprodukční a nereprodukční. Nereprodukční sexuální chování se rozlišuje na klasické heterosexuální chování a na sexuální kontakty mezi jedinci stejného pohlaví – buď mezi samicemi nebo mezi samci. Morfologické studie prokazují, že poloha vagíny je mnohem podobnější poloze lidské, než je tomu u šimpanze učenlivého. Zdá se, že samice

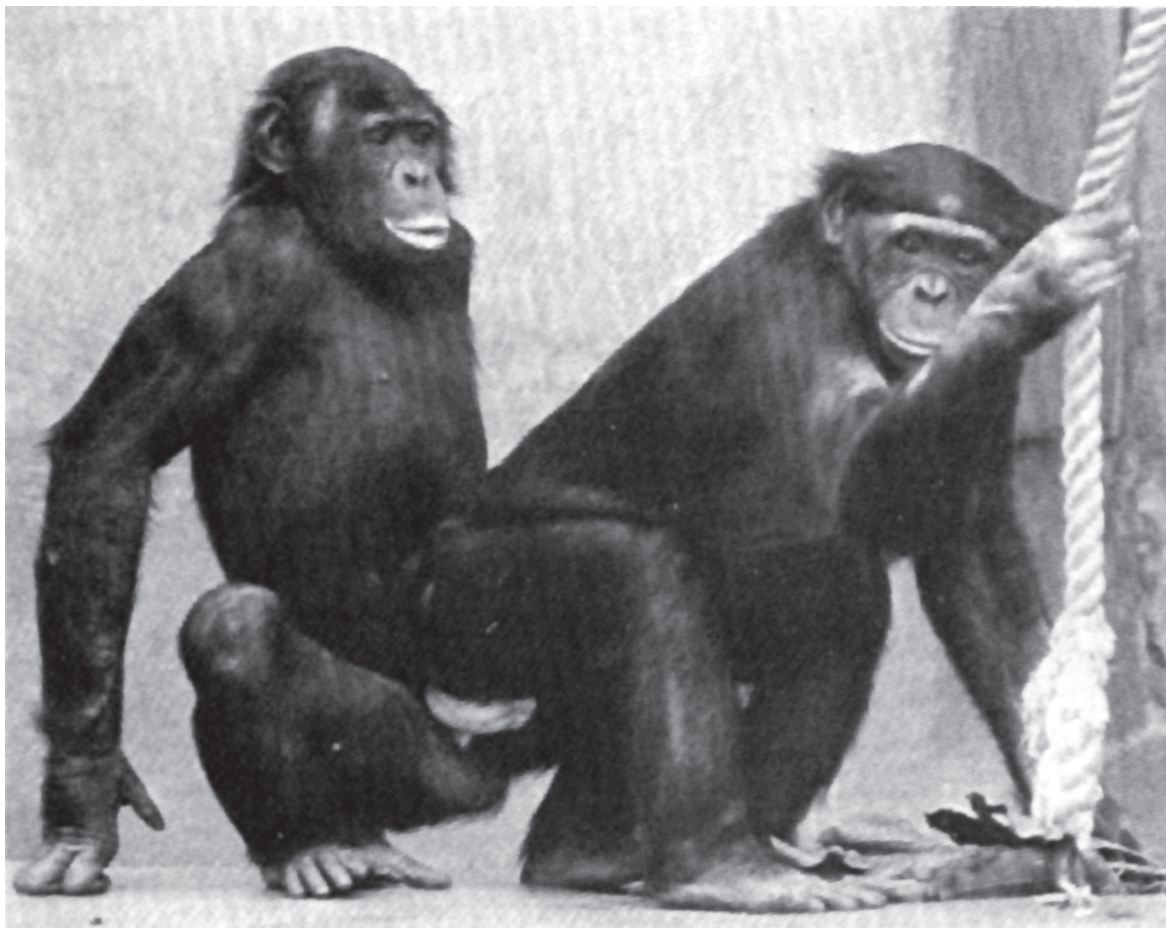
34 Erektovaný penis předvádějí nedospělí samci šimpanze bonobo (*Pan paniscus*), kteří se u bonobů nezřídka páří s dospělými i nedospělými samicemi.

35 U šimpanzů bonobo (*Pan paniscus*) žijících v zajetí i ve volné přírodě je důležitou součástí socializace sexuální a sociosexuální chování, a to v nejrůznějších formách. Sexem se projevuje také přízeň samice k určitým jedincům, samcům i samicím, což jiní jedinci někdy nesou s nelibostí (Zoo Apenheul, Nizozemsko). Na fotografii je vidět ventroventrální kopulace (takzvaná misionářská pozice), která u bonobů v přírodě představuje asi jednu třetinu ze všech kopulačních pozic; tento typ kopulace je mnohem běžnější v zajetí.

36 Misionářskou pozici kopulace velmi běžně užívají šimpanzi bonobo (*Pan paniscus*) v zajetí (záběry ze Zoo San Diego), u samic se při ní mohou projevovat určité mimické projevy (případně i vokalizace) podobající se chování při lidskému orgasmu.

37 Dorzoventrální pozice při kopulaci je u šimpanzů bonobo (*Pan paniscus*) méně častá (záběry ze Zoo San Diego) a je používaná (na rozdíl od misionářské pozice) pouze při heterosexuálních kontaktech. V přírodě je však mnohem častější (než se traduje v různých popularizujících člancích a knihách) a představuje nejméně jednu polovinu všech kopulačních pozic.

bonobů mají větší klitoris ve tvaru podobnějším lidskému. Penis samců bonobů se stavbou podobá lidskému, a to více než u samců šimpanze učenlivého (obr. 27, 33). Bonobo, stejně jako šimpanz učenlivý, má ve srovnání s člověkem značně větší varlata (obr. 34). U bonobů se velmi často vyskytuje sexuální chování mezi stejným pohlavím, silně však převládají kontakty mezi samicemi, které mají ve většině případů zcela jasný sociosexuální kontext, a proto je velmi problematické hovořit u bonobů o homosexualitě.

Heterosexuální reprodukční chování je v základních rysech podobné sexuálnímu chování šimpanze učenlivého, často se však vyskytuje ventroventrální kopulace – takzvaná misionářská pozice (obr. 35–36), zatímco lidoopí dorzoventrální pozice je zejména v zasetí poměrně vzácná (obr. 37). Na rozdíl od druhu *Pan troglodytes* je ale jen

jednou ze součástí mnohem komplikovanějšího komplexu sociosexuálního chování, a je tudíž méně výrazné a hůře rozlišitelné. Výjimkou není ani kopulace mezi nedospělými jedinci (obr. 38).

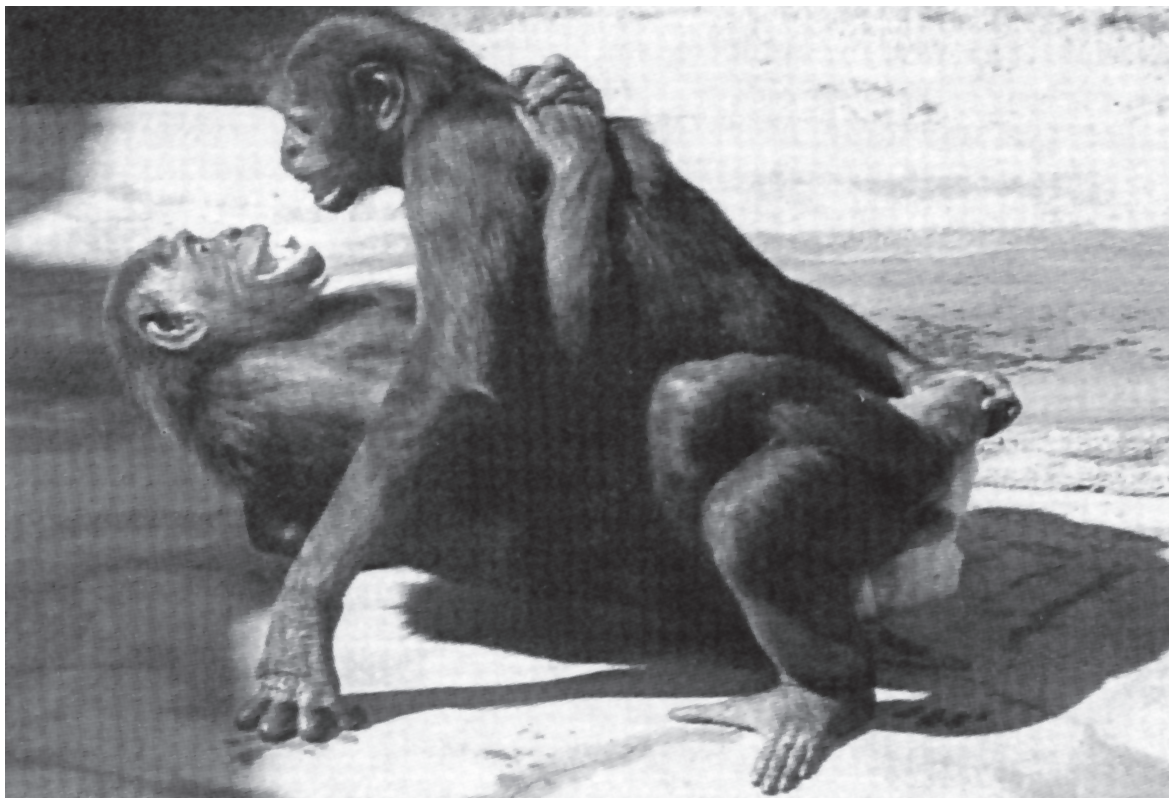
Samice šimpanze bonobo jsou méně aktivní při vyhledávání partnera k páření v době říje než samice šimpanze učenlivého. Jedním z důvodů je zřejmě i to, že počet samic ve skupině bonobů je menší. Druhým důvodem je daleko méně podřízené postavení samic vůči samcům v komunitě bonobů. V mnoha případech jsou samice vůči samcům dokonce mírně dominantní. Samci bonobů jsou ve srovnání se samci šimpanze učenlivého naopak sexuálně aktivnější a neodmítají ani páření s adolescentními samicemi. Nové výzkumy však prokázaly, že k páření dochází u bonobů často mimo ovulaci, a to téměř v jedné třetině případů (i u plně dospělých samic). Je tedy otázkou,

38 U šimpanzů bonobo (*Pan paniscus*) dochází běžně ke kopulaci i mezi nedospělými jedinci, často jsou iniciátory dospělé samice.

39 U šimpanzů bonobo (*Pan paniscus*) žijících v zajetí (záběry ze Zoo San Diego) jsou běžné „homosexuální“ kontakty samic. Nejběžnější je vzájemné tření se pohlavními orgány – tzv. G-G rubbing. Nejčastější je pozice, při níž jsou samice hlavami od sebe; na snímku je jedna z méně běžných variant.

40 G-G rubbing šimpanzů bonobo (*Pan paniscus*) se praktikuje mezi samicemi také v misionářské pozici. I zde je vidět výrazná mimika, která je spojena s příjemným zážitkem při tření pohlavních orgánů, možná i s orgasmem.

41 Misionářská pozice je nejčastěji používanou kopulační polohou u šimpanzů bonobo (*Pan paniscus*) i v přírodních podmínkách – jak také ukazují záběry z lokality Wamba v Demokratické Republice Kongo.

zda kopulace s adolescentními samicemi nemá výhradně sociosexuální, tedy nereprodukční charakter.

Nereprodukční heterosexuální sexuální kontakty mají velmi podobný sociální kontext a význam jako sexuální kontakty mezi samicemi. Jedná se o všechny sexuální kontakty, obvykle jde o úplnou kopulaci mezi samcem a samicí, zejména však o kontakty v době, kdy se samice nachází mimo vysokou receptivitu. Tato definice je však dosti vágní, protože i sexuální chování v období maximální receptivity samice může mít jasně sociální kontext.

Sexuální kontakty mezi samci jsou velmi vzácné a často mají za úkol potvrdit dominanci jednoho z nich. Sexuální chování samců v některých případech imituje kopulaci a je buď dorzoventrální nebo ventroventrální. Kontakty mezi samicemi jsou velmi časté a nejčastěji se jedná o vzájemné tření genitálií (takzvaný *GG-rubbing*) (obr. 39). Tyto sexuální kontakty mají jasně socializační charakter, někdy představují jistou formu zdravení, jindy nahrazují v dané situaci grooming. Sociální kontakty, například grooming, většinou předcházejí různým formám sexuálního chování nebo po nich následují. Tyto nereprodukční sexuální kontakty mnohdy nahrazují nebo doplňují klasické usmiřování po konfliktu mezi samicemi.

U samic (a ani u samců) nejde s největší pravděpodobností o kontakty vysloveně homosexuálního charakteru. U samic totiž většinou nedochází k nějakému výraznému vzrušení, jež by signalizovalo intenzivní prožitek nebo orgasmus, a u samců v přírodě nebyla při sexuálním kontaktu s jiným samcem nikdy pozorována ejakulace. Některé z názorů odborníků na sexualitu bonobů vycházejí především z pozorování bonobů v zajetí, kde se ovšem sexuální chování projevuje mnohem častěji než v přírodě, a navíc se objevují některé formy, jež v přírodě dosud nebyly popsány (obr. 40). Intenzitu a formy sexuálního chová-

42 I v přírodních podmínkách je G-G rubbing (*Pan paniscus*) nejběžnějším sociosexuálním vztahem mezi samicemi šimpanzů bonobo v odvrácené i misionářské pozici (viz snímek). Samice bonobů mohou tyto kontakty v přírodě praktikovat i ve stromech.

ní v zajetí nepochybně ovlivňují dané podmínky, které neodpovídají tropickému pralesu, a také, a to především, malá velikost skupiny s nepřírozným věkovým a pohlavním složením (obr. 41–42). V žádné zoologické zahradě není totiž chována skupina bonobů převyšující třicet jedinců, většina skupin je dokonce mnohem menších. Také podmínky zajetí jako takové, i když jsou obvykle velmi dobré, mohou výrazně ovlivnit charakter a intenzitu sexuálního a sociosexuálního chování.

Sexuální chování primátů a jeho význam pro vznik sexuality v evoluci hominidů

Co máme s lidoopy společného?

Z uvedených fakt vyplývá, že sexualita není výsadou člověka, ale stejně jako všechny ostatní typy chování, tak i sexuální chování a sexualita jsou závislé na kvalitě nervového systému. Sexuální chování nižších primátů může jen málo napovědět, jaké byly kořeny lidské sexuality. Mnohem více se můžeme dozvědět studiem sexuálního chování a sociální struktury kočkodanovitých opic. Nejdůležitější pro pochopení lidské sexuality je rozhodně studium chování lidoopů. U každého z lidoopů nalézáme určité prvky sexuálního chování, které známe u člověka, a u orangutanů a šimpanzů můžeme dokonce mluvit o sexualitě v úzkém slova smyslu.

V každém případě současné znalosti o sexuálním chování a sexualitě ukazují, že pro zkoumání tohoto jevu má zásadní význam pochopení jeho sociálního kontextu. Sociální struktura je tedy podle všeho onou nosnou strukturou, která je rozhodující pro určení základních parametrů reprodukce, sexuálního chování a nepochybně i sexuality. Neobyčejně příhodné je užívání pojmu sociosexuální chování, který byl zaveden koncem minulého století při studiu sexuálního chování: vyjadřuje vlastně komplexitu a provázanost sociálního a sexuálního chování, je *de facto* ekvivalentem pojmu sexualita používaného u člověka.

Studie sexuálního a sociosexuálního chování primátů s vyspělou nervovou soustavou jasně prokazují, že redukce těchto typů chování na „zví-

řecký“ fakt kopulace je nesmírně zavádějící. Bez nadsázky můžeme říci, že vlastně primáty „uráží“, protože i oni cítí sympatie a antipatie, vybírají si svého partnera také podle jeho společenského postavení nebo i „bohatství“, obětují se svému rodu, klamou partnery a mají „mimomanželské“ styky. Samice může nabídnout sexuální styk za úplatu, samec zase samici výhody ve společenském postavení. I u primátů má svůj význam nejen sex, ale také jeho příčiny a následky, tedy získání partnera s určitými vlastnostmi a výchova potomstva. Kvalita péče o samice a jejich mláďata hraje někdy rozhodující roli ve vztahu samice k samci. Špatný samec dlouho neobstojí a také má méně příležitostí k sexuálnímu uplatnění. Pokud samice samec odmítá, ve většině případů nemá samec ke kopulaci šanci.

V případě násilí v souvislosti se získáváním sexuálního partnera, a to je skutečně vzácné, mohou razantně zasáhnout ostatní členové skupiny; neřídka to bývá dominantní samec, který si ovšem většinou nenechá ujít příležitost, aby byl za svou statečnost patřičně „odměněn“. Nepřipomíná to právo „první noci“?

Lidoopi, kteří jsou člověku geneticky daleko nejpříbuznější, mají v sexuálním chování i sexualitě množství rysů s námi společných: manželská nevěra v páru u gibbonů, patriarchální systém s hádavými ženami u goril, sexuální naruživost u mladých orangutanů a šimpanzů, promiskuita a „prodejnost“ samic u šimpanzů, zvětšená prsa u kojících samic goril a šimpanzů (obr. 43–44).

43 Odpočívající samice gorily obecné (*Gorilla gorilla*). Na snímku jsou velmi dobře vidět zvětšená prsa, která evidentně nejsou výsledkem obezity nebo nerovnoměrně rozloženého tuku, ale naopak nápadně připomínají ženské prsy.

Evoluční aspekty lidské sexuality a sexualita lidoopů

Může některý z lidoopů posloužit k objasnění vzniku lidské sexuality? Je sexualita lidoopů jakýmsi archetypem sexuality lidské? Lze vysvětlit některé lidské sexuální symboly, zvětšená prsa nebo dlouhý ztopořený penis, na základě existence těchto znaků u lidoopů?

Ke správné odpovědi nás dovede zjištění, že každý z lidoopů poodhaluje pouze některé z aspektů lidské sexuality. Musíme si ale uvědomit, že velcí lidoopi se navzájem velmi liší, a také se velmi liší od člověka – nejen v otázkách sexuality a sexuálního chování, ale i ekologie a sociální struktury. Tento poznatek odpovídá na otázku, zda je sexualita současných lidoopů archetypem sexuality lidské: *nikoli*. Orangutan jako primárně stromový primát s nízkou socializací může stěží sloužit jako vhodný model, stejně jako extrémně velká, převážně býložravá gorila. Mějme na zřeteli, že i sexuology a etology mnohokrát zmiňovaný bonobo

je z lidského hlediska „megahypersexuální“, ale je zároveň velmi málo agresivní, „nelidsky“ mírumilovný. Ambivalentní postavení samic v sociální struktuře bonobů, tedy jejich sklony k dominanci v kombinaci s filopatrií samců, je u primátů zcela unikátní. Bratranec bonoba šimpanz učenlivý je zase příliš hašteřivý, vztahy mezi samci a samicemi u tohoto druhu jsou laxní a pohlavní rozdíly mezi samci a samicemi, s výjimkou vlastních pohlavních orgánů, velmi malé.

Australopitéci, nejstarší přímí předci člověka, vykazují naopak značné velikostní rozdíly mezi samci a samicemi: samci byli podstatně větší, a proto nejstarší hominini sotva mohli mít klasickou fission-fusion strukturu. Takový charakter pohlavních rozdílů naznačuje, že raní hominini mohli žít spíše v mnohosamco-samicové sociální struktuře nebo snad ve fission-fusion struktuře neznámého typu, s pevnými sociálními jednotkami tvořenými stabilními skupinami samců a samic. V takové sociální struktuře nebyla vysoká promiskuita žádoucí – samec může stěží chránit velké množství samic, k nimž nemá žádný vztah.

Z toho vyplývá také odpověď na třetí otázku. Takzvanými sexuálními symboly se mohly určitě jevy stát až v době, kdy byly předmětem inten-

44 Starší samice šimpanze bonobo (*Pan paniscus*) s mláďetem. Tato samice má značně velké prsy, které se velikostí (nikoli však dlouhými bradavkami) nijak neodlišují od norem běžných u člověka.

zivního sexuálního výběru. Některé studie například dokazují, že zvětšená prsa mají i samice goril a šimpanzů (obr. 42, 43), ale pouze v době kojení, tj. asi tři roky. Reprodukční cyklus lidoopů je pomalejší než u člověka, trvá asi pět let, takže se velikost prsů u samice, která přestane kojit, zmenšuje. Není tedy vyloučeno, že pouhým prodloužením doby kojení a mírným zkrácením reprodukčního cyklu mohlo být dosaženo, alespoň u reprodukčně úspěšných samic, stálého zvětšení prsů, které se potom mohlo stát předmětem sexuálního výběru. Zvětšená prsa totiž signalizovala, že samice je reprodukčně zdatná a schopná „udržet“ mládě. Podobně vousy mohly signalizovat plně dospělé-

ho, a tedy sociálně zralého samce, tak jako stříbrný hřbet u gorily atd.

K vysvětlení vzniku sexuality u předků člověka nemáme zatím dostatek podkladů, ale rostoucí množství studií hormonů a sociosexuálního chování u lidoopů už mnohé napovědělo. Jisté je, že lidská sexualita nevznikla jako čistě kulturní produkt a že její kořeny sahají hluboko do evoluční minulosti, přinejmenším k lidoopům. Jisté však také je, že tyto kořeny nemůžeme hledat u nějakého konkrétního lidoopa. Vždyť i etnické rozdíly v sexualitě u dnešního člověka jsou značné a mají nejrůznější příčiny, které často nemůžeme spolehlivě vysvětlit.

Literatura

(citovaná, použitá, doporučená)

- Andreae, Simon (1998): *Anatomy of Desire: The Science and Psychology of Sex, Love, and Marriage*. London: Little Brown and Company.
- Auricchio, Paolo (1995): *Primatas do Brasil*. São Paulo: Terra Brasilis Editora Ltda.
- Baker, Robin R. (1996): *Sperm Wars: Infidelity, Sexual Conflict and Other Bedroom Battles*. London: Fourth Estate. (Český překlad: *Válka spermii: Nevěra, konflikt mezi pohlavími a jiné ložnicové bitvy*. Brno: Jota, 1996.)
- Baker, Robin R. – Bellis, Mark A. (1995): *Human Sperm Competition: Copulation, Masturbation and Infidelity*. London: Chapman and Hall.
- Beneš, Jan (1994): *Člověk*. Praha: Mladá fronta.
- Bishop, Clifford – Husain, Shahrukh – Vitebsky, Piers (2001): Origins – The Evolution of Sexual Culture. In: Bishop, Clifford – Osthelder, Xenia, ed., *Sexualia: From Prehistory to Cyberspace*. Köln am Rhein: Könnemann Verlagsgesellschaft mbH, s. 129–187.
- Bishop, Clifford – Osthelder, Xenia, ed. (2001): *Sexualia: From Prehistory to Cyberspace*. Köln am Rhein: Könnemann Verlagsgesellschaft mbH.
- Boesch, Christofer – Boesch, Hedwige (1989): Hunting Behavior of Wild Chimpanzees in the Tai National Park. *American Journal of Physical Anthropology*, roč. 78, s. 547–573.
- Boesch, Christofer – Boesch-Achermann, Hedwige (2000): *The Chimpanzees of the Tai Forest: Behavioural Ecology and Evolution*. Oxford: Oxford University Press.
- Boesch-Achermann, Hedwige – Boesch, Christofer (1994): Hominization in the Rainforest: The Chimpanzee's Piece of the Puzzle. *Evolutionary Anthropology*, roč. 3, s. 9–16.
- Borneman, Ernest (1994): *Encyklopedie sexuality*. Praha: Victoria Publishing.
- Bramblett, Claude A. (1976): *Patterns of Primate Behaviour*. Palo Alto: Mayfield Publishing Company.
- Butovskaja, Marina Lvovna (2004): *Tajny pola: Mužčina i ženščina v zerkale evoljucii*. Frjazino: Izdatelstvo „Vek 2“.
- Byrne, Robert W. (1995): *The Thinking Ape: Evolutionary Origins of Intelligence*. Oxford: Oxford University Press.
- Byrne, Robert W. – Whitten, Anthony (1988): *Machiavellian Intelligence: Social Expertise and the Evolution of Intellect in Monkeys, Apes and Humans*. Oxford: Clarendon Press.
- Byrne, Robert W. – Whitten, Anthony, ed. (1997): *Machiavellian Intelligence, II: Extensions and Evaluations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Conroy, Glenn C. (1997): *Reconstructing Human Origins*. New York: W. W. Norton and Company.
- Davis, Steve (1992): *Born That Way? The Biological Basis of Homosexuality*. London: Channel 4 Television.
- Dawkins, Richard. (1998): *Sobecký gen*. Praha: Mladá fronta.
- Deputte, Bertrand (1995): Social Ontogeny in Primates: Semantics, Concepts, Facts and Processes. *Anthropologie*, roč. 33, s. 83–97.
- de Waal, Frans B. M. (1982): *Chimpanzee Politics: Power and Sex among Apes*. New York: Harper & Row.
- de Waal, Frans B. M. (1991): *Peacemaking among Primates*. London: Penguins Books.
- de Waal, Frans B. M. (1996): Conflict as Negotiation. In: McGrew, W. C. – Marchant, L. F. – Nishida, T., ed., *Great Ape Societies*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 159–172.
- de Waal, Frans B. M. (1996): The Communicative Repertoire of Captive Bonobos (*Pan paniscus*), Compared to that of Chimpanzees. *Behaviour*, roč. 106, s. 183–251.
- de Waal, Frans B. M. (2001): Apes from Venus: Bonobos and Human Social Evolution. In: de Waal, Frans B. M., ed., *Tree of Origin: What Primate Behaviour Can Tell Us about Human Social Evolution*. Cambridge (Massachusetts) – London: Harvard University Press, s. 39–68.
- de Waal, Frans B. M., ed. (2001): *Tree of Origin: What Primate Behaviour Can Tell Us about Human Social Evolution*. Cambridge (Massachusetts) – London: Harvard University Press.
- Dobroruka, Luděk (1979): *Poloopice a opice*. Praha: Státní zemědělské nakladatelství.
- Dunbar, Robin I. M. (1988): *Primate Social Systems*. London: Croom Helm.
- Dunbar, Robin I. M. (1992): Neocortex Size as a Constraint on Group Size in Primates. *Journal of Human Evolution*, roč. 22, s. 469–493.
- Dunbar, Robin I. M. (1997): *Grooming, Gossip and the Evolution of Language*. London: Faber and Faber.
- Fedigan, Linda Marie (1982): *Primate Paradigms: Sex Roles and Social Bonds*. Montreal: Eden Press.
- Fisher, Helen E. (1994): *Anatomy of Love: A Natural History of Mating, Marriage, and Why We Stray*. New York: A Fawcett Columbine Book Published by Ballantine Books.
- Fleagle, John G. (1998): *Primate Adaptation and Evolution*. 2. vydání. London: Academic Press, Inc.
- Fleagle, John G. – Janson, Charles – Reed, Kaye E., ed. (1999): *Primate Communities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foley, Robert A. (1995): The Adaptive Legacy of Human Evolution: A Search for the Environment of Evolutionary Adaptedness. *Evolutionary Anthropology*, roč. 4, s. 194–203.
- Foley, Robert A. (1996): Evolution of Social Behaviour Patterns in Primates and Man. *Proceedings of the British Academy*, roč. 88, s. 95–117.
- Foley, Robert A. – Lee, Phillis C. (1989): Finite Social Space, Evolutionary Pathways and Reconstructing Hominid Behaviour. *Science*, 243, s. 901–906.
- Fouts, Roger – Mills, Sarah (2000): *Nejbližší příbuzní*. Praha: Mladá fronta.
- Gaisler, Jiří (2000): Primatologie pro antropology. In: Malina,

- Jaroslav, ed., *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*, 3. svazek. Edice Scientia Nadace Universitas Masarykiana. Brno: Masarykova univerzita v Brně – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA.
- Galdikas, Biruté M. F. (1995): *Reflection for Eden*. London: Victor Gollancz.
- Gamble, Clive (1995): *Timewalkers: The Prehistory of Global Colonization*. London: Penguin Books.
- Geer, J. H. – Donohue, W. T., ed. (1976): *Theories of Human Sexuality*. New York: Plenum Press.
- Goodall, Jane (1967): *In the Shadow of Man*. Boston: Houghton Mifflin.
- Goodall, Jane (1986): *The Chimpanzees of Gombe: Patterns of Behavior*. Cambridge (Massachusetts): Belknap Press of Harvard University Press.
- Goodall, Jane (1990): *Through a Window: My Thirty Years with the Chimpanzees of Gombe*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Hall, Roberta L., ed. (1982): *Sexual Dimorphism in Homo Sapiens: A Question of Size*. New York: Praeger.
- Hamburg, David A. – McCown, Elizabeth R., ed. (1979): *The Great Apes*. Menlo Park (California): Benjamin/Cummings.
- Hatfield, Elaine – Rapson, Richard L. (1993): *Love, Sex, and Intimacy: Their Psychology, Biology, and History*. New York: Harper Collins College Publishers.
- Hoof, Jan A. R. A. M. van (1994): Male Bonds: Affiliative Relationships among Nonhuman Primate Males. *Behaviour*, roč. 130, s. 309–337.
- Hoyenga, Katharine Blick – Hoyenga, Kermit Terpening (1979): *The Question of Sex Differences: Psychological, Cultural, and Biological Issues*. Boston: Little, Brown.
- Hrdy, Sarah Blaffer (1981): *The Woman that Never Evolved*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Hrdy, Sarah Blaffer (1996): The Evolution of Female Orgasms: Logic Please But No Atavism. *Animal Behaviour*, roč. 52, s. 851–852.
- Cherlin, Andrew J. (1981): *Marriage, Divorce, Remarriage*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Janson, Charles – van Schaik, Carl (1993): Ecological Risk Aversion in Juvenile Primates: Slow and Steady Wins the Race. In: Periera, M. E. – Fairbanks, L. A., ed., *Juvenile Primates: Life History, Development and Behaviour*. Oxford: Oxford University Press, s. 57–74.
- Jones, Steven – Martin, Robert – Pilbeam, David (1995): *The Cambridge Encyclopedia of Human Evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kano, Takayoshi (1992): *The Last Ape: Pygmy Chimpanzee Behaviour and Ecology*. Stanford: Stanford University Press.
- Kirkpatrick, Robert Charles, et al. (2000): The Evolution of Human Homosexual Behaviour. *Current Anthropology*, roč. 41, č. 3, s. 385–413.
- Kottak, Conrad Phillip (1994): *Anthropology: The Exploration of Human Diversity*. 6. vydání. New York: McGraw-Hill.
- Leigh, Steve R. (1995): Ontogeny and the Evolution of Body Size Dimorphism in Primates. *Anthropologie*, roč. 33, s. 17–28.
- LeVay, Simon (1993): *The Sexual Brain*. Cambridge (Massachusetts): MIT Press.
- Liebowitz, Michael R. (1983): *The Chemistry of Love*. Boston: Little, Brown.
- Lovejoy, C. Owen (1981): The Origin of Man. *Science*, roč. 211, s. 341–350.
- Margulis, Lynn – Sagan, Dorion (1986): *Origins of Sex: Three Billion Years of Genetic Recombination*. New Haven: Yale University Press.
- Marks, Jon (1994): *Human Biodiversity: Genes, Races, and History*. New York: Alden de Gruyter.
- Matsuzawa, Tetsuro (2000): *Chimpanzee Mind 1995–2000*. Kyoto: Primate Research Institute, Kyoto University.
- Maynard Smith, John (1978): *The Evolution of Sex*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McGrew, William C. (1992): *Chimpanzee Material Culture: Implications for Human Evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McGrew, William C. – Marchant, L. F. – Nishida, T. (1996): *Great Ape Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Michod, Richard E. – Levin, Bruce R., ed. (1987): *The Evolution of Sex: An Examination of Current Ideas*. Sunderland (Massachusetts): Sinauer.
- Mittermeier, Russell A. – Rylands, A. B. – Coimbra-Filho, A. E. – daFonessa, G. A. B., ed. (1988): *Ecology and Behaviour of Neotropical Primates*, Vol. 2. Washington: World Wildlife Fund.
- Money, John William (1980): *Love and Love Sickness: The Science of Sex, Gender Difference, and Pair-bonding*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Money, John William – Ehrhardt, Anke A. (1972): *Man and Woman, Boy and Girl: The Differentiation and Dimorphism of Gender Identity from Conception to Maturity*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Morris, Desmond (1967): *The Naked Apes*. New York: Dell.
- Morris, Desmond (1997): *Lidský živočich*. Praha: Knižní klub – Balios.
- Morus (Richard Levinsohn) (1992): *Světové dějiny sexuality*. Praha: Naše vojsko.
- Možný, Ivo (1990): *Moderní rodina: Mýty a skutečnost*. Brno: Blok.
- Nishida, Toshisada (1987): Local Traditions and Cultural Transmissions. In: Smuts, Barbara Boardman, et al., *Primate Societies*. Chicago: University of Chicago Press, s. 462–474.
- Nishida, Toshisada (1990): *The Chimpanzees of the Mahale Mountains: Sexual and Life History Strategies*. Tokyo: Tokyo University Press.
- O'Donald, Peter (1980): *Genetic Models of Sexual Selection*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pepper, John W. – Mitani, John C. – Watts, David P. (1999): General Gregariousness and Specific Social Preferences among Wild Chimpanzees. *International Journal of Primatology*, roč. 20, č. 5, s. 613–632.
- Perper, Timothy (1985): *Sex Signals: The Biology of Love*. Philadelphia: ISI Press.
- Plavcan, John M. – van Schaik, Carl P. (1997): Interpreting

- Hominid Behavior on the Basis of Sexual Dimorphism. *Journal of Human Evolution*, roč. 32, s. 345–374.
- Posner, Richard A. (1992): *Sex and Reason*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Priest, Robert J. (2001): Missionary Position: Christian, Modernist, Postmodernist. *Current Anthropology*, roč. 42, č. 1, s. 29–68.
- Pusey, Anne E. et al. (1997): The Influence of Dominance Rank on the Reproductive Success of Female Chimpanzees. *Science*, roč. 277, s. 828–831.
- Ridley, Matt (1999): *Červená královna: Sex a evoluce lidské přirozenosti*. Přeložil Martin Konvička, doslov Jan Zrzavý. Praha: Mladá fronta.
- Rodríguez-Mironés, Miguel A. – Enquist, Magnus (2001): The Evolution of Female Sexuality. *Animal Behaviour*, roč. 61, s. 695–704.
- Roosmalen, Marc G. M. van – Roosmalen, Tomas van – Mittermeier, Russell A. – Rylands, Anthony B. (2000): Two New Species of Marmoset. Genus *Callithrix* Erxleben, 1777 (Callitrichidae, Primates) from the Tapajos/Madeira Interfluvium, South Central Amazonia, Brazil. *Neotropical Primates*, roč. 8, č. 1, s. 1–18.
- Rowe, Noel (1996): *The Pictorial Guide to the Living Primates*. New York: Pogonias Press.
- Rylands, Anthony B. – Schneider, H. – Langguth, A. – Mittermeier, R. A. – Groves, C. P. – Rodrigues-Luna, E. (2000): An Assessment of the Diversity of New World Primates. *Neotropical Primates*, roč. 8, č. 2, s. 61–93.
- Sanday, Peggy Reeves (1981): *Female Power and Male Dominance: On the Origins of Sexual Inequality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Semendeferi, Katerina – Damasio, Hanna – Frank, Randall – Van Hoesen, Gary W. (1997): The Evolution of the Frontal Lobes: A Volumetric Analysis Based on Three-dimensional Reconstructions of Magnetic Resonance Scans of Human and Ape Brains. *Journal of Human Evolution*, roč. 32, č. 4, s. 375–388.
- Shea, Brian T. (1985): Ontogenetic Allometry and Scaling: A Discussion Based on Growth and Form of the Skull in African Apes. In: Jungers, William E., ed., *Size and Scaling in Primate Biology*. New York: Plenum Press, s. 175–206.
- Shea, Brian T. (1992): Ontogenetic Scaling of Skeletal Proportions in the Talapoin Monkey. *Journal of Human Evolution*, roč. 23, s. 283–307.
- Shea, Brian T. – Inouye, Sandra E. (1993): Knuckle-walking Ancestors. *Science*, 259, s. 293–294 (Letter).
- Shepher, Joseph (1983): *Incest: A Biosocial View*. New York: Academic Press.
- Small, Meredith F. (1988): Female Primate Sexual Behavior and Conception. *Current Anthropology*, roč. 29, s. 81–100.
- Small, Meredith F. (1989): Female Choice in Nonhuman Primates. *Yearbook of Physical Anthropology*, roč. 32, s. 103–127.
- Smith, Robert Lloyd, ed. (1984): *Sperm Competition and the Evolution of Mating Systems*. Orlando: Academic Press.
- Smuts, Barbara Boardman (1985): *Sex and Friendship in Baboons*. New York: Aldine.
- Sommer, Volker (1990): *Wider die Natur? Homosexualität und Evolution*. München: C. H. Beck Verlag.
- Stanford, Craig B. (1998): *Chimpanzee and Red Colobus: The Ecology of Predator and Prey*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Stanford, Craig B. (1998): The Social Behavior of Chimpanzees and Bonobos: Empirical Evidence and Shifting Assumptions. *Current Anthropology*, roč. 39, č. 4, s. 399–420.
- Stanford, Craig B. (1999): *The Hunting Apes: Meat Eating and the Origins of Human Behaviour*. Princeton: Princeton University Press.
- Stearns, Stanley C., ed. (1987): *The Evolution of Sex and Its Consequences*. Basel: Birkhauser.
- Strum, Shirley (1990): *Almost Human: A Journey Into the World of Baboons*. London: Penguin Books.
- Suggs, David N. – Miracle, Andrew W., ed. (1999): *Culture, Biology and Sexuality*. Athens – London: The University of Georgia Press.
- Susman, Randall L., ed. (1984): *The Pygmy Chimpanzee: Evolutionary Biology and Behavior*. New York: Plenum Press.
- Symons, Donald (1979): *The Evolution of Human Sexuality*. New York: Oxford University Press.
- Szalay, Frederick S. – Delson, Erik (1979): *Evolutionary History of the Primates*. New York: Academic Press.
- Šimek, Jiří (1995): *Lidské pudy a emoce: Jak jim rozumět a jak s nimi žít*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Taylor, Timothy (1996): *The Prehistory of Sex: Four Million Years of Human Sexual Culture*. New York: Bantam Books.
- Trivers, Robert L. (1971): The Evolution of Reciprocal Altruism. *Quarterly Review of Biology*, roč. 46, s. 35–57.
- Trivers, Robert L. (1985): *Social Evolution*. Menlo Park (California): Benjamin-Cummings.
- Uzel, Radim – Hess, Ladislav (1998): *Člověk je živočich sexuální*. Opava: Vade Mecum.
- Vančata, Václav (1997): *Velikost a tvar těla jako ukazatel významných evolučních a ekologických změn ve fylogenzi hominoidů*. Nepublikovaná habilitační práce. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.
- Vančata, Václav (2003a): *Primatologie, díl. 1 – Evoluce, ekologie a chování primátů – Prosimii a Platyrrhina*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Vančata, Václav (2003b): *Primatologie, díl. 2 – Catarrhina – opice a lidoopi*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Vančata, Václav (2003c): *Paleoantropologie – přehled fylogeneze člověka a jeho předků*. In: Malina, Jaroslav, ed., *Panorama biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*, 13. svazek. Edice Scientia Nadace Universitas Masarykiana. Brno: Akademické nakladatelství CERM – Masarykova univerzita v Brně – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA.
- Vančata, Václav – Vančatová, Marina (2002): *Sexualita primátů*. In: Malina, Jaroslav, ed., *Panorama biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*, 10. svazek. Edice Scientia Nadace Universitas Masarykiana. Brno: Masarykova univerzita v Brně – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA.

- White, Frances J. (1992): Pygmy Chimpanzee Social Organization: Variation with Party Size and between Study Sites. *American Journal of Primatology*, roč. 26, č. 3, s. 203–214.
- Whitten, P. L. – Brockman, D. K. – Stavisky, R. C. (1998): Recent Advances in Noninvasive Techniques to Monitor Hormone-Behavior Interactions. *Yb. Physical Anthropology*, roč. 41, s. 1–23.
- Williams, George Christopher (1975): *Sex and Evolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Wilson, Edward Osborne (1975): *Sociobiology: The New Synthesis*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Wilson, Edward Osborne (1993): *O lidské přirozenosti: Máme svobodnou vůli, nebo je naše chování řízeno genetickým kódem?* Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Wrangham, Richard W. (1993): The Evolution of Sexuality in Chimpanzees and Bonobos. *Human Nature*, roč. 4, s. 47–79.
- Wrangham, Richard W. – McGrew, William C. – de Waal, Frans B. M. – Heltne, Paul G., ed. (1994): *Chimpanzee Cultures*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Wrangham, Richard W. – Peterson Dale (1996): *Demonic Males: Apes and the Evolution of Human Aggression*. Boston: Houghton Mifflin.
- Wright, Robert (1996): *Morální zvíře: Proč jsme to, co jsme*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Zihlman, Adrienne L. – Morbeck, Mary E. – Goodall, Jane (1990): Skeletal Biology and Individual Life History of Gombe Chimpanzees. *Journal of Zoology*, 221, s. 37–61.

O vydání knihy Kruh prstenu 1 se zasloužily laskavou podporou:

Generální sponzor

HOŠEK MOTOR a. s.
Žarošická 17, 628 00 Brno

DOPRAVNÍ STAVBY BRNO, s. r. o.
Trnkova 150, 628 00 Brno-Líšeň

GRANTOVÁ AGENTURA ČESKÉ REPUBLIKY
(Lidská sexualita a kultura: Obecně antropologická a sexuologická analýza – 403/05/2552)

INAUDIT, s. r. o.
Březinova 10, 186 00 Praha 8

KALCŮ, s. r. o., látky*galanterie
Brno–Praha

LCS BUSINESS CENTRE a. s.
Václavská 55, 639 00 Brno

NOVATECH CZ, s. r. o.
Hrnčířská 7, 602 00 Brno

STYL 2000 spol. s r. o.
Koliště 33, 602 00 Brno

TISKÁRNA EXPODATA-DIDOT, spol. s r. o.
Výstaviště 1, 648 75 Brno

AUTOŘI TÉTO KNIHY

Filipský, Jan (23. 3. 1943, Moravské Budějovice), PhDr., CSc., indolog, sanskrtista a tamilista, historik a překladatel; vědecký pracovník Orientálního ústavu Akademie věd České republiky v Praze. V letech 1960–1965 vystudoval obory anglistika, tamilistika a indologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Od roku 1969 je vědeckým pracovníkem Orientálního ústavu Akademie věd České republiky v Praze. Odborně se zabývá staršími i novějšími dějinami jihoasijského subkontinentu, zvláště drávidské oblasti, staroindickou filozofií a kulturou, tamilskou lidovou poezií, hinduistickou mytologií a mezietnickými vztahy na Šrí Lance. Vydal politický životopis *M. K. Gándhího* (1989), dvě geograficko-historické příručky o Šrí Lance (1972, 1984), *Encyklopedii indické mytologie* (1998) a řadu vědeckých i vědecko-popularizačních časopiseckých statí. Je spoluautorem historické monografie o prvním sjednotiteli Indie císaři Ašókoví (1970), prvního českého překladu *Bhagavadgity* (1976, 2000) ze sanskrtského originálu, vysokoškolské učebnice *Dějiny pravěku a starověku* (1979), zeměpisného a historického přehledu *Indický subkontinent* (1980), sborníků *Bohové s lotosovými očima* (1986, 1997) a *Prameny života* (1982, 1997). Autorsky se rovněž spolupodílel na přípravě rozsáhlé syntézy *Dějiny Indie* (2003) a souborné studie *Dějiny Bangladěše, Bhútánu, Malediv, Nepálu, Pákistánu a Šrí Lanky* (2003). Sestavil a redakčně zpracoval biograficko-bibliografický slovník *Kdo byl kdo – čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté* (1999). Pro edici Panoráma biologické a sociokulturní antropologie připravil studii *Indie z perspektivy antropologie sexuality a erotiky* (2007).

Kontakt: PhDr. Jan Filipický, CSc., Orientální ústav Akademie věd České republiky, oddělení Jižní Asie, Pod vodárenskou věží 4, 182 08 Praha 8, e-mail: filipsky@orient.cas.cz.

Honcoopová, Helena (1. 11. 1948, Praha), PhDr., japonoložka a historička umění. V letech 1967–1972 absolvovala studia anglistiky a japanistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, 1974–1977 mimořádná studia historie umění, 1972–1983 a od roku 1994 dosud zaměstnána jako kurátor japonských sbírek ve Sběrce orientálního umění Národní galerie v Praze, od roku 2003 je ředitelkou této Sběrky. Devětkrát navštívila Japonsko. Od roku 2004 působí jako členka výboru European Network of Japanese Art Collections (ENJAC). Publikace: *Japanese Graphic Art from the Collection of the National Gallery in Prague* (Tokyo: Óta Memorial Museum of Ukiyoe, 1994), *Sto básní (Hjakunin Isšu)* (antologie japonské poezie z roku 1236, překlad z japonštiny, Praha: Národní galerie v Praze, 1997), *Knihy řezané do dřeva* (Praha: Národní galerie v Praze, 1997), *Japanese Illustrated Books and Manuscripts from the National Gallery in Prague* (spoluautoři M. Koike – A. P. Reznér, Praha: Národní galerie v Praze, 1998), *Japan v knihách Joe Hlouchy* (Revolver Revue, 1999), *O horách v srdci japonských literátů (Kameda Bósai)*, doslov In: Macuo Bašó: *Úzká stezka do vnitrozemí* (Praha: DharmaGaia, 2001), Lubor Hájek: *Bambusy* (kniha in memoriam

Lubora Hájka – úvod a redakce, Praha: DharmaGaia, 2002), *Japanese Woodcuts from the Collection of the National Gallery in Prague* (Kjóto: Kyoto National Museum, 2002), *Zlatý věk ukiyoe* (Praha: Národní galerie v Praze, 2004), *Kunisada – mistr pozdního japonského dřevorezu* (Praha: Národní galerie v Praze, 2005), *Krajiny, ptáci a květiny* (Praha: Národní galerie v Praze, 2006), *Černá na bílé – moderní japonská kaligrafie* (Praha: Národní galerie v Praze a Galerie výtvarných umění v Chebu, 2007).

Kontakt: PhDr. Helena Honcoopová, Národní galerie v Praze, Sběrka orientálního umění, Zbraslav zámek, 156 00 Praha 5, e-mail: honcoopova@ngprague.cz.

Hruška, Blahoslav (5. 5. 1945, Český Brod), profesor PhDr., DrSc., asyriolog, historik a religionista; profesor a zakladatel Katedry religionistiky a teorie náboženství Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, vědecký pracovník Orientálního ústavu Akademie věd České republiky v Praze. V letech 1962–1967 absolvoval obory klínopisné bádání a archeologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V současné době je profesorem na Katedře religionistiky Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, vědeckým pracovníkem Orientálního ústavu Akademie věd České republiky v Praze, hostujícím profesorem na Svobodné univerzitě a v Ústavu Maxe Plancka pro dějiny vědy v Berlíně. V letech 1973–1989 byl výkonným redaktorem a 1989–1997 šéfredaktorem mezinárodního vědeckého časopisu *Archiv orientální* (více než 40 vlastních příspěvků). Překládá vědecko-naučnou literaturu (například kapitoly věnované dějinám starověku v knihách a sbornících: *Kronika lidstva* (1993); *Kronika techniky* (1993); *Kronika medicíny* (1994); *Sfinga 2* (1996); *Sfinga 3* (1997); *Svět Mezopotámie* (1998); *Nebe, peklo a nirvána* (1999) a významně se podílí na tvorbě encyklopedií (*Diderot*, 1998–, *Bertelsmannova všeobecná encyklopedie*, 1999–); dále spolupracuje s Českým rozhlasem (pořady *Me-teor a Mikrofórum*) a s Českou televizí (historický seriál *Sfinga, Století válek*). V pedagogické a vědecké práci se zabývá především hospodářskými dějinami a náboženstvím starověkého Předního východu, sumerskými klínopisnými texty, mytologií a mytickým myšlením. Publikoval u nás i v zahraničí řadu vědeckých studií, encyklopedických hesel a knih: *Der Mythenadler Anzu in Literatur und Vorstellung des alten Mesopotamien* (1975); *Mýty staré Mezopotámie (část Sumer)* (1977); *Prameny života* (1982); *Pod babylónskou věží* (1987); *Tradiční obilnářství staré Mezopotámie* (1992); *Kulturní život starého Sumeru* (1995); *Sumerian Agriculture: New Findings* (1995); *Duchovní prameny života (část Sumer)* (1997) aj. Zejména v člancích časopisu *Nový Orient* přiblížil českým čtenářům historické a kulturní dědictví sumerské civilizace v dávné Mezopotámii. Je stálým spolupracovníkem výboru Mezinárodní asociace asyriologů (Amsterdam, Paříž) a členem mezioborového týmu Sumerian Agriculture Group se sídlem v Cambridgi, v červenci 1996 byl jedním z hlavních organizátorů 43. Mezinárodního kongresu asyriologů v Pra-

ze, v letech 1994–1997 řídil rozsáhlý grantový projekt *Encyklopedie starého Předního východu*, který se stal základem stejnojmenné knižní publikace (Praha: Libri, 1999). Její publikace získala v roce 2000 Cenu Akademie věd České republiky. Od roku 1996 pracuje na samostatném projektu *Poznání bez soustavy pojmů* v prestižním Ústavu Maxe Plancka pro dějiny vědy v Berlíně, kde také pořádá semináře. V Německém archeologickém ústavu (DAI) v Berlíně se podílí na projektu *Forschungsarchiv* (staré ruské výzkumy v Příkaspí a Kavkazsku). Na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze akreditoval magisterské studium religionistiky, byl členem Akademického senátu a přednáší studentům dějiny Izraele ve starověku, přehled světových náboženství, kulturní dějiny starého Předního východu a Úvod do klínového písma a sumerštiny spojený s četbou textů. Na Západočeské univerzitě v Plzni se podílí na výuce sociální a kulturní antropologie (*Duchovní svět starověkého Předního východu, Vliv náboženských systémů Předního východu na křesťanství*). Působí též jako školitel v postgraduálním studiu, a to i na jiných fakultách Univerzity Karlovy v Praze a na univerzitách v Brně, Olomouci a Plzni.

Kontakt: Prof. PhDr. Blahoslav Hruška, DrSc., Orientální ústav Akademie věd České republiky, Pod vodárenskou věží 4, 182 08 Praha 8, e-mail: hruska@orient.cas.cz; Katedra religionistiky a teorie náboženství Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Pacovská 350/4, 140 00 Praha 4.

Kandert Josef (22. 7. 1943, Praha), profesor PhDr., CSc., etnolog a sociokulturní antropolog; vedoucí Katedry sociologie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. V roce 1966 absolvoval obory etnografie, folkloristika a afrikanistika na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Od roku 1969 byl vědeckým pracovníkem Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur v Praze, od roku 1998 je vedoucím Katedry sociologie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Výzkumy prováděl v Nigérii, na Pobřeží Slonoviny, v Etiopii, v Zimbabwe a také na Slovensku. Od roku 1992 přednáší sociální a kulturní antropologii na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Je autorem knihy *Afrika* (1984) a dalších monografií a článků věnovaných africkým kulturám a problematice společenských vztahů „přírodních“ národů. Absolvoval četné badatelské a přednáškové pobyty v Nigérii, Portugalsku, USA, ve Velké Británii a v dalších zemích. Je členem Národopisné společnosti, European Association of Social Anthropologists a Slovenské národopisné společnosti.

Kontakt: Prof. PhDr. Josef Kandert, CSc., Katedra sociologie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, U Kříže 8, 159 00 Praha 5-Jinonice, e-mail: kandert@mbox.fsv.cuni.cz.

Kašpar, Oldřich (6. 1. 1952, Jestřebí), docent PhDr., CSc., amerikanista, etnolog, historik, překladatel a spisovatel; docent Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a člen korespondent Mexické akademie historie. V roce 1974 absolvoval obory historii a bohemistiku na Univerzitě Palackého v Olomouci. V současné době působí jako docent na Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Je členem České národopisné společnosti, ediční rady Encyklopedie českých dějin, Asociación Española de los Nahuatlats, redakční rady odborného časopisu *Kámen*, redakční rady časopisu *Western World*, Komise pro

sbírkotvornou činnost Náprstkova muzea. V odborné práci se zabývá zvláště dějinami a kulturou předkolumbovské Ameriky, dějinami česko-španělsko-hispanoamerických vztahů, působením českých jezuitů 17. a 18. století v Novém světě, zvláště v Mexiku. V letech 1984–2004 působil jako hostující profesor na Kubě (Universidad de la Habana), ve Španělsku (Universidad Complutense de Madrid), v Mexiku (Universidad Ibero-Americana, Ciudad de México; Universidad Autónoma Nacional de Querétaro, Universidad San Nicolás de Hidalgo, Morelia; Universidad Nacional Autónoma de Baja California, Tijuana) a ve Slovinsku (Univerzita v Ljubljani). Zúčastnil se řady mezinárodních kongresů a sympozií v Anglii, Francii, Itálii, Mexiku, Rakousku, ve Španělsku a na Kubě. V roce 2004 byl koordinátorem jedné ze sekcí Mezinárodního kongresu evropských amerikanistů v Bratislavě. Publikoval několik desítek knih, učebních textů a stovky studií u nás i v zahraničí. Z odborných publikací a edicí: *Nový svět v české a evropské literatuře 16.–19. století* (Praha 1983); *Tam za mořem je Amerika: Dopisy a vzpomínky českých vystěhovalců do Ameriky v 19. století* (Praha 1986); *Zlato v rouše smrti: Antologie z evropských a amerických kronik o dobývání Tenochtitlánu a Tahuantinsuyu* (Praha 1990); *Los Jesuitas Checos en la Nueva España (1678–1767)* (México 1991); *Zámořské objevy 15. a 16. století a jejich ohlas v českých zemích* (Praha 1992); *Légendes et contes des Aztèques* (Paris 1995); *Märchen der Azteken* (Hanau 1995); *Neuvadnou mé květy, neumlknou mé písně: Výbor z aztécké, kečuánské a mexické poezie* (Praha 1996); *Děti Opeřeného hada: Mýty, legendy a pohádky mexických Indiánů* (Praha 1996); *Ninigo a stvoření světa: Mýty, legendy a pohádky Indiánů Jižní Ameriky* (Praha 1996); *El Nuevo Mundo y el Corazón de Europa* (Praha 1997); *Dějiny Mexika* (Praha 1999); *Kouzelný strom: Mýty, legendy, pohádky a humorky Latinské Ameriky a Karibské oblasti* (s Evou Mánkovou, Praha 2001). Autorsky se také podílel na publikaci *Slovník spisovatelů Latinské Ameriky* (Praha 1996) a to hesly hispanoamerických autorů období conquisty a kolonie. Z beletrie: *Tajemství vlčí rokle* (Praha 1998); *Svatyně smrti aneb Stříbrný Tezcatlipoca* (Praha 1991, druhé vydání 1994); *Koruna a srdce Evropy: Na cestu do Španělska* (Olomouc 1992); *Smrtí život nekončí: Příběh českého misionáře na Amazonce* (Praha 1993); *Toulky magickým světem Mexika* (Praha 2000). Z překladů: José López Portillo y Pacheco, *Příchod Opeřeného hada: Quetzalcóatl* (Praha 1989); Nejkrásnější pohádky z celého světa (se Šárkou Belisovou, Praha 1997); Kolektiv autorů, *Velký atlas zaniklých civilizací* (Bratislava 2000); Hernán Cortés, *Dopisy: Druhý a třetí dopis o dobytí Tenochtitlánu* (s Evou Mánkovou, Praha 2000). Pro edici Panoráma biologické a sociokulturní antropologie napsal 8. svazek *Předkolumbovská Amerika z antropologické perspektivy (Karibská oblast, Mezoamerika, Andský areál)* (2002). Byl autorem výstav *Zámořské objevy a jejich ohlas v českých zemích* (Vojenské historické muzeum, Praha, 1992) a *Tadeáš Haenke – český účastník Malaspiny výpravy* (Vojenské historické muzeum, Praha, 1994).

Kontakt: Doc. PhDr. Oldřich Kašpar, CSc., Ústav etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: oldrich.kaspar@ff.cuni.cz.

Kolmaš, Josef (6. 8. 1933, Těmice u Hodonína), profesor

PhDr., DrSc., sinolog a tibetolog, sociokulturní antropolog, překladatel; emeritní ředitel Orientálního ústavu Akademie věd České republiky v Praze (1994–2002) a emeritní profesor Masarykovy univerzity v Brně. Po gymnazijních studiích na Velehradě a v Kyjově (1945–1952) absolvoval v letech 1952 až 1957 obory čínština a dějiny Dálného východu na Filologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a v letech 1957 až 1959 tibetský jazyk a literaturu na Ústředním národnostním ústavu v Pekingu. Od roku 1959 do roku 2003 působil v Orientálním ústavu, kde v letech 1961–1964 absolvoval interní vědeckou aspiranturu v oboru tibetanistiky. Působil jako Visiting Lecturer na Australian National University v Canberrě (1966), byl profesorem tibetštiny na Státní jazykové škole v Praze (1975–1994); v roce 1997 se habilitoval v oboru antropologie na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně (*Antropologické struktury zemí východní a vnitřní Asie a jejich místo v současném světě: Fenomén sociokulturního přenosu*), v roce 2003 byl jmenován profesorem antropologie na Masarykově univerzitě v Brně. V letech 1994–2003 byl členem redakčních rad *Archivu orientálního* a *Nového Orientu*. Je členem International Association for Tibetan Studies (1979), European Association of Chinese Studies (1990). V letech 1993–2001 byl členem Vědecké rady Akademie věd České republiky v Praze. Od roku 1998 je členem ediční rady Edice Scientia Nadace Universitas Masarykiana v Brně, od roku 2003 členem Vědecké rady Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, v letech 2004–2005 byl členem redakční rady časopisu *Univerzitní noviny* (Brno). V odborné práci se zabývá sociokulturní antropologií a politickými a kulturními dějinami Číny a Tibetu, tibetskou historiografií, klasickou tibetskou a čínskou literaturou, tibetským buddhismem a bibliografií tibetského a tibetologického písemnictví. Překládá z čínštiny, tibetštiny a některých evropských jazyků. Publikoval a nás i v zahraničí řadu vědeckých knih, překladů a odborných statí, mimo jiné *Bibliography of Sino-Tibetan Languages*, sv. 2 (Wiesbaden 1963, spoluvydavatel); *Tibet and Imperial China: A Survey of Sino-Tibetan Relations up to the End of the Manchu Dynasty in 1912* (Canberra 1967); *A Genealogy of the Kings of Derge (Sde-dge'i rgyal-rabs)* (Prague 1968); *Tibetan Manuscripts and Blockprints in the Library of the Oriental Institute Prague* (Prague 1969); *Prague Collection of Tibetan Prints from Derge, I–III* (Wiesbaden – Prague 1971–1996); *Mezinárodní konference o otázkách statusu a hranic Tibetu (Simla, 1913–1914)* (Praha 1975); *Tibetan Books and Newspapers (Chinese Collection) with Bibliographical Notes* (Wiesbaden – Prague 1978); *The Iconography of the Derge Kanjur and Tanjur* (New Delhi 1978, 2002); *ABC cestovatelů, mořeplavců, objevitelů* (Praha 1979, ve spolupráci s Ivanem Hrbkem); *Ferdinand Stoliczka (1838–1874): The Life and Work of the Czech Explorer in India and High Asia* (Wien 1982); *Chinese Studies on Tibetan Culture* (New Delhi 1983); *The Ambans and Assistant Ambans of Tibet (A Chronological Study)* (Prague 1994); *Buddhistická svatá písma. Šestnáct arhatů* (Praha 1995); *Svět tibetského buddhismu* (Praha 1996, spoluautor); *Vzpomínka na Tibet / Recalling Tibet* (Oslo – Praha 1997, spoluautor); *Tibet: dějiny a duchovní kultura* (Praha 2004); *Suma tibetského písemnictví* (Praha 2004). Pro edici Panoráma biologické a sociokulturní antropologie napsal 11. svazek *Tibet z antropologické perspektivy* (2002), 12.

svazek *Smrt a pohřbívání u Tibetanů* (2003), 16. svazek *První Evropané ve Lhase (1661) (Kircherovo resumé Grueberovy cestovní zprávy. Latinský text a český překlad)* (2003) a 21. svazek (s Jaroslavem Malinou) *Čína z antropologické perspektivy* (2005). Překlady z čínštiny: Po Tü-i, *Drak z černé tůně* (Praha 1958, 1964, v básnické spolupráci s J. Štroblovou); Fa-sien, *Zápisky o buddhistických zemích* (Praha 1972, 1995); Po Tü-i, *Dallovník v meruňkovém sadu* (Praha 1996, v básnické spolupráci s J. Štroblovou); Süan-cang, *Zápisky o západních krajinách za Velkých Tchangů* (Praha 2002). Překlady z tibetštiny: *Bajka o ptácích a opicích* (Praha 1965); *Černý mrak v bílém. Tibetská lidová poezie* (Praha 1976, Ostrava 2000, Praha 2005, v básnické spolupráci s J. Štroblovou); *Tibet, v knize Prameny života. Obraz člověka a světa ve starých kulturách* (Praha 1982, s novým názvem *Duchovní prameny života. Stvoření světa ve starých mýtech a náboženstvích*, Praha 1997); Sakjapandita, *Pokladnice moudrých rčení* (Praha 1984, 1988, Praha – Litomyšl 2006, v básnické spolupráci s J. Štroblovou); *Tibetská kniha mrtvých. Bardo thödol. Vysvobození v bardu skrze naslouchání* (Praha 1991, 1995, 1998, 2001, 2004, 2007; též ve slovenském překladu, *Tibetská kniha mrtvých*, Praha 1998); *Jádro transcendentální moudrosti* (Praha 1992); *Nangsa Öbum. Mysterium o životě a zmrtvýchvstání krásné paní Nangsy* (Praha 1993); Sönam Gjalčchän, *Zrcadlo králů. Tibetská kronika 14. století* (Praha 1998). Překlady z ruštiny: *Čína. Čínský jazyk* (Praha 1957, spolupřekladatel); G. C. Cybikov, *Cesta k posvátným místům Tibetu* (Praha 1987, 2001). Překlady z angličtiny: XIV. dalajlama, *O Tibetu a tibetském buddhismu* (Praha 1992, spolupřekladatel); *Svoboda v exilu. Autobiografie 14. dalajlamy* (Praha 1992); Roy Willis, *Mytologie světa. Ilustrovaný průvodce* (Praha 1997, spolupřekladatel); W. D. Žagabpa, *Dějiny Tibetu* (Praha 2000); Tarthang Tulku, *Starověký Tibet* (Praha 2006). Překlady z latiny a francouzštiny: Karel Slavíček, *Listy z Číny do vlasti a jiná korespondence z evropskými hvězdáři (1716–1735)*, Praha 1995 (překlad do čínštiny, *Čung-kuo laj-sin* [Listy z Číny], Čeng-čou 2002). Překlad z němčiny: *Lexikon východní moudrosti. Buddhismus, hinduismus, taoismus, zen* (Praha – Olomouc 1996, spolupřekladatel). Odborný editor cestopisných a jiných knih o Tibetu, autor odborných úprav, předmluv, doslovů, poznámek apod.: Arnošt Černík, *Trůny bohů. K nebytčným štítům Himálaje* (Praha 1964, 1972); Láma Yongden [Lama Jongdän] a Alexandra David-Néelová, *Mipam, lama s Paterou moudrostí* (Praha 1969, 1990, Kutná Hora 2000); Evariste-Régis Huc, *Cesta do Lhasy* (Praha 1971, s novým názvem *Putování Tibetem L. P. 1845–1846*, Praha 2002); Heinrich Harrer, *Sedm let v Tibetu. Můj život na dvoře dalajlamy* (Praha 1972, 1998); Ippolito Desideri, *Cesta do Tibetu* (Praha 1976, 2001); W. Y. Evans-Wentz, *Milaräpa. Velký tibetský jógin* (Praha 1996); Helmut Uhlig, *Tibet. Tajemná země na střeše světa* (Praha 2002); Patrick French, *Tibet, Tibet. Historie ztracené země* (Praha 2004); Fosco Maraini, *Skrutý Tibet* (Praha – Litomyšl 2004). Josef Kolmaš je držitelem medaile Kőrösi Csoma Sándora (Budapest, 1984), Zlaté plakety Františka Palackého (Akademie věd ČR, 1993), několika nakladatelských cen ad. K 70. narozeninám mu byl věnován sborník *Studia Sinica et Tibetica* (Dedicated to Josef Kolmaš to His 70th Birthday). *Archiv orientální*, roč. 71, 2003, č. 3, s. 245–489. A dále Martin Slobodník (2003): Vědecká dráha na pomezí sinica a tibe-

tica – k životnému jubileu profesora Josefa Kolmaša. *Studia Orientalia Slovaca*, 2, s. 23–27 (Bratislava).

Kontakt: Prof. PhDr. Josef Kolmaš, DrSc., Čihákova 30, 190 00 Praha 9, telefon: 284 823 782, e-mail: kolmas@post.cz. **Králík**, Miroslav (28. 1. 1973, Brno), RNDr., Ph.D., antropolog; odborný asistent Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity a statutární zástupce vedoucího ústavu. Absolvent magisterského a doktorského studijního programu a rigorózního řízení v oboru antropologie na Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Diplomová práce: *Otisky prstů a dlaní na keramickém materiálu* (2000), vedoucí práce: Doc. MUDr. Vladimír Novotný, CSc.; rigorózní práce: *Otisky prstů na Věstonické venuši* (2003); disertační práce: *Paleodermatoglyfika. Analýza otisků prstů na pravěké keramice: teoretická východiska, metodologické problémy a praktická doporučení* (2004), školitel: Doc. MUDr. Vladimír Novotný, CSc. Zabývá se zejména rozvíjením metod analýzy otisků prstů na pravěkých a historických keramických artefaktech, antropologií sexuality a metodologií vědy. V roce 2000 získal Cenu Biologické sekce, v roce 2004 Cenu rektora Masarykovy univerzity v Brně pro nejlepší studenty doktorského studijního programu. Kontakt: RNDr. Miroslav Králík, Ph.D., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vinařská 5, 603 00 Brno, e-mail: kralik@sci.muni.cz.

Křikavová Adéla (9. 8. 1938, Praha – 3. 8. 2002, Samopše), PhDr., CSc., íránistka, islamistka; vědecká pracovnice Orientálního ústavu Akademie věd České republiky v Praze. V roce 1962 absolvovala oborovou kombinaci ruština a gruzínština, v letech 1968–1973 obory perština, arabština, dějiny a kultura islámských zemí na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Zabývala se perštinou a dějinami Íránu, dějinami Kurdů, dále islámským uměním a otázkou vztahu islámu a přírody, islámskou historickou ekologií, vzhledem k Íránu rovněž šíťským islámem. Je autorkou nebo spoluautorkou publikací *Kurdové, Čerkesové* (1984), *Islám – ideál a skutečnost* (1990); *Judaismus, křesťanství a islám* (1994); *Islám a jeho svět* (1995); *Krajina jako domov* (1996); a řady statí v odborném i populárním tisku. Pedagogicky působila na vysokých školách, často přednášela na veřejnosti. Byla předsedkyní České orientalistické společnosti, členkou redakce časopisu *Nový Orient*.

Lomová, Olga (31. 5. 1957, Podbořany), docentka PhDr., CSc., sinoložka; docentka Ústavu Dálného východu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. V roce 1981 absolvovala sinologii a orientalistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V současné době v Ústavu Dálného východu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze přednáší dějiny čínské literatury, klasickou (a příležitostně i moderní) čínskou poezii, klasickou čínštinu a ideologii ve vztahu k literatuře a umění v Čínské lidové republice. Čínskou literaturou obecně a klasickou poezií zejména se zabývá i v odborné práci. Publikovala *Čítanku tchangské poezie* (1995); *Poselství krajiny: Obraz přírody v díle tchangského básníka Wang Weje* (1999); *Ach běda, přeběda: Oplakávání mrtvých ve středověké Číně* (s Yeh Kuo-liangem, 2005); připravila k vydání přednášky profesorky Lin Wen-yüeh (*Devět zastavení s čínskou básní*, 1999); je editorkou sborníků odborných studií o kultuře Dálného východu: *Acta Universitatis Caroli-*

nae – Orientalia Pragensia XIV (2002), *Recarving the Dragon – Understanding Chinese Poetics* (2003). Usiluje o zpřístupnění prací českých sinologů starší generace českému i mezinárodnímu publiku. K vydání editorsky připravila anglický překlad kulturního cestopisu Jaroslava Průška *Sestra moje Čína (My Sister China)*, 2002) a dále nové vydání překladu Berty Krebsové knihy – Lao-c': *Tao te ťing* (1997) a překlad Jaroslava Průška Pchu Sung-lingových povídek *Zkazky o šesteru cest osudu* (2004). Překládá z čínštiny staré kriminální příběhy (1989, 1996), poezii i prózu moderních autorů (1989, 1997), podílela se na překladu básní tchangského excentrika a čchanového světce Chan-šana (1996), je autorkou úplného překladu Lu Jüho *Knihy o čaji* (2002). Publikovala a publikuje ve sbornících česko-čínské společnosti a v časopisech *Revolver revue*, *Literární noviny*, *Pěší zóna*, *Nový Orient* a další.

Kontakt: Doc. PhDr. Olga Lomová, CSc., Ústav Dálného východu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 116 38 Praha 1, e-mail: olga.lomova@ff.cuni.cz.

Löwensteinová, Miriam (25. 5. 1958, Praha), docentka, PhDr., Ph.D., koreanistka; docentka Ústavu Dálného východu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. V roce 1982 absolvovala koreanistiku a rusistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, roce 2002 obhájila doktorskou práci na téma *Kim Man-džungŭv Kuunmong – Sen devíti z oblaků v kontextu tzv. staré prózy kodá sosöl*, v roce 2006 se habilitovala na základě práce *Historická vyprávění z doby Tří království a Sjednocené Silly*. Zabývá se starší i novodobou korejskou literaturou, etnografií, kulturou i starší historií. Publikuje články a stati u nás i v zahraničí, překládá. Z knižních překladů: Kim Man-džung, *Sen devíti z oblaků* (1992); *Hvězda blesku* (1992); *Vyprávění z dlouhé chvíle* (1997); *Písň z druhého břehu*, (1997), *Květy okamžiku* (2005). Dále je autorkou prvních přehledných dějin moderní korejské literatury mimo Koreu – *Dějiny moderní korejské literatury* (1998), spoluautorkou *Studii z dějin starší korejské literatury* (2006) a *Encyklopedie mytologie Japonska a Koreje* (2006). Podílela se i na překladu *Dějin Koreje* (2000). V současné době je v tisku další překlad korejského románu 20. století a *Slovník korejských spisovatelů*. Pro edici Panoráma biologické a sociokulturní antropologie napsala 30. svazek *Korea: Historická vyprávění z doby Tří království a Sjednocené Silly* (2006).

Kontakt: Doc. PhDr. Miriam Löwensteinová, Ph.D., Ústav Dálného východu Filozofické fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 116 38 Praha 1, telefon: 224 491 424, fax: 224 491 423, e-mail: mlowensteinova@yahoo.com.

Macúchová, Klára (28. 10. 1959, Praha), Mgr., japanoložka a překladatelka. V roce 1990 absolvovala orientalistiku a japanologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a působila jako odborná asistentka v Orientálním ústavu Československé akademie věd (nyní Akademie věd České republiky) v Praze. V současné době je odbornou asistentkou v Kabinetu Dálného východu Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Zabývá se zejména moderní japonskou literaturou. Publikuje recenze, časopisecky překlady moderní japonské beletrie, knižně vyšel román *Sansirō* Nacume Sosekiho (Praha: Argo – Brody, 1996) a *Zlatý pavilón* Jukia Mišimy (Praha: Brody, 1998).

Kontakt: Mgr. Klára Macúchová, Doudova 20, 147 00 Praha 4, e-mail: macuki@mbox.vol.cz.

Maiello, Giuseppe (10. 6. 1962, Neapol), Dr., Ph.D., italský sociokulturní antropolog, historik a politolog; odborný asistent Katedry sociálních věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice. V Neapoli, kde se narodil, vystudoval politologii, specializoval se na historii střední a východní Evropy a napsal doktorskou práci *Počátky Českého státu*. V České republice žije trvale od roku 1992. Zabývá se antropologií smrti, sexualitě a náboženství. V akademickém roce 1997–1998 na Katedře slavistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy vedl seminář *Náboženské myšlení starých Slovanů*. Od roku 1998 do roku 2006 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze přednášel *Úvod do dějin slovanských národů*. V roce 1999–2000 vedl při Kabinetu společenských věd, kultury a umění Filmové fakulty Akademie múzických umění v Praze seminář o *Upírech*, zde také do roku 2004 přednášel *Úvod do dějin náboženství*. Problematika původu upírství se stala tématem jeho disertační práce a monografie *Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy* (2004). V současnosti spolupracuje s Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy (Katedra kulturologie), s Fakultou humanitních studií Univerzity Karlovy, kde vede kurz *Antropologie smrti*, s Filozofickou fakultou Západočeské univerzity (Katedra politologie a mezinárodních vztahů) a s Filozofickou fakultou Masarykovy univerzity v Brně (Ústav slavistiky). Přispívá k propagaci české vědecké literatury o raném středověku, například několika překlady a recenzemi publikovanými v italském slavistickém časopisu *Europa Orientalis*, aj. Na české půdě usiloval o to, aby se antropologické kulturní studie staly součástí výuky kateder slavistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Kromě toho publikoval v češtině rozsáhlou prezentaci o *Základních směrech italské slavistiky v posledních padesáti letech*. Je členem celostátního výboru *Spolku česko-lužického* a zakladatelem spolku *Rodná víra*.

Kontakt: Dr. Giuseppe Maiello, Ph.D., Katedra sociálních věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice, Studentská 84, 532 10 Pardubice, e-mail: giuseppe.maiello@upce.cz.

Malina, Jaroslav (11. 4. 1945, Dolní Bučice u Čáslavi), profesor PhDr., DrSc., socio-kulturní antropolog, archeolog a spisovatel; profesor antropologie a vedoucí Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity (od roku 1999). Vystudoval Filozofickou fakultu Masarykovy univerzity v Brně (1967), PhDr. (1968), docent pro obor antropologie (1993, *Experimentální metody a jejich aplikace v antropologii a příbuzných disciplínách*), DrSc. (1994), profesor antropologie (1995). Člen oborové rady Biologie, předseda oborové komise Antropologie, předseda komise pro státní závěrečné zkoušky v bakalářském, magisterském a doktorském studijním programu v oboru Antropologie na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně, předseda habilitačních a profesorských komisí v oboru Antropologie aj. Je rovněž členem našich a zahraničních grémií a institucí (Vědecká rada Národní galerie v Praze, Vědecká rada Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Komise pro udělení Ceny města Brna, Společnost pro podporu univerzitních aktivit v Brně a Praze aj.). Počátkem devadesátých let minulého století spolu s profesorem Janem Benešem a docentem Vladimírem Novotným založil Katedru antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně jako vědecko-pedagogické pracoviště moderní integrální biolo-

gicko-socio-kulturní antropologie, která navázala na věhlasný Sukův Antropologický ústav, jehož činnost byla v letech 1948–1989 z ideologických důvodů redukována. V roce 1993 spoluzaložil Nadaci Universitas Masarykiana (od roku 2004 Nadace Universitas), stal se jejím předsedou, dále předsedou Výboru Ceny Karla Engliše a předsedou Výboru Ceny Nadace Universitas Masarykiana. Zakladatel a šéfredaktor časopisu *Univerzitní noviny – List Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana* (od roku 2003 *Univerzitní noviny – List Nadace Universitas [Masarykiana] a Společnosti pro podporu univerzitních aktivit*), který vycházel v letech 1993–2005, zakladatel a editor šesti nadačních knižnic – Beletrie, Heureka, Miscellanea, Osobnosti, Scientia, Scintilla, kde bylo dosud publikováno více než sto svazků. V roce 2006 založil odborný časopis *Anthropologia Brunensis: Mezinárodní časopis pro obecnou (biologicko-socio-kulturní) antropologii a příbuzné obory*. Byl řešitelem nebo spoluřešitelem řady projektů podpořených Grantovou agenturou České republiky (GA ČR) a Fondem rozvoje vysokých škol (FRVŠ); v současné době (2007) je řešitelem dvou projektů GA ČR (*Lidská sexualita a kultura: obecně antropologická a sexuologická analýza; Antropologie smrti: komparační sociokulturní analýza umírání, smrti, pohřebních ritů a rituálů*) a jednoho projektu FRVŠ (*Zavedení nového předmětu Antropologie občanské společnosti*). Přednáší Úvod k antropologii, Antropologii starověku, Antropologii sexualitě a další témata, vede Antropologický seminář. V letech 2001–2005 absolvovalo pod jeho vedením devět studentů doktorského studijního programu, v současné době je školitelem třinácti doktorských studentů. V odborné práci se zabývá tématy z oblasti experimentální, socio-kulturní a filozofické antropologie a archeologie, petroarcheologie a filozofie vědy. Kromě více než dvou set studií, článků a esejů v odborných časopisech publikoval u nás i v zahraničí na tři desítky knih: *Anwendung der Petrographie in der Archäologie*, 1970 (s Jindřichem Štelclem), *Archeologie: Jak a proč?*, 1975, *Základy petroarcheologie*, 1975 (s Jindřichem Štelclem), *System of Analytical Archaeography*, 1977, *Metody experimentu v archeologii*, 1980, *Archaeology Yesterday and Today: The Development of Archaeology in the Sciences and Humanities*, 1990 (se Zdeňkem Vašíčkem), *Kámen a hlína jako ekofakt a artefakt ve vývoji životního prostředí*, 1991, *O tvořivosti ve vědě, politice a umění*, I–III, 1993 (s kolektivem autorů), *První císař*, 1994, *Čína z antropologické perspektivy*, 2005 (s Josefem Kolmašem), *Slovník antropologie občanské společnosti*, 2006 (s Marií Dohnalovou), *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk*, 2007 (s kolektivem autorů) aj. V roce 1993 inicioval rozsáhlý vědecko-umělecký projekt několikavazkové knihy a výstavy *Kruh prstenu: Světové dějiny sexualitě, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy* (po preprintech čtyř svazků publikovaných v letech 1999–2003 začalo dílo v definitivní podobě vycházet od roku 2007). V roce 2000 zahájil dlouholetý vědecko-pedagogický projekt *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*, v jehož rámci pod jeho editorským vedením a za autorského přispění řady významných odborníků bylo dosud publikováno třicet svazků; v roce 2006 bylo zahájeno publikování

čtvrté desítky. Vydal také vědecko-naučné a umělecko-naučné knihy obracející se k záhadám dávné minulosti a lidské tvořivosti: *Vzpomínky na minulost aneb Experimenty odhalují tajemství pravěku*, 1982, 1992, *Zasáhli mimozemšťané a katastrofy do vývoje lidstva?*, 1988, *Obdivuhodný člověk: Úvahy o lidské tvořivosti*, 1991, *Dvacet nejvýznamnějších archeologických objevů dvacátého století*, 1991, *Jak vznikly největší monumenty dávnověku*, 1994 (s Pavlem Pavlem), *Adolf Born*, 1995 (s kolektivem autorů), *Olbram Zoubek*, 1996 (s kolektivem autorů), *Alois Mikulka*, 2001, *Vincenc Makovský*, 2002 (s Jiřím Hlušíčkou a Jiřím Šebkem), *Vladimír Preclík*, 2002 (s kolektivem autorů), *První císař: Tvůrce Číny a osmého divu světa*, 2004, *Zdeněk Macháček*, 2005 (s Ninou Dvořákovou), *Nadace Universitas Masarykiana: 1993–2004*, 2005, *Bohumír Matal*, 2006 (s Ludvíkem Kunderou a Kateřinou Svobodovou) aj. Zasahuje i za hranice vědecké a vědecko-naučné činnosti a projevuje se na poli beletrie: *Amor: Počítačový systém k automatickému generování milostných scén*, 1993, *První pozemšťan: Zpráva o archeologickém podvrhu století*, 1995, *Světová katastrofa a jiné povídky s neblahým koncem*, 1996, *Smrt profesora a jiné příběhy z univerzitního prostředí*, 1997 aj. Malinovy vědecké a vědecko-naučné knižní publikace vyšly u nás a v cizině v angličtině, bulharštině, francouzštině, italštině, němčině, rumunštině, ruštině a slovenštině (Academia, Cambridge University Press, Editura Artemis, Electa, Mysl, Obzor, Progress aj.) v celkovém nákladu více než půl milionu výtisků. Obdržel dvakrát Cenu rektora Masarykovy univerzity v Brně za významný tvůrčí čin (1995, 1997), Cenu města Brna (1997) v oblasti společenských věd, 3. cenu a Čestné uznání na 18. knižním veletrhu Libri v Olomouci za knihy *Vladimír Preclík a Vincenc Makovský* (2003), Cenu Akademického nakladatelství CERM za nejlepší knihu roku (*První císař: Tvůrce Číny a osmého divu světa*) (2005).

Kontakt: Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Viničská 5, 603 00 Brno, e-mail: jmalina@sci.muni.cz.

Maršálek, Jakub (22. 12. 1972, Praha), Mgr., Ph.D., sinolog a archeolog; odborný asistent Ústavu Dálného východu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. V letech 1991 až 1997 absolvoval obor sinologie na Ústavu Dálného východu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a obor pravěká a raně středověká archeologie na Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou téže fakulty. Roku 2003 získal doktorát v oboru Dějiny a kultury zemí Asie a Afriky. Od roku 1999 působí jako asistent na Ústavu Dálného východu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. V rámci studia i odborné práce absolvoval několik pobytů v Číně: v letech 1994 až 1995 roční studijní stáž na Pekingské univerzitě, kde studoval čínštinu a archeologii, v červnu 2002 se zúčastnil mezinárodního projektu (vedeného Archeologickým ústavem Čínské akademie věd) povrchového archeologického průzkumu v provincii Henan v centrální Číně. Účastní se rovněž mezinárodního projektu počítačové databáze starověkých čínských textů *Thesaurus Linguae Sericae*, kde má na starosti části týkající se hmotné kultury čínského starověku, starověkých čínských dějin a historické geografie starověké Číny. Hlavními oblastmi jeho zájmu jsou dějiny a archeologie pravěké a starověké Číny, především problematika formování prvních čínských států. Mimoto se věnuje i otázce vztahu Číny se stepními kul-

turami v pravěku a starověku. Magisterské studium ukončil diplomovou prací *Odras společenské struktury kultury Erlitou v jejím pohřebním ritu* (1997), postgraduální studium disertační prací *Sociální analýza pohřebišť pozdního neolitu (cca 3000–2000 př. n. l.) na území provincie Shandong* (2003). Problematice pravěké a starověké Číny, stejně jako stepních kultur, věnoval několik článků v odborných periodikách a sbornících: *Katakombní kulturní komplex na Ukrajině a v přilehlých oblastech* (in: *Præhistorica*, XXIV, Praha 1999), *The Views of History in the Western Zhou Period* (in: *Acta Universitatis Carolinae – Philologica* 1, *Orientalia Pragensia* XIV, Praha 2001), *Vývoj v povodí Dlouhé řeky od počátku neolitu po sjednocení Číny* (in: *Plynutí času na Dlouhé řece*, Praha 2002), *Duchovní představy v rané Číně* (in: *Z myšlenek a představ Žluté země*, CDrom, Brno 2002), *Obřady, politika, hmotná kultura* (in: *Posvátno v životě člověka, I a II*, Praha 2003), *Šamani a šamanismus v rané Číně* (in: *Posvátno v životě člověka, I a II*, Praha 2003).

Kontakt: Mgr. Jakub Maršálek, Ph.D., Ústav Dálného východu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: marsalekj@yahoo.com.

Oliverius Jaroslav (8. 5. 1933, Praha), profesor PhDr., CSc., orientalista (arabistika, hebraistika); profesor Ústavu Blízkého východu a Afriky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. V roce 1956 absolvoval obory arabistika a hebraistika na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V současné době je profesorem Ústavu Blízkého východu a Afriky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, kde je jako orientalista odborně zaměřen na dějiny arabské literatury a moderní spisovnou arabštinu. Publikoval mnoho studií a článků vztahujících se k moderní arabské, zejména egyptské literatuře, k egyptské literární kritice a k středověké arabské lidové literatuře. Pravidelně recenzuje vědecké práce z oboru arabistiky a hebraistiky pro naše a zahraniční časopisy. Je autorem nebo spoluautorem řady skript a studijních textů a učebnice *Egyptská hovorová arabština* (s Rudolfem Veselým, 1. vydání 1965, 4. vydání 1982); *Kapitoly ze syntaxe moderní spisovné arabštiny* (1998); *Kapitoly z frazeologie a idiomatiky moderní spisovné arabštiny* (Praha: Set Out 2004). Vydal *Moderní literatury arabského Východu* (Praha: Karolinum, 1995) a v brněnském nakladatelství Atlantis knihu *Svět klasické arabské literatury* (1995). Má také rozmanité práce populárně vědecké. Přeložil z arabštiny román *Skandál v Káhiře* od egyptského spisovatele Nagíba Mahfúze (Praha: Odeon, 1968) a bajky *Kalíla a Dimna. Bidpájovy bajky* (Praha: Gema Art – Dar Ibn Rushd 2004). K 650. výročí jubilea Univerzity Karlovy mu byla udělena Pamětní medaile Univerzity Karlovy.

Kontakt: Prof. PhDr. Jaroslav Oliverius, CSc., Ústav Blízkého východu a Afriky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, telefon: 221 619 691.

Olivová, Lucie (27. 3. 1956, Praha), docentka, Ph.D., sinoložka. Vystudovala dějepis, čínštinu a italštinu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, později absolvovala postgraduální studium na Kalifornské univerzitě v Berkeley, USA, kde se specializovala na čínskou literaturu pozdního císařství a na dějiny čínského umění. Několik let strávených v Číně a na Taiwanu využila především k dalšímu studiu a cestování. Pracovala v Čínském oddělení Britské knihovny v Londýně, v Národní galerii v Praze, v Ústavu Dálného východu Filozofic-

- ké fakulty Univerzity Karlovy v Praze a na Katedře asijských studií Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Zabývá se kulturními dějinami Číny v 18. století. Je autorkou prací z literatury a dějin Číny (do roku 1998 pod jménem Borotová): *A Confucian Story of the Prodigal Son: Li Lüyuan's Novel „Lantern at the Crossroads“*. Bochum: Brockmeyer, 1991; Seznam vlastních pečeti Čchi Paj-š' ve Sbírkách Národní galerie. In: *O čínském umění a vzdělanosti*. Praha: Česko-čínská společnost, 1994, s. 36–38; Protestantské misie v Číně, *Religio*, roč. 3, 1995, č. 2, s. 155–168; *Čínská figuralistika v 19. století*. Praha: Národní galerie v Praze, 1995; O zbloudivším čaji a zpochybných originálech. In: *O kultuře čaje v Číně: Čajová zastavení*. Praha: Česko-čínská společnost, 1997, s. 43–49; Vývoj žánrového malířství v Kuang-tungu v 19. století. In: *O čínské filosofii, literatuře a umění*. Praha: Česko-čínská společnost, 1995, s. 43–50; Chinese Paintings at the Lee Kong Chien Art Museum, Singapore. *Oriental Art*, roč. 63, Winter 1997/1998, č. 4, s. 40–48; Tygr v čínském povědomí. *Informační zpravodaj Česko-čínské společnosti*, roč. 4, 1998, č. 1, s. 1–2; Storytelling in Yangzhou in the Eighteenth Century: Yangzhou huafang lu. In: Børdahl, Vibeke, ed., *The Eternal Storyteller*. Richmond: Curzon Press, 1998, s. 197–209; The Album of Paupers. In: Børdahl, Vibeke, ed., *The Eternal Storyteller*. Richmond: Curzon Press, 1998, s. 45–52; Bulage de dangdai Zhongguohua shouchang [Sbírky moderního čínského malířství v Praze]. *Yishujia*, 280, 1998, č. 9, s. 338–345; *Vývoj správního systému v Číně* (spoluautor Xu Shu'an). Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2000; Čínské komnaty v zámku Trója. *Ateliér*, 2000, č. 20, s. 9; *Současná čínská tušová malba – tradice a experiment*. Praha: Národní galerie v Praze, 2001; Li Dou and Theatre: The Case of an Eighteenth Century Yangzhou Playwright. In: Hansson, Anders – McDougall, Bonnie S. – Weightman, Frances, ed., *Chinese at Play: Festivals, Games and Leisure*. London: Kegan Paul, 2001, s. 109–136; Reminiscences from the Pleasure Boats of Yangzhou: A Book about City. *Acta Universitatis Carolinae – Philologica 1, Orientalia Pragensia*, roč. 14, 2001, s. 127–149; Zlatý věk města Jang-čou (Obrázek literární společnosti). In: *Plynutí času na Dlouhé řece. Sborník statí*. Praha: Česko-čínská společnost, 2002, s. 99–115; Příběh amerických Čiňanů, 1848 až 1906. *Fénix*, roč. 3, 2002, č. 1, s. 10–18; Koncepce města ve staré Číně. In: Syrová, Iljuše, ed., *Z myšlenek a představ Žluté země*. (CD-Rom). Brno: Moravské zemské muzeum v Brně, 2002, s. 109–118; Sakrální stavby v Zakázaném městě v Pekingu. In: *Posvátno*. Praha: Portál, 2003, s. 121–131; Tibetan Temples in the Forbidden City (An Architectural Introduction). *Archiv orientální*, roč. 71, 2003, č. 3, s. 409–432); *Čínská architektura*. Praha: Orientální ústav Akademie věd České republiky, 2003; Forgotten Bridges in Southern Hebei: Dulin qiao and Shan qiao. *Bulletin of Museum of Far Eastern Antiquities*, roč. 75, 2003, s. 220–242; O čchanové malbě. In: Tung-šan, *Paradoxy čchanového mistra*. DharmaGaia, Praha 2004, s. 102 / 115–132; Zlatý obraz posvátného stromu Šála. *Nový Orient*, roč. 60, 2005, č. 2, s. 39–42; *Tabák v čínské společnosti (1600–1900)*. Univerzita Palackého v Olomouci, 2005; Ignác Sichelbarth, S. I., malíř čínského císaře. *Nový Orient*, roč. 61, 2006, č. 1, s. 53–56; Šňupací lahvičky a šňupání v Číně. *Piktorial keramiky a skla*, 2006, s. 4–7; Tobacco Smoking in Qing China. *Asia Major*, Third series vol. 18, Part One, 2006, s. 225–260; Images of Collectors in Eighteenth Century China. In: Michèle Pirazzoli-t'Serstevens, Anne Kerlan, eds. *Autour des collections d'art en Chine, XVIIIe siècle*. Paris: EPHE, 2007; a jiných. Podílela se na publikacích: *Mistrovská díla asijského umění ze sbírek Národní galerie v Praze*. Praha: Národní galerie v Praze, 1998; *Zkouškový systém na Dálném východě*. Praha: Česká orientalistická společnost, 2003; *Routledge Encyclopedia of Contemporary Chinese Culture*. London: Routledge, 2004; Josef Kolmaš a Jaroslav Malina. *Čína z antropologické perspektivy*. Brno: Masarykova univerzita, 2005 a dalších. Redigovala výbory čínské literatury: *Ranní jasmín, moderní tchajwanské povídky*. Praha: DharmaGaia, 2001; *Nejkrásnější díla literatury staré Číny*. Praha: Velvyslanectví Čínské lidové republiky v České republice, 2004; *Klenoty čínské literatury*. Praha: Portál, 2006; *Chutí jablek. Moderní tchajwanské povídky*. Praha: Brody a The Museum of Taiwan Literature, 2006; *7x čínská avantgarda*. Olomouc: Česko-čínská společnost, 2006. Z čínské literatury také překládá, kromě příspěvků ve výše uvedených výběrech například: Wang Ceng-čchi, Máslové koláčky. *Nový Orient*, 1993, č. 5, s. 149–152; Wang Ceng-čchi, Svěcení. *Nový Orient*, 1993, č. 6, 7, 8, s. 179–183, 221–222, 253–254; Čchi Paj-š' vypravuje o svém mládí. In: *O čínském umění a vzdělanosti*. Praha: Česko-čínská společnost, 1994, s. 7–17; Buddhův výklad o zkáze dharmy. *Nový Orient*, 1995, č. 1, s. 30–32; Pchu Sung-ling, O geomancii. *Nový Orient*, 2002, č. 10, s. 356–357; Bei Dao, *Noční hlídka*. Praha: Nakladatelství Vlasty Brtníkové a Festival spisovatelů, 2003; Jüan Mej, *O čem Konfucius nehovořil*. Praha: Brody, 2003; Tung-šan, *Paradoxy čchanového mistra*. Praha: DharmaGaia, 2004. Kontakt: Doc. Lucie Olivová, M.A., Ph.D., Lounských 10, 140 00 Praha 4, e-mail: lucieolivová@quick.cz. **Skupnik**, Jaroslav (19. 3. 1962, Karviná), PhDr., Ph.D., kulturní a sociální antropolog; odborný asistent Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. V roce 1992 absolvoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v oboru etnologie (Mgr.), v roce 1998 ukončil tamtéž postgraduální studium (Dr., roku 1999 PhDr. a Ph.D.). Od roku 1996 je odborným asistentem Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, kde přednáší kulturní a sociální antropologii, antropologii příbuzenství, problematiku terénního výzkumu a etnografie. Pravidelně přednášel rovněž na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze a na Fakultě humanitních studií Západočeské univerzity v Plzni. Je členem Pracovní skupiny pro otázky spojené s vytvářením Koncepce romské integrace Rady vlády České republiky pro záležitosti romské komunity. Absolvoval studijní a badatelské pobyty v USA (1992–1993 University of Massachusetts, Mount Holyoke College; 1994–1995 Kansas State University) a opakovaně v Polsku a na Slovensku. V letech 1998–1999 prováděl antropologický terénní výzkum v romských osadách na Slovensku. Pro edici Panoráma biologické a sociokulturní antropologie napsal 7. svazek *Manželství a sexualita z antropologické perspektivy* (2002) a 33. svazek *Kulturní sexuality: Západ a ženská obrázka. Kulturně antropologická perspektiva* (2007). Věnoval se kritice biologizujících modelů lidského chování, zvláště pak v souvislosti s kulturními determinantami příbuzenství, manželství a sexuality (články Geny a metafory. Sexuální role v Západní společnosti – výsledek genetické determinace či metaforického uchopení

reality? *Český lid*, roč. 82, 1995, č. 2, s. 145–160; Příbuzenský výběr a etnografická data. *Český lid*, roč. 85, 1998, č. 3, s. 223–239, Sociobiologie: antropologická perspektiva. *Cargo*, 1999, č. 1, s. 67–69; Bezpředmětné průrvy a kulturní prosakování. *Cargo*, 1999, č. 3–4, s. 232–242; Je nesnadné vysvětlit je jinak: Iracionalita a nepochopení kulturně konstituovaných významů. *Český lid*, roč. 86, 1999, č. 4, s. 303–309), publikuje studie zpracovávající jeho terénní výzkumy v romských osadách (Pohled z druhé strany potoka: Sociopsychologická dynamika marginalizovanosti. In: Scheffel, David – Mušinka, Alexander, ed., *Romská marginalita*. Prešov: Centrum antropologických výzkumů, 2004). Je autorem textů v obrazové publikaci dokumentující život Romů – *Hermanovce* (New York: Trolley, 2003), stál u zrodu časopisu *Cargo* (*Časopis pro kulturní / sociální antropologii*), věnuje se popularizaci kulturní a sociální antropologie (Česká televize, Rádio Svobodná Evropa).

Kontakt: PhDr. Jaroslav Skupnik, Ph.D., Ústav etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: jaroslav.skupnik@ff.cuni.cz.

Svoboda, Jiří A. (2. 9. 1953, Praha), profesor PhDr., DrSc., profesor Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, archeolog a paleoetnolog, vedoucí vědecký pracovník Archeologického ústavu Akademie věd České republiky v Brně, vedoucí Střediska pro paleolit a paleoetnologii při Archeologickém ústavu Akademie věd ČR Brno v Dolních Věstonicích, kde pokračuje v práci vynikajících badatelů – Karla Absolona a Bohuslava Klímy. Z uvedeného střediska učinil badatelské pracoviště vyhledávané našimi i zahraničními odborníky. Je učitelem Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty a Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Zabývá se problematikou paleolitu v celé šíři, zejména moravským paleolitem. Navázal na terénní výzkumy svých předchůdců v Dolních Věstonicích, v Předmostí u Přerova, v Petřkovicích u Ostravy a v jeskyních Moravského krasu a Malých Karpat, nové výzkumy otevřel na Stránské skále v Brně a v pískovcových převisích severních Čech. Zúčastnil se paleoantropologických, archeologických a etnoarcheologických expedic a studijních cest v zahraničí, směřovaných především na Přední východ, do severní Asie a severní Afriky. Výsledky těchto výzkumů se promítly ve více než 300 státech, publikovaných u nás i v zahraničí, v několika vědeckých monografiích (Svoboda, Jiří a kolektiv, *Paleolit Moravy a Slezska*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, 1994; Svoboda, Jiří – Ložek, Vojen – Vlček, Emanuel, *Hunters between East and West: The Paleolithic of Moravia*. New York – London: Plenum, 1996; Svoboda, Jiří, ed., *Paleolithic in the Middle Danube Region*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, 1996; Svoboda, Jiří, ed., *Prehistorické jeskyně*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, 2002; Svoboda, Jiří, ed., *Mezolit severních Čech*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, 2003; Svoboda, Jiří – Bar-Yosef, Ofer, ed., *Stránská skála: Origins of the Upper Paleolithic in the Brno Basin, Moravia, Czech Republic*. Cambridge: Harvard University Press, 2003; Svoboda, Jiří – Sedláčková, Lenka, ed., *Gravettian Along the Danube*. Brno: Archeologický ústav AV ČR, 2004; Trinkaus, Erik – Svoboda, Jiří, ed., *Early Modern Human Evolution in Central Europe: The People of Dolní Věstonice and Pavlov*. Oxford: Oxford University Press, 2006; monografie lokalit Ondratice, Strán-

ská skála, Dolní Věstonice II, Pavlov I, Předmostí aj.) a vědecko-naučných knihách (*Mistři kamenného dláta*. Praha: Panorama, 1986; Svoboda, Jiří – Dvorský, Pavel, *Archeologové na loveckých stezkách*. Praha: Albatros, 1994; Svoboda, Jiří, *Čas lovců: Dějiny paleolitu, zvláště na Moravě*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 1999). Pro edici Panoráma biologické a sociokulturní antropologie napsal 1. svazek *Paleolit a mezolit: Lovecko-sběračská společnost a její proměny* (2000), 6. svazek *Paleolit a mezolit: Myšlení, symbolismus a umění* (2002), 19. svazek *Paleolit a mezolit: Pohřební rítus* (2003) a 32. svazek *Čas lovců: Aktualizované dějiny paleolitu*.

Kontakt: Prof. PhDr. Jiří A. Svoboda, DrSc., Archeologický ústav AV ČR, Královopolská 147, 612 00 Brno, telefon: 541 514 118; Archeologický ústav AV ČR, Dolní Věstonice 25, 692 01 Mikulov, telefon: 519 517 637, e-mail: svoboda@i-abrno.cz.

Třísková, Hana (4. 6. 1958, Turnov), PhDr., sinoložka; vědecká pracovníce Orientálního ústavu Akademie věd České republiky v Praze. V roce 1981 absolvovala obor vědecké informace a knihovnictví a v roce 1983 obor sinologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, v letech 1983–1985 postgraduálně studovala na Katedře čínského jazyka a literatury Pekingské univerzity. Od roku 1983 působí v Orientálním ústavu Akademie věd České republiky v Praze, od roku 1998 jako vědecká pracovníce. Zabývá se lingvistikou, zvláště pak fonetikou moderní čínštiny a metodami její výuky; čínskou fonetiku též od roku 1997 vyučuje na Ústavu Dálného východu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Hlavní publikace: *Česko-čínská konverze*. Praha: Academia, 1990; Třísková, Hana, ed. (1999): *Transkripcie čínštiny*. I. *Sborník statí*; II. *Tabulky a návody*. Praha: Česko-čínská společnost, 1999; Třísková, Hana, ed. (2001): *Tone, Stress and Rhythm in Spoken Chinese*. Journal of Chinese Linguistics, monograph series No. 17. Berkeley: University of California, 2001, 208 s.

Kontakt: PhDr. Hana Třísková, Orientální ústav Akademie věd České republiky, Pod vodárenskou věží 4, 182 08 Praha 8, telefon: 266 052 412, e-mail: triskova@orient.cas.cz.

Vachala, Břetislav (27. 7. 1952, Jaroměř), profesor PhDr., CSc., egyptolog; profesor Českého egyptologického ústavu Univerzity Karlovy v Praze a Káhiře. V letech 1970 až 1975 absolvoval egyptologii a arabštinu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Poté v rámci postgraduálního studia pobýval v letech 1975 až 1976 na Fakultě archeologie Káhirské univerzity. V letech 1979 až 1981 studoval arabštinu na Burgibově ústavu živých jazyků v Tunisu. V roce 1978 získal na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy titul PhDr. (rigorózní práce *Sociální postavení ženy v Egyptě za Staré říše*) a v roce 1988 mu byla na téže fakultě udělena vědecká hodnost kandidáta věd o umění (disertační práce *Fragmenty reliéfů z Ptahšepesovy mastaby v Abúsíru*). V letech 1976 až 1992 působil a od roku 1998 dosud je opět činný v Českém (dříve Československém) egyptologickém ústavu Univerzity Karlovy v Praze a Káhiře (v letech 2000–2005 byl jeho ředitelem). Pravidelně se účastní archeologických a epigrafických výprav do Abúsíru, pyramidového pohřebiště 5. dynastie, podílí se na výuce oboru egyptologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a rozsáhle se věnuje odborné i popularizační

publikační činnosti. V letech 1993 až 1997 působil jako první velvyslanec České republiky v Egyptské arabské republice a Súdánské republice. V odborné činnosti se zaměřuje především na egyptské dějiny, filologii a literaturu. Publikuje vybrané epigrafické a ikonografické materiály z 3. tisíciletí př. n. l. objevené při českých archeologických výzkumech v Abúsíru. Zpracovává staroegyptské památky z českých sbírek a muzeí. Zvláštní pozornost věnuje překládání a vydávání staroegyptských literárních děl. Je autorem monografií, vědeckých studií v zahraničních egyptologických periodikách, encyklopedických hesel, učebních textů a vědecko-naučných článků. Rozsáhle recenzuje odbornou literaturu v českých a zahraničních časopisech (*Archiv orientální, Bibliotheca Orientalis*). Výsledky egyptologického bádání ze svých četných cest po Egyptě a Předním východě popularizuje formou rozhlasových a televizních pořadů, přednášek pro veřejnost a rozhovorů pro české i egyptské listy a časopisy. Je dopisujícím členem Německého archeologického ústavu (Berlín) a členem České orientalistické společnosti a mezinárodních organizací International Association of Egyptologists (Oxford, Berlín), International Society for Nubian Studies (Den Haag) a National Geographic Society (Washington). Od roku 1999 je předsedou Sdružení přátel Egypta v České republice. Jeho zásluhy o rozvoj egyptologického bádání byly oceněny v roce 1995 udělením medaile Alexandrijské archeologické společnosti. Vydané monografie: *Dávné písně lásky: Milostná lyrika starého Egypta* (1982, společně s Michalem Černíkem), *77 zajímavostí ze starého Egypta* (1989), *Moudrost starého Egypta* (1992), *Pověsti a legendy faraónského Egypta* (1994), *Mír na Nilu: První mírová smlouva a její pozadí* (1997), *Ilustrovaná encyklopedie starého Egypta* (1997, společně s Miroslavem Vernerem a Ladislavem Barešem); *Nejstarší literární texty v nekrálovských hrobkách egyptské Staré říše* (2000) *Starí Egypťané* (2001), *Mastaba: Objevování a rekonstrukce staroegyptské hrobky* (2002, společně s Michaelem Balíkem a Karlem Mackem), *Guide des sites d'Abousir* (2002), *Egypt* (2003), *Milostné písně starého Egypta* (2003), *Die Relieffragmente aus der Mastaba des Ptahschepses in Abusir* (2004). Pro edici Panoráma biologické a sociokulturní antropologie napsal 27. svazek *Abúsír: Staroegyptské královské pohřebiště* (2006).

Kontakt: Prof. PhDr. Břetislav Vachala, CSc., Český egyptologický ústav Univerzity Karlovy v Praze a Káhiře, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: bretislav.vachala@ff.cuni.cz.

Vančata, Václav (22. 6. 1952, Praha), docent RNDr. CSc., evoluční antropolog, paleoantropolog a primatolog; vedoucí Oddělení antropologie Katedry biologie a ekologické výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. V roce 1975 absolvoval obor fyzická antropologie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V roce 1982 se stal kandidátem věd v oboru evoluční biologie v Laboratoři evoluční biologie Československé akademie věd, kde pak pracoval až do roku 1993 jako samostatný vědecký pracovník a vedoucí Oddělení evoluční antropologie. Po dvouletém studijním pobytu v primatologickém centru Ústavu pro farmacii a biochemii, kde se jako koordinátor grantového projektu zabýval ontogenetickým vývojem a růstem makaků rhesus, se v roce 1995 stal odborným asistentem a vedoucím Oddělení antropologie Katedry biologie a ekologické výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a v roce 1998 pak docen-

tem antropologie. Ve své badatelské práci se zabýval vznikem a evolucí bipedie, evolucí postkranialního skeletu hominidů, fylogenezí vyšších primátů, hominizačním procesem a ontogenezí lokomoce a chování vyšších primátů, zvláště makaků, pavianů a lidoopů. V poslední době se věnuje zejména otázkám evoluce člověka v mladém paleolitu a v době přechodu od paleolitu do neolitu, otázkám velikosti a tvaru těla v evoluci hominidů a v neposlední řadě také problematice ontogenetických a růstových procesů makaků, šimpanzů a orangutanů. Publikoval přes 120 původních vědeckých prací (z větší části v mezinárodních vědeckých časopisech a zahraničních sbornících) a více než 100 abstraktů, recenzí, prací popularizačních a zpráv. Je autorem dvou monografií (*Primatologie*, díl 1. – *Evoluce, ekologie a chování primátů – Prosimii a Platyrrhina*, *Primatologie*, díl 2. – *Catarrhina – opice a lidoopi*) a dále jedné učebnice v elektronické podobě (*Evoluční antropologie a paleoantropologie*). Je také spolueditorem čtyř sborníků a členem redakční rady časopisů *Anthropologie a Variability and Evolution*. Pro edici Panoráma biologické a sociokulturní antropologie napsal (s Marinou Vančatovou) 10. svazek *Sexualita primátů* (2002) a 13. svazek *Paleoantropologie – přehled fylogeneze člověka a jeho předků* (2003). Pravidelně spolupracuje s redakcí *Věda Lidových novin*, kde se vyjadřuje k různým otázkám z oborů evoluční antropologie, paleoantropologie a primatologie. Navštívil řadu badatelských zahraničních pracovišť ve Francii, v Itálii, Izraeli, Jižní Africe, Německu, Polsku, Rusku, Řecku, USA a ve Velké Británii. Rozsáhlá je i jeho činnost pedagogická: vedle Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze působí také jako externí pedagog na katedrách antropologie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Jako hostující profesor přednášel na Univerzitě v Durhamu ve Velké Británii, Univerzitě ve Florencii a Univerzitě v Bari v Itálii, Demokritově univerzitě v Komotini v Řecku a na Univerzitě Adama Mickiewicze v Poznani. Absolvoval řadu zvaných přednášek, zejména v Německu, Polsku a ve Velké Británii.

Kontakt: Doc. RNDr. Václav Vančata, CSc., Oddělení antropologie Katedry biologie a ekologické výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1, e-mail: Vaclav.Vancata@pedf.cuni.cz; Vaclav.Vancata@seznam.cz.

Vančatová, Marina (15. 8. 1958, Perm, Rusko), Mgr., primatoložka a etoložka; odborná asistentka Katedry obecné antropologie Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, vedoucí certifikovaného programu Humánní etologie FHS UK a vedoucí Laboratoře mezidruhové komunikace FHS UK. V roce 1980 absolvovala obor zoologie – etologie na Permské státní univerzitě v Permu. Dva roky pracovala jako odborná pracovníce v primatologickém centru Ústavu pro experimentální medicínu a terapii Ruské akademie lékařských věd v Suchumi. V roce 1982 se přestěhovala do České republiky a pracovala jako vědecká pracovníce nejprve v Laboratoři evoluční biologie a posléze ve Fyziologickém ústavu Československé akademie věd. Po šestiletém studijním pobytu v primatologickém centru Ústavu pro farmacii a biochemii, kde se zabývala chováním, reprodukcí a ontogenetickým vývojem a růstem makaků rhesus, působila jako vědecká pracovníce Katedry biologie Pedagogické fakulty Univerzi-

ty Karlovy v Praze. V roce 2001 se stala odbornou asistentkou a vedoucí certifikovaného programu humánní etologie na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. V badatelské práci se zabývala nástrojovým chováním vyšších primátů, zejména pak lidoopů, chováním a reprodukcí primátů, ontogenetickým vývojem chování vyšších primátů, zvláště šimpanzů, goril, orangutanů, makaků, kočkodanů a pavíánů. V současnosti se zaměřuje zvláště na problematiku ontogeneze chování šimpanzů, orangutanů a makaků, ontogeneze a růstu šimpanzů a orangutanů a kresebných aktivit lidoopů. Publikovala více než 60 původních vědeckých prací (z větší části v mezinárodních vědeckých časopisech a zahraničních sbornících) a desítky abstraktů, recenzí, prací popularizačních a zpráv. Je také spolueditorkou jednoho sborníku a několik let byla členkou ediční rady časopisu *Folia Primatologica*. Pro edici Panoráma biologické a sociokulturní antropologie napsala (s Václavem Vančatou) 10. svazek *Sexualita primátů* (2002). Od roku 1993 je členkou výboru Evropské primatologické federace při Evropské unii, kde také pracuje jako expertka na chov primátů v zajetí. Pravidelně spolupracuje s médii, například s oddělením Věda *Lidových novin* a s Českou televizí. Soustavně popularizuje například výzkum kresebných aktivit lidoopů. Absolvovala četné badatelské stáže na zahraničních pracovištích ve Francii, v Indii, Indonésii, Itálii, Japonsku, Německu, Polsku, Rusku, USA, na Madagaskaru a ve Velké Británii a řadu zvaných přednášek zejména v Německu, Rusku a USA.

Kontakt: Mgr. Marina Vančatová, Katedra obecné antropologie Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, U Kříže 8, 158 00 Praha 5, e-mail: Marina.Vancatova@seznam.cz.

Vrhel, František (28. 5. 1943, Klatovy), docent PhDr., CSc., etnolog, překladatel; ředitel Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. V roce 1967 absolvoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze obor románská filologie. Na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy pracuje od roku 1968 jako odborný asistent (1968–1978), vědecký pracovník (1978–1987) a docent (od roku 1987). V roce 1989 se stal ředitelem Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a proděkanem pro zahraniční styky na této fakultě. V roce 1994 byl zvolen děkanem Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a v roce 1997 opakovaně na druhé funkční období. Odborně se zabývá iberó-americkou literaturou, světovou literární teorií, hermeneutikou a postmoderní antropologií. O těchto tématech publikoval mnoho studií v našich a zahraničních odborných periodikách: *Archivum Orientale*, *Český lid*, *Ibero-Americana Pragensia* aj. Vydal několik skript a učebních textů: *Texty nativní Iberoameriky I: Předkolumbovské literatury* (1978, s Oldřichem Kašparem), *Texty nativní Iberoameriky III: Folklor Mezoameriky* (1984,

s Oldřichem Kašparem) aj. Pro edici Panoráma biologické a sociokulturní antropologie napsal 4. svazek *Antropologie sexuality: Sociokulturní hledisko* (2002) a 14. svazek *Předkolumbovské literatury: Témata, problémy, dějiny* (2003). Absolvoval četné badatelské a přednáškové pobyty ve Francii, na Kubě, v Izraeli, Mexiku, Peru, Španělsku, USA aj. Věnuje se též překladatelské a editorské činnosti: Jorge Luis Borges, Adolfo Bioy Casares, Friedrich Katz.

Kontakt: Doc. PhDr. František Vrhel, CSc., Ústav etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: vrhel@ff.cuni.cz.

Zvěřina, Jaroslav (18. 12. 1942, Třebíč), docent MUDr., CSc., sexuolog a politik; docent a přednosta Sexuologického ústavu 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze. V roce 1965 absolvoval Lékařskou fakultu Univerzity Karlovy v Hradci Králové. V letech 1965–1969 působil jako sekundární lékař v Psychiatrické léčebně v Havlíčkově Brodě, v letech 1969–1977 jako odborný lékař-psychiater v Táboře. V roce 1977 se stal vědeckým pracovníkem Sexuologického ústavu 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze. Od roku 1989 je docentem sexuologie a přednostou Sexuologického ústavu 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy. Publikoval více než 120 odborných prací, řadu z nich v zahraničí, přispěl do několika monografií, skript a sborníků. Je autorem učebních textů a monografií: *Lékařská sexuologie* (Praha: H+H, 1992), *Lékařská sexuologie* (Praha: Schering AG, 1994), *O politice a sexualitě* (Praha: Medea, 1996), *Sexuologie (nejen) pro lékaře* (Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2003). Pro edici Panoráma biologické a sociokulturní antropologie napsal (spolu s Jaroslavem Malinou) 5. svazek *Sexuologie pro antropology* (2002). Je předsedou Sexuologické společnosti ČLS (od 1990) a prezidentem Společnosti pro plánování rodiny a sexuální výchovu, členem mezinárodní International Academy of Sex Research, Deutsche Gesellschaft für Sexualwissenschaft, čestným členem Polské sexuologické společnosti a držitelem Pamětní medaile Univerzity Karlovy v Praze. Od listopadu 1989 se angažuje politicky. Za Občanskou demokratickou stranu byl v roce 1992 zvolen do Sněmovny národů Federálního shromáždění ČSFR, v letech 1996–2004 byl poslancem Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, ve volebním období od roku 1998 zastával funkci předsedy Výboru pro evropskou integraci Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, od roku 2004 je poslancem Evropského parlamentu.

Kontakt: Doc. MUDr. Jaroslav Zvěřina, CSc., Sexuologický ústav 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice, Apolinářská 4, 128 08 Praha 2, e-mail: jzverina@europarl.eu.int; internet: www.zverina.cz.

PRAMENY A AUTOŘI FOTOGRAFIÍ A ILUSTRACÍ

(Číslo před lomítkem je číslem kapitoly, číslo za lomítkem je číslem ilustrace v dané kapitole, s. značí stranu.)

- Archiv Nadace Universitas (Brno), 3/1–13, 11/1–5, 16/18–19, 16/23–26, 16/28, 16/32.
Armutidisová, Irena (fotografie), s. 4, s. 1077, s. 1095.
Baňka, Pavel (fotografie), s. 1148.
Bartoš, Michal (fotografie), s. 1084.
British Library (Londýn, Anglie), 16/31.
Filipský, Jan (archiv), 12/1–60, 12/62–65.
Havlová, Jitka (fotografie), s. 1072.
Hruška, Blahoslav (archiv), 8/1–28.
Kandert, Josef (archiv), 7/1–23.
Kašpar, Oldřich (archiv), 17/1–43.
Kolmaš, Josef (archiv), 14/1–24.
Králík, Miroslav (archiv), 2/1–20.
Krásenská, Eva, 12/61.
Křikavová, Adéla (archiv), 10/1–27.
Kyoto National Museum (Kjóto, Japonsko), 16/1–2.
Lomová, Olga (archiv), 13/12, 13/98–120.
Löwensteinová, Miriam (archiv), 15/1–38.
Malina, Jaroslav (archiv), 6/4, 6/41–63, 13/1–11, 13/13–21, 13/32, 13/38–61, 13/63, 13/66–71.
Maršálek, Jakub, 13/22–31, 13/33.
Mita Arts Gallery (Tokio, Japonsko), 16/8.
Mořkovský, Tomáš (fotografie), 4/7, s. 1089, s. 1102–1103, s. 1107–1108, s. 1114, s. 1117, s. 1120, s. 1124, s. 1128, s. 1146, s. 1169.
Museum of Fine Arts (Boston, USA), 16/7.
Národní galerie v Praze, 13/62, 13/64–65, 13/72–91, 16/3–6, 16/9–17, 16/20–22, 16/27, 16/29–30, 16/33–36.
Neubert, Karel (fotografie), s. 1152.
Oliverius, Jaroslav (archiv), 11/6–23.
Olivová, Lucie (archiv), 13/34–37, 13/92–97.
Plíhal, Radek, s. 1087–1088.
Skupnik, Jaroslav (archiv), 5/1–11.
Svoboda, Jiří, 6/1–3, 6/5–40.
Vachala, Břetislav, 9/1–2, 9/6, 9/12, 9/17–18, 9/21, 9/32, 9/34, 9/36, 9/44–45, 9/51–53.
Vančata, Václav (archiv), 1/1–44.
Voděra, Kamil (fotografie), 9/3–4, 9/43.
Vrhel, František (archiv), 4/1–6.
Zemina, Milan (fotografie), 9/5, 9/7–11, 9/13–16, 9/19–20, 9/22–31, 9/33, 9/35, 9/37–42, 9/46–50, 9/54–61.

PODĚKOVÁNÍ

První svazek trilogie *Kruh prstenu*:

Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy

je výsledkem spolupráce s mnoha odborníky z akademických institucí,
s malíři a sochaři, grafiky, typografy a fotografy.

Jejich jména jsou uvedena v tiráži a na příslušných místech knihy.

Rád však zde doplním jméno Josefa Zemana, kolegy z Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, jenž byl u vzniku projektu Kruhu prstenu a významně se podílel na několika „preprintech“,

Jaroslav Malina

SUMMARY

The Circle of the Ring: The World History of Sexuality, Eroticism and Love from the Beginnings up to the Present Day in Real Life, Belle-Lettres, Visual Art and in the Works of Czech Painters and Sculptors Inspired by the Content of this Book

Jaroslav Malina and co-authors

The Project *The Circle of the Ring: The World History of Sexuality, Eroticism and Love from the Beginnings up to the Present Day in Real Life, Belle-Lettres, Visual Art and in the Works of Czech Painters and Sculptors Inspired by the Content of this Book* arose at the beginning of the 1990s. It presents the formation of the representative publication in three volumes and a collection of erotica of Czech painters and sculptors.

The publication consists of the following three volumes:

The Circle of the Ring, 1: "The Whole World" except the Euro-American Civilisation;

The Circle of the Ring, 2: The Euro-American Civilisation;

The Circle of the Ring, 3: The Czech World.

The mentioned publication in three volumes presents the treatise of the development of human sexuality, eroticism, love and marriage in biological, general anthropological and cultural and historical contexts together with the presentation of the most interesting works of literature and fine art of the past and the reproductions of the pictures and sculptures made by about seventy Czech painters and sculptors inspired by the content of the single volumes at the end of the 20th and at the beginning of the 21st centuries.

The Czech originals may become the basis for the Gallery and Museum of Sexuality, Eroticism and Love in Brno; they will, however, together with the book "travel" from one museum, gallery and exhibition hall to another.

The author of the subject matter and of the whole project is Jaroslav Malina, co-authors of the whole publication in three volumes are Marie Dohnalová, Jan Filipický, Helena Honcoopová, Blahoslav Hruška, Josef Kandert, Oldřich Kašpar, Josef Kolmaš, Miroslav Králík, Adéla Křikavová, Olga Lomová, Miriam Löwensteinová, Klára Macúchová, Giuseppe Maiello, Jakub Maršálek, Jaroslav Oliverius, Lucie Olivová, Alena Opletalová, Marie Pardyová, Jiří Pavelka, Lydia Petráňová, Ivo Pospíšil, Jaroslav Skupník, Jiří A. Svoboda, Miloš Štědroň, Hana Třísková, Břetislav Vachala, Václav Vančata, Marina Vančatová, František Vrhel and Jaroslav Zvěřina, i. e. specialists in American studies, anthropologists, arabists, archaeologists, egyptologists, ethnologists, historians, experts in Indian, Japanese and Korean studies, literary historians, sexologists, sinologists, specialists in Sumerian and Tibetan studies and other experts who – thanks to their erudition – show the reader round history, culture and ethics of the relations between man and woman of "their world" and select literary and visual illustrations so that – regardless of the necessary limited number and range – the specific features of single cultural and historical areas of our planet in their evolution from primeval age and antiquity up to the modern times became most apparent.

The book appears in the framework of the "Edition Scientia" initiated by the Universitas Foundation in Brno.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Kreis des Fingerringes: Weltgeschichte der Sexualität, Erotik und Liebe von den Anfängen bis zur Gegenwart – dargestellt im realen Leben, in der Belletristik, der Bildenden Kunst und in Kunstwerken vom Inhalt des vorliegenden Buches inspirierter tschechischer Maler und Bildhauer

Jaroslav Malina und Kollektiv

Mit dem Projekt *Der Kreis des Fingerringes: Weltgeschichte der Sexualität, Erotik und Liebe von den Anfängen bis zur Gegenwart – dargestellt im realen Leben, in der Belletristik, der Bildenden Kunst und in Kunstwerken vom Inhalt des vorliegenden Buches inspirierter tschechischer Maler und Bildhauer*, das Anfang der neunziger Jahre des vorigen Jahrhunderts entstand, wurde eine repräsentative dreibändige Publikation samt einer Sammlung von Erotika tschechischer Maler und Bildhauer gestaltet.

Die genannte Trilogie besteht aus folgenden Bänden:

Der Kreis des Fingerringes, 1: „Die ganze Welt“ außer der euroamerikanischen Zivilisation;

Der Kreis des Fingerringes, 2: Euroamerikanische Zivilisation;

Der Kreis des Fingerringes, 3: Tschechische Welt.

In der Trilogie wird die Entwicklung der menschlichen Sexualität, Erotik, Liebe und der Ehe im Rahmen biologischer, allgemein anthropologischer und kulturell-historischer Zusammenhänge behandelt und gemeinsam mit interessantesten literarischen und künstlerischen Werken der Vergangenheit sowie Reproduktionen von zeitgenössischen Gemälden, Zeichnungen und Plastiken präsentiert, die gegen Ende des 20. und Anfang des 21. Jahrhunderts von rund sieben Dutzenden vom Inhalt einzelner Bände inspirierter tschechischer Maler und Bildhauer geschaffen wurden. Die Originale der tschechischen Kunstwerke dürften den Grundstock einer zukünftigen Galerie des Museums für Sexualität, Erotik und Liebe bilden, die in Brünn errichtet werden soll, mit dem Buch gemeinsam werden sie jedoch als Wanderausstellung durch Museen, Galerien und Ausstellungsräume „ziehen“.

Der Autor der Konzeption und des gesamten Projekts ist Jaroslav Malina, die Mitverfasser sind Marie Dohnalová, Jan Filipický, Helena Honcoopová, Blahoslav Hruška, Josef Kandert, Oldřich Kašpar, Josef Kolmaš, Miroslav Králík, Adéla Křikavová, Olga Lomová, Miriam Löwensteinová, Klára Macúchová, Giuseppe Maiello, Jakub Maršálek, Jaroslav Oliverius, Lucie Olivová, Alena Opletalová, Marie Pardyová, Jiří Pavelka, Lydia Petráňová, Ivo Pospíšil, Jaroslav Skupnik, Jiří A. Svoboda, Miloš Štědroň, Hana Tříšková, Břetislav Vachala, Václav Vančata, Marina Vančatová, František Vrhel und Jaroslav Zvěřina, das heißt Amerikanisten, Anthropologen, Arabisten, Archäologen, Ägyptologen, Ethnologen, Historiker, Indologen, Japanologen, Koreanisten, Literaturhistoriker, Sexuologen, Sinologen, Sumerologen, Tibetologen und weitere Spezialisten, die dank ihrer Erudition den Leser durch Geschichte, Kultur und Ethik der Beziehungen zwischen Mann und Frau innerhalb „ihrer“ Welt führend begleiten, wobei sie die literarischen und künstlerischen Beispiele so geeignet wählen, dass die Spezifika einzelner kulturhistorischer Gebiete unseres Planeten in ihrer Entwicklung seit den Urzeiten bis in die moderne Zeit trotz einer notwendigen Limitierung in Anzahl und Umfang der vorgestellten Werke deutlich werden.

Hiermit ist ein einheitliches und allem Anschein nach auch einzigartiges Werk entstanden.

Die dreibändige Publikation erscheint in der Reihe „Edice Scientia“, die von der Stiftung Universitas in Brünn gegründet wurde.

RÉSUMÉ

L'anneau d'une bague: L'histoire mondiale de la sexualité, de l'érotisme et de l'amour dès le début jusqu'à nos jours dans la vie réelle, dans les belles lettres, les arts plastiques des artistes tchèques inspirés par le contenu de ce livre

Jaroslav Malina et collaborateurs

Le projet *L'anneau d'une bague: L'histoire mondiale de la sexualité, de l'érotisme et de l'amour dès le début jusqu'à nos jours dans la vie réelle, dans les belles lettres, les arts plastiques des artistes tchèques inspirés par le contenu de ce livre* est né au début des années 90 du siècle dernier. Il contient un livre représentatif en trois volumes et une collection d'œuvres érotiques de peintres et sculpteurs tchèques.

Les volumes s'intitulent ainsi:

L'anneau d'une bague 1: „Le monde entier“ excepté la civilisation euraméricaine;

L'anneau d'une bague 2: La civilisation euraméricaine;

L'anneau d'une bague 3: Le monde tchèque.

Le projet présenté apporte un traité sur l'évolution de la sexualité, de l'érotisme de l'homme, sur l'amour et le mariage dans le contexte biologique, anthropologique, culturel et historique, accompagné de présentation des œuvres littéraires et plastiques les plus intéressantes du passé. Les 20e et 21e siècles sont représentés par les travaux de 70 peintres et sculpteurs tchèques qui se sont inspirés par le contenu de 3 volumes. Ces œuvres deviendront peut-être les fondements du Musée et de la galerie de la sexualité, de l'érotisme et de l'amour à Brno. Au départ elles vont „voyager“, accompagnées de livre, dans des musées et des galeries.

C'est Jaroslav Malina qui est l'auteur du projet et parmi ses collaborateurs il faut nommer Marie Dohnalová, Jan Filipický, Helena Honcoopová, Blahoslav Hruška, Josef Kandert, Oldřich Kašpar, Josef Kolmaš, Miroslav Králík, Adéla Křikavová, Olga Lomová, Miriam Löwensteinová, Klára Macúchová, Giuseppe Maiello, Jakub Maršálek, Jaroslav Oliverius, Lucie Olivová, Alena Opletalová, Marie Pardyová, Jiří Pavelka, Lydia Petráňová, Ivo Pospíšil, Jaroslav Skupnik, Jiří A. Svoboda, Miloš Štědroň, Hana Třísková, Břetislav Vachala, Václav Vančata, Marina Vančatová, František Vrhel et Jaroslav Zvěřina, donc des américanistes, anthropologues, arabistes, archéologues, égyptologues, ethnologues, historiens, indologues, japonisants, spécialistes en civilisation coréenne, historiens littéraires, sexologues, sinologues, sumerologues, tibétologues et d'autres spécialistes qui grâce à leur érudition accompagnent le lecteur à travers l'histoire, la culture et l'éthique des relations de l'homme et de la femme de „leur partie du monde“. Les extraits littéraires et les ouvrages plastiques sont choisis de la manière pour que les spécificités historiques et culturelles de chaque aire apparaissent dans leur évolution dès la préhistoire jusqu'à l'âge moderne.

L'œuvre ainsi née est intégrale, et apparemment unique.

La publication est éditée dans le cadre de la collection „Edice Scientia“ créée par la Fondation Universitas à Brno.